

Vlastní jména osobní v češtině

Jana Pleskalová

Masarykova univerzita

Brno 2014

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Vlastní jména osobní v češtině

Jana Pleskalová

Masarykova univerzita
Brno 2014

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dílo bylo vytvořeno v rámci projektu Filozofická fakulta jako pracoviště excelentního vzdělávání: Komplexní inovace studijních oborů a programů na FF MU s ohledem na požadavky znalostní ekonomiky (FIFA), reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0228 Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

© 2014 Masarykova univerzita

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko (CC BY-NC-ND 3.0 CZ). Shrnutí a úplný text licenčního ujednání je dostupný na: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>.

Této licenci ovšem nepodléhají v díle užitá jiná díla.

Poznámka: Pokud budete toto dílo šířit, máte mj. povinnost uvést výše uvedené autorské údaje a ostatní seznámit s podmínkami licence.

ISBN 978-80-210-6938-1 (brož. vaz.)

ISBN 978-80-210-6939-8 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6940-4 (online : ePub)

ISBN 978-80-210-6941-1 (online : Mobipocket)

OBSAH

1. VLASTNÍ JMÉNA V MINULOSTI A V PŘÍTOMNOSTI	4
2. ZÁKLADNÍ OTÁZKY ONOMASTICKÉ TEORIE A TERMINOLOGIE	10
2.1 ONOMASTIKA A JEJÍ ROZDĚLENÍ	10
2.2 ZÁKLADY ONOMASTICKÉ TEORIE.	13
2.3 ANTROPONOMASTIKA	16
2.4 ANTROPONYMUM A JEHO DRUHY	19
3. VÝVOJ ČESKÉ ANTROPONYMIE.	35
3.1 ANTROPONYMIE V LETECH 1000–1300	35
3.2 ANTROPONYMIE V LETECH 1300–1500	51
3.3 ANTROPONYMIE V LETECH 1500–1786	62
3.4 ANTROPONYMIE V LETECH 1786–2014	68
4. JMÉNO A KALENDÁŘ	80
5. ANTROPONYMA V LITERÁRNÍ KOMUNIKACI	82
6. ANTROPONYMUM JAKO SOUČÁST FRAZÉMŮ	88
7. VÝVOJ ANTROPONOMASTIKY.	90
ZKRATKY A SYMBOLY	95

1. VLASTNÍ JMÉNA V MINULOSTI A V PŘÍTOMNOSTI

Každého člověka provází v životě jeho vlastní jméno. Každého, protože dosud nebyla objevena lidská společnost bez vlastních jmen, a to ani v minulosti, ani v přítomnosti.

Vznik vlastních jmen neboli *proprií* spadá hluboko do dávné minulosti, do doby, kdy lidé při vzájemné komunikaci pocítili potřebu speciálních pojmenování s identifikační funkcí, která by v rámci dané společnosti jednoznačně rozlišila především 1) její jednotlivé členy (vlastní jména osobní neboli antroponyma) a 2) důležité orientační body (zvláště řeky a nápadné terénní útvary), aby se mohli v krajině lépe orientovat (vlastní jména zeměpisná neboli toponyma). Z toho plyne, že vlastní jména tvoří jazykový plán sekundární, neboť se začínají uplatňovat až v komunikaci na vyšší úrovni (např. *Petr, Anna, Vltava, Říp*), zatímco apelativa (např. *muž, žena, řeka, kopec*) – jako pojmenování užívaná již při jednodušších formách dorozumívání – tvoří jazykový plán primární.

Jméno nedělá člověka, člověk si dělá jméno...

V dávné minulosti znamenalo antroponymum mnohem více než pouhý prostředek k pojmenování a identifikaci jednotlivců. Bylo neoddělitelnou součástí svého nositele, a proto hrálo v životě člověka důležitou roli. Dodnes je tomu tak ve společnostech, kde panuje kmenové zřízení, popř. kde přežívají jeho zbytky. Mnohé tyto představy nebo jejich nejrůznější modifikace se pak předávaly z generace na generaci. Na jejich základě se přisuzoval osobnímu jménu velký význam, zvláště důležitá byla jeho správná volba, neboť vztah mezi člověkem a jeho jménem byl jednou provždy daný, nerozlučitelný – a celý život určoval jeho osud. Tak jako se přisuzovala (a místy se dodnes ještě přisuzuje) magická síla slovům, kterými lze někoho proklít, zaříkat apod., připisovala se obdobná moc i antroponymům. Věřilo se (a místy se dodnes věří), že kdo zná pravé jméno osoby, může ovládat její tělo i duši. (O víře v magickou sílu slova podrobněji viz např. hesla *Noa, Tabu* v Enc. slovníku češtiny, 2002, 285, 477.) Také se věřilo, že tajemná spojitost člověka s jeho jménem předurčuje jeho vlastnosti, schopnosti a osud. Na této víře v magickou sílu antroponym jsou založeny dva výrazné starobylé typy jmen: práci vlastní jména osobní a ochranná

vlastní jména osobní. Je velmi pravděpodobné, že patří k nejstarším typům antroponym vůbec, protože je nacházíme ve starších vývojových fázích různých jazyků.

Jsou spolehlivě doložena např. ve všech slovanských jazycích, to znamená, že práci vlastní jména osobní a ochranná vlastní jména osobní byla užívána již v praslovanštině, společném prajazyku všech Slovanů.

Příklady českých jmen pocházející z 12.–13. stol. jsou citovány podle Pleskalové (1998), české příklady ze 14.–15. stol. podle Svobody (1947–1948; 1964, 43–46), příp. podle Pleskalové (2011). Slovanský materiál je čerpán jednak z uvedených publikací Svobodových, jednak z vybraných děl slovanských (Zelenin, 1930; Karadžić, 1935; Slavjanskije drevnosti, 1999); v nich lze najít další, podrobnější poučení. Motivaci antroponym v širokém záběru časovém i geografickém je věnována publikace Die wunderbare Welt der Namen (Kolheim, R. – Kolheim, V., 2009).

Ochranné vlastní jméno osobní (apotropaion nebo jméno profylaktické)

Úkolem ochranného osobního jména je chránit svého nositele před zlými démony. Často to byla jména nepravá, zvolená právě k utajení skutečného jména, aby nemohlo být démony zneužito, tj. aby jeho prostřednictvím zlí duchové nositeli jména neškodili.

Hlavní typy ochranného jména představují:

- 1. Jména úmyslně hanlivá**, která odpuzují démony zdůrazněním smyšlené negativní (duševní, fyzické) vlastnosti pojmenovávaného. Ve staré češtině tento typ připomínají zejména antroponyma odvozená od stč. adjektiv označujících různé záporné vlastnosti: *glúpy*, *glúp*, *glúpa* (od 13., ale pravidelně až od 14. stol. *hlúpy*, *hlúp*, *hlúpa*). Z období 12.–13. století jsou např. doložena antroponyma *Glúp/Glup*, *Glúpa/Glupa*, *Glupec*, *Glupoňa* (srov. bulh. *Dura*, rus. *Durak* [obojí Hlupák]), podobně *Mrzata* 'ošklivý člověk' atd.
- 2. Jména odvracející pozornost démonů od dětí** předstíráním, že jsou a) nemilované (ze 14. století *Nemil* 'nemilý', podobně pol. *Nielub*), b) prodané (ze 14. století *Prodan*, srov. též ukr. *Prodan*, rus. *Kupljen* [Koupen]), c) nevlastní (z 12. stol. *Nemoj*, podobně pol. *Niemój*, viz TSO, 1973, s. 185, rus. *Nenaš*), d) nalezené (srov. bulh. *Najden*), e) že se nejedná o lidské bytosti (např. z 12. stol. *Chrěn* 'křen'). Typická jsou zde jména s negací, podobně jako ve všech slovanských jazycích (13. stol. *Nekrasa*).
- 3. Výhružná jména**, která démony zastrašují (z 12. stol. *Groznata*, ze 13. stol. *Hrozněta* se základem *groz-*, *hroz-*, srov. bulh. *Grozena*). Svoboda (1964, 44) považuje za původně ochranná jména antroponyma *Křik*, *Požár*, *Dehet*, *Sekyra* (ze 14.–15. stol.), neboť oheň, dehet, hluk a železné předměty, jichž lze použít jako zbraně, rovněž sloužily k ochraně před démony. Vzhledem k jejich poměrně pozdním dokladům je však jeho tvrzení méně přesvědčivé, neboť v té době už častěji (i když

ne pravidelně) nacházíme příjmy a přezdívky a ty mohou obsahovat stejné apelativní základy na základě jiných motivací, viz Klasifikace příjmů.

4. Jména zajišťující pojmenováním ochranu, zdraví, bezpečnou budoucnost převzetím jména nebo apelativního označení ochránce, většinou významného předka pojmenovávaného (13. stol. *Bába/Baba, Děduš, Dědoš*). Ochránci mohli pocházet i z říše živočišné nebo rostlinné (ze 13. stol. *Býk, Kozel, Kalina, Květ*). Připomeňme, že v dávných dobách byl vztah k některým zvířatům jiný než dnes. Např. vlk nebyl považován za škůdce, nýbrž za dobrodince, ochránce a posvátné zvíře. Panovala představa, že má schopnost požírat demony. Dítě pojmenované *Vlk* pak bylo chráněno před předčasnou smrtí, poněvadž vlku neublíží žádné zvíře ani démoni nebo čarodějnice, protože se ho bojí. Z těchto důvodů byla jména se základem *vlk* hojně rozšířena ve všech slovanských jazycích; o ptácích se zase věřilo, že chrání před nemocemi.

5. Nepravá jména označující pojmenovávaného jen obecně, aby jeho pravé jméno zůstalo před zlými demony utajeno (ze 13. stol. *Děva, Čáda* 'dítě').

Obecně je uznáváno, že všechna „ošklivá“, tj. negativně motivovaná jména byla původem nepravá. Málokdo z rodičů by nazval své děti takovými jmény, jako jsou např. *Hlupák, Nemoj* 'není můj', *Nelepec* 'ošklivý', *Potvor, Zloba*. Úkolem těchto a podobných jmen bylo odpuzovat demony, nevzbuzovat jejich závist (jak by se dělo v případě nositele pozitivně laděného jména) a tak nedávat podnět k poškození zdraví a života dítěte. Dělo se tak z obavy, že kdo zná pravé jméno určitého člověka, může mu podle zákonů magie uškodit čarováním, zaklínáním, tedy stejně, jako když získá jeho odstřižené vlasy, nehty atd. Z těchto důvodů mohlo dítě načas zůstat beze jména (viz stč. jméno *Dietě*) nebo mít jméno nepravé. Tento zvyk se zachovával ještě na začátku 20. stol. v Černé Hoře a Hercegovině. Vedle pravého jména se tam dávalo dětem ještě jedno jméno vedlejší. A v takových případech došlo někdy k tomu, že hojněji užívané jméno nepravé zcela vytlačilo jméno pravé, které si s pojmenováváním nikdo nespojoval, proto neplnilo pojmenovací a identifikační funkci a na základě této skutečnosti se postupně vytrácelo.

S podobnými případy, i když jinak motivovanými, se setkáváme i v současnosti. Rodné jméno se dnes sice ze života pojmenovávané osoby tak snadno vytratit nemůže (protože je zapsáno v osobních dokladech), ale někdy se stane, že v rodině převládne namísto zvoleného rodného jména dítěte (*Petr*) nebo jeho hypokoristika (*Petřa*) přezdívka v podobě jiného jména (*Petrovi* říkají *Míša*). Jestliže se tato přezdívka rozšíří mimo rodinné prostředí a pojmenovávaný jí sám dává přednost před svým rodným jménem, může se situace dále vyvíjet takto: a) rodné jméno plní své funkce jen omezeně, tj. na oficiální úrovni (formální evidence ve škole, v zaměstnání apod. na základě osobních dokladů), b) nebo pojmenovaný po dosažení

plnoletosti sám zažádá o změnu rodného jména ve prospěch takového jména, které je přezdívkou blízké (*Michal*).

A na okraj ochranných jmen dodejme ještě několik faktů mimojazykových. Podle výsledků etnografických bádání bojovali naši předkové se zlými démony i jinak. Malé děti a jejich matky bránili před démony např. tím, že v jizbě planul ve dne v noci oheň, u hlavy mělo nemluvně skořápku s dehtem, na lože se kladly sekery a nože, jizba se naplňovala odporným zápachem, muž před chatou střílel apod. Všechny tyto prostředky (hluk, oheň, zápach, železné zbraně, střelba, dehet atd.) měly za úkol zahnat zlé démony, aby neublížili dítěti. Dnes už budí tato opatření jen úsměv, ale v době velmi vysoké kojenecké úmrtnosti, kdy se naši předkové snažili podle svých znalostí a zkušeností narozené dítě ochránit, byla pochopitelná.

Přací vlastní jméno osobní (jméno predestinační, tj. předurčující)

Takové jméno má zajistit svému nositeli dobré vlastnosti a příznivý (dobrý, šťastný) osud. Zakládá se na přesvědčení, že jméno může osud i vlastnosti pojmenovávaného předurčovat. Z této představy pramení víra, že přání vyjádřené v osobním jméně se stane skutkem a že pojmenovaná osoba splní všechna očekávání pojmenovatele.

K jeho základním typům patří:

- 1. Dlouhý věk mají zajistit** např. jména se základem *žizn-* 'život', živ-, star- apod. (z 12. stol. *Stárek*, ze 13. stol. *Dobrožizn* 'ten kdo má dobrý život', *Žiznek*, srb. *Živko*) nebo jména konkrétních osob, které se dožily vysokého věku. Ve východní Evropě dostávaly biblická jména *Adam* a *Eva* děti, kterým už několik sourozenců zemřelo. Dostávaly je s přáním, aby se na ně se jmény jejich biblických prarodičů přenesla jejich dlouhověkost.
- 2. Jména volená podle osob, zvířat nebo rostlin mají zaručit nositeli jména obdivované vlastnosti a schopnosti těch, kteří se stali východiskem pro nové antroponymum:** ze 13. stol. *Býk* 'ať je silný apod. jako býk', *Dubáč* (< *dub*) 'ať je silný, mohutný apod. jako dub'. Tento typ má styčné body se stejně znějícími jmény ochrannými, a proto později oba typy splynuly. Mnohá z těchto jmen mohla dříve plnit jak funkci ochrannou, tak přací, srov. např. *Děd* 'ať nositele jména ochraňuje jeho děd', nebo 'ať je nositel jména tak mocný, úspěšný apod. jako jeho děd'.

Mnohá starobylá jména ochranná i přací se dochovala v staročeských oficiálních jménech nebo příjmích, a jejich prostřednictvím dokonce v dnešních příjmeních (*Vlk*, *Vlček*), ale častěji jsou česká jména s těmito základy mladší a jsou motivována jinak. Dnes už většinou není možné zjistit, na základě jakého pojmenovacího motivu

konkrétní příjmení vzniklo: např. příjmení *Vlk* mohlo být původně jméno práci 'ať je silný jako vlk', ochranné 'kéž ho vlk chrání', ale též metaforické 'je nebojácný, silný, chytrý jako vlk' atd., mohlo být zvoleno podle domovního znamení nebo šlechtického erbu s vyobrazením vlka, podle nějaké konkrétní příhody s vlkem 'zabil vlka, poranil ho vlk' atd.

Obecně je uznáváno a příslušnými slovanskými antroponymickými typy (včetně výše uvedených jmen ochranných a pracích) dokázáno, že v praslovanštině žila jak jména složená (*Jaroslav*), tak odvozená (*Budiš* < *Budislav* apod.) nebo vzniklá přenesením apelativa (*Holub*). Uvedené typy mají své pokračování v jednotlivých slovanských jazycích; o jejich dalším vývoji v českém prostředí se zmiňují následující kapitoly.

Přestože jména ochranná a prací už dávno ztratila svou váhu, přežívají zbytky víry v magickou sílu vlastních jmen v nejrůznějších podobách po celé tisícileté období češtiny až do dnešních dnů. Ochrannou funkci převzala od 14. stol. jména světecká, která zajišťovala – podle učení křesťanského náboženství – svému nositeli ochranu příslušného světce (sv. Josef, sv. Tomáš, sv. Klára, sv. Anna...).

Řadu svědectví o zvyklostech a pověrách založených na představě magické síly antroponym poskytují pro období 18. a 19. století soudobé realistické povídky a romány (např. *Vlasta Pittnerová*) i odborná literatura zkoumající lidovou kulturu (např. *Navrátilová*, 2004). V nich často nacházíme tehdy rozšířený názor, že jméno může významným způsobem ovlivnit život svého nositele, jako např. že dítě dostane do vínku podobný osud jako ten, po kom je pojmenováno. Např. v povídce *Plivník* (*Pittnerová*, 1992, 90) nechce selka dát svému dítěti po sobě jméno *Anna*, protože se obává, že se jménem zdědí dcera i její smutný osud. S tím souvisí do jisté míry i tehdejší církevní nařízení, které v podstatě zakazuje, aby si svobodné matky samy vybraly pro své nemanželské dítě jméno. V některých farnostech se tento postup zavedl jako závazný. Nemanželské děti dostávaly jméno světce, jehož svátek připadl podle církevního kalendáře buď na den narození dítěte, nebo na den jeho křtu.

Rovněž *Navrátilová* (2004, 78–79) uvádí, že rituálu udělení jména byl ve všech lidských kulturách přikládán velký význam. Zdůrazňuje obecně známou skutečnost, že u přírodních národů jméno zprostředkovávalo spojení mezi jedincem a rodovým totemem. Obyčej pojmenovávat dítě podle jednoho z předků je rozšířen na celém světě, souvisí s významem jména jako totemového symbolu a nachází se v kulturních projevech různých národů (např. je dobře znám odpor k tomu, prozradit cizinci své jméno). Také u Slovanů se jméno pro narozené dítě uchovávalo v tajnosti až do křtu a mnohde i nějakou dobu po něm, aby neupoutalo pozornost zlých démonů. S touto vírou byly spojeny různé pověry, z nichž některé se uchovály až

do první poloviny 20. století. Např. na Vizovicku nesměl nikdo vyslovit jméno novorozeněte dříve než za dva až tři dny po křtu, protože jinak by na sebe všechno povědělo. Ještě ve 20. století se v naší zemi místy uchovávala pověra, že se jméno nesmí vyzradit před křtem, aby bylo dítě uchráněno před zlými následky, popř. před smrtí. Jak ukážeme v dalších kapitolách, mnohé z těchto zvyklostí se udržují – v podobě určitých podvědomých zábran – dodnes.

A jistou „magickou sílu“ si antroponymum uchovává dodnes. Jak jinak bychom vysvětlili, že ani my bychom nedali svému dítěti takové jméno, které zároveň nosí člověk, který je nám nesympatický.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KARADŽIĆ, V. S. *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, 1935; KOHLHEIM, R. – KOHLHEIM, V. *Die wunderbare Welt der Namen*, 2009; NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, 2004; PITTNEROVÁ, V. Plivník. In V. Pittnerová, *Mlýny*, 1992, 59–170; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. Dílo Vlasty Pittnerové jako svědectví o pojmenovacích zvyklostech 19. století. In PASTYŘÍK, S. – V. VÍŠKA (eds.), *Onomastika a škola*, 8, 2008, 51–58; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SLAVJANSKIJE DREVNOSTI: *Slavjanskije drevnosti: etnolingvističeskij slovar' pod obščej redakcijej N. J. Tolstogo* 2, D-K, 1999; SVOBODA, J. Slovanská osobní jména ve světle národopisu. *Slavia*, 18, 1947–1948, 101–110; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; TSO (1973): SVOBODA, J. ET AL. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, č. 1; ZELENNIN, D. K. Tabu slov u narodov vostočnoj Jevropy i severnoj Azii. II. Zaprety v domašnej žizni. In KARSKIJ, E. F. (ed.) *Sbornik Muzeja antropologii i etnografii* 9, 1930.

2. ZÁKLADNÍ OTÁZKY ONOMASTICKÉ TEORIE A TERMINOLOGIE

2.1 ONOMASTIKA A JEJÍ ROZDĚLENÍ

Onomastika je jazykovědná disciplína s jistou mírou samostatnosti, danou charakterem zkoumaného materiálu. Tento zkoumaný materiál představují vlastní jména neboli *propria*. Zjednodušeně lze onomastiku definovat jako nauku o vlastních jménech, a to o jejich povaze, tvoření a fungování. Ale vlastní jména nejsou izolované jednotliviny; v každém jazyce tvoří specifickou pojmenovací soustavu, která funguje na základě jistých systémotvorných pravidel a zákonitostí. Dílčí soustavy pak tvoří jednotlivé třídy *proprií*, rozdělené podle druhu pojmenovávaných objektů, a ty jim vtiskují specifické rysy. Např. mnohá vlastní jména osobní a místní se často od sebe liší už na první pohled, srov. antroponyma *Jan, Novák, Pepíček* a toponyma *Bohunice, Dolany, Staré Město, Benešov, Dlouhé louky, Svitava*.

Stranou ponecháváme specifické případy, jako jsou např. výsledky antroponymizace toponym – *Josef Opava* nebo starobylé toponymické typy mající podobu shodnou s antroponymy (městys *Vladislav*, vesnice *Gajer*, místní část *Zahradníci* atd.).

Ve výše uvedeném smyslu je pak pravdivá spíše definice následující: **Onomastika je nauka o tvoření, fungování a povaze těchto onymických soustav.**

Vlastními jmény se tedy označují:

I. Živé bytosti: souhrnný termín pro názvy živých bytostí je **bionymum**. Zahrnuje všechna vlastní jména živých nebo jakoby živých bytostí a jiných organismů, jež jsou fixovány v sociálních vztazích.

V jeho rámci se rozlišují: **1. Antroponyma** – vlastní jména jednotlivců nebo skupiny lidí (*Ondřej, Němci*) a nepravá antroponyma (pseudoantroponyma), tj. vlastní jména smyšlených osob včetně mytologických nadpřirozených bytostí (starobylý řecký bůh *Hermés*, princezna *Zlatovláska*, personifikované *Hoře* atd.). **2. Zoonyma** – vlastní jména skutečných živočichů (pes *Rek*) a nepravá zoonyma (pseudozoonyma), tj. vlastní jména živočichů smyšlených (mytický okřídlený kůň *Pegas*, včelka

Mája). 3. **Fytonyma** – vlastní jména rostlin: *Semtínská lípa*, dub *Napoleon*. – Termíny zoonymum a fytonymum jsou někdy nepatříčně užívány pro apelativní pojmenování živočichů (*býk*) a rostlin (*lípa*).

II. Neživé objekty a jevy: souhrnný termín pro jejich názvy je **abionymum**. Zahrnuje všechna vlastní jména neživých objektů a jevů, a to jak přírodních (hora *Sněžka*), tak člověkem vytvořených (město *Brno*).

Podle druhu pojmenovávaných objektů se rozlišují: 1. **Toponyma (vlastní jména zeměpisná, geonyma)** – vlastní jména objektů, které leží v krajině a jsou kartograficky fixovatelné v mapových dílech (*Brno, Krkonoše, Svatka, Vltava, Dolní pole*). Jména obydlených objektů se nazývají oikonyma neboli místní jména, jména neobydlených objektů bývají označována jako anoikonyma neboli pomístní jména.

2. **Kosmonyma / astronyma** – vlastní jména objektů nacházejících se mimo Zemi, tj. galaxií, planet, hvězd včetně jejich objektů, umělých kosmických těles atd., např. *Saturn, Challenger*. Toponyma a kosmonyma bývají někdy společně označována – ne zcela výstižně – jako geonyma (srov. geo- 'týkající se Země').

3. **Chrématonyma** – vlastní jména lidských výtvorů, které jsou zakotveny nikoli v přírodě, nýbrž v společenských, ekonomických, politických a kulturních vztazích. Patří sem jména výrobků (jednotlivých – zvon *Václav*, produkovaných v sériích – zubní pasta *Elmex*), jména společenských institucí, organizací a zařízení (*Masarykova univerzita, Česká lékařská komora*), jména společenských jevů (*Štědrý den*) atd. – Hranice mezi jednotlivými druhy chrématonym mohou být plynulé (např. hotel *Racek* – vlastní jméno lodi i hotelu).

Těmto skupinám objektů odpovídá základní členění onomastiky:

I. Antroponomastika – zabývá se vlastními jmény osobními neboli antroponymy.

II. Toponomastika – zabývá se vlastními jmény zeměpisnými neboli toponymy.

III: Chrématonomastika – zabývá se chrématonymy.

Toto tradiční rozdělení je podle potřeby doplňováno termíny označujícími disciplíny dílčí, např. zoonomastika – věda zabývající se zoonymy, nebo disciplíny nadřazené, např. bionomastika – věda zabývající se bionymy.

Onymie je soubor vlastních jmen na jistém území, v jistém jazyce a v jisté době. Antroponymie je soubor antroponym na jistém území, v jistém jazyce a v jisté době, podobně toponymie, chrématonymie atd.

Závazná onomastická terminologie byla poprvé publikována v díle Svoboda, J. et al.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky, Zpravodaj

Místopisné komise ČSAV 14, 1973, a v relativní úplnosti byla uvedena v Enc. slovníku češtiny, 2002. O citované publikace se opírá i náš výklad.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; SVOBODA, J. ET AL. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 14, 1973*; ŠMILAUER, V. Třídění vlastních jmen. In: BLICHA, M. – M. MAJTÁN (eds.), *Zb. Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 12, 1976*, 109–111; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*, 1999, 163–165.

2.2 ZÁKLADY ONOMASTICKÉ TEORIE

Předmětem onomastického výzkumu jsou **vlastní jména** neboli **onyma**, **propria**. Vlastní jména představují jazykové znaky sui generis zvláštnostmi ve své obsahové a formální stránce. Od apelativ se odlišují především svou specifickou významovou náplní a cílem fungování. Vlastní jméno totiž nemá významový obsah, vytvářený souhrnem významových rysů (designát), nýbrž vždy jen odkazuje ke zcela určitému konkrétnímu jedinci nebo jednotlivině (denotátu). Z uvedeného vyplývá, že zatímco **apelativa určují druh, třídu objektů (velkoměsta, děti), propria pojmenovávají a identifikují jednotlivé objekty v rámci téhož druhu (Brno, Plzeň, Praha, Ost-rava; Pepíček, Jaroušek, Evička)**. Slovy onomastické teorie řečeno: Základním cílem propria je pojmenovat daný denotát jako jednotlivinu, identifikovat ji jako jeden prvek dané množiny týchž denotátů téže třídy, odlišit tento denotát od jiných a určit („lokalizovat“) jeho pozici („umístění“) v systému daných denotátů, tj. zařadit propriálně pojmenovaný objekt do určitých věcných, sociálně konvenčních, kulturních nebo ekonomických vztahů.

Plní tedy propria především funkci pojmenovací a identifikační, individualizační. Tyto funkce jsou považovány za hlavní (základní) onymické funkce a je třeba zdůraznit, že jejich plnění je pro každé vlastní jméno závazné. Pokud je plnit přestane, přestává být vlastním jménem a buď zaniká (jako např. mnohá německá pomístní jména v pohraničí po vysídlení Němců po 2. světové válce), nebo dochází k jeho apelativizaci, tj. k přechodu propria v apelativum, např. antroponymum *Švejk* 'konkrétní literární postava' > *švejk* 'šprýmař, (mazaný) ulejšák' apod.

Další funkce proprií (specifikováno na antroponyma)

Vedle základních onymických funkcí, pojmenovací a individualizační, plní některá propria ještě funkce další: 1) Komunikativní – deiktickou; křestní jména ji plní zpravidla jen ve spojení s denotátem (pojmenovanou osobou), který je znám účastníkům řečové situace.

2) Sociální nebo sociálně zařazující; mnohá křestní jména sloužila dříve jako prostředek zařazení do určité sociální skupiny: např. jména *Leo* a *Hugo* byla v minulosti často dávana v židovských rodinách, jméno *Eliška* dnes pro své děti upřednostňují spíše vysokoškolsky vzdělaní lidé apod. Typická byla dříve tato funkce pro hypokoristika, např. *Manča* (pro chudé venkovské dívky) – *Márinka* (pro městské slečny). 3) Deskriptivní, charakterizační; je typická pro přezdívky (*Špekáček*), křestní jména ji plní jen v literárních dílech (pohádkové postavy – *Jaromil*, *Dobrava*, *Zloboha*, princové *Jasoň* a *Drsoň*). 4) Ideologická – plní ji křestní jména s ideologickou konotací, např. *Fidel* podle F. Castra. 5) Expresivní, emocionální; je typická pro

hypokoristika (ale míra expresivity nemusí být u všech uživatelů určitého jména stejná), např. rozdílné vnímání hypokoristika *Káča* v první polovině 20. století ('hloupá, protivná žena') a na přelomu 20.–21. století (běžně užívané hypokoristikum kladně citově zabarvené).

Ze základních onymických funkcí (pojmenovací, identifikační a individualizační) vyplývají všechny vlastnosti a systémové jevy, které jsou charakteristické pro vlastní jména a které na obecné úrovni tvoří opozici vůči vlastnostem a funkcím apelativ. Obecná lexikologie proto právem vidí ve vlastních jménech tzv. druhou vrstvu jazyka. Podstatné argumenty pro její vydělení jsou dva:

1. Odlišnost apelativního a propriálního významu. Apelativum s významem o pojmové hodnotě nám pomůže při jeho vyslovení nebo vybavení připomenout si alespoň podstatnou část významových rysů, které vytvářejí pojem daného slova: např. *most* 'zařízení pro přechod, přejezd přes řeku, údolí nebo jinou překážku', dále 'něco, co most připomíná' x město *Most* 'město v severních Čechách'; podobně adjektivum *pokorný* 'takový, který projevuje pokoru' x příjmení *Pokorný* 'konkrétní osoba mužského pohlaví v daném kolektivu'. Spojitost proprií *Most*, *Pokorný* se slovy *most*, *pokorný* je čistě geneticko-etymologická a její průhlednost není podmínkou existence těchto proprií (*Most*, *Pokorný*), proto i nejasná jména mohou plnit své onymické funkce spolehlivě: *Jan* 'Bůh je milostivý', obec *Náklo* (< *nákel* 'vlhké, naplavené místo poblíž řeky, porostlé vrbami, kde klíčí vrboví').

2. Pevné spojení propria s pojmenovávaným objektem. Vlastní jména jsou s objektem, který pojmenovávají, spojena přímo, přímo poukazují na daný živý nebo neživý objekt a vyčleňují jej tak z množiny objektů charakterizovaných určitou společnou vlastností: potoky – *Bílý potok*, posluchači oboru český jazyk a literatura FF MU – *Petr Navrátil*, *Monika Svobodová* ... Tímto rysem se tedy propria – jak už bylo jednou zdůrazněno – odlišují od apelativ, která jsou definována svým smyslem, a proto mohou označovat celé třídy objektů. Onymie daného jazyka (dialektu) je se systémem tohoto jazyka (dialektu) spjata prostřednictvím lexikálních prostředků, pojmenovacích postupů, slovtvorných možností apod. Od apelativní sféry se však odlišuje plněním speciálních funkcí, což způsobuje i specifikaci užitých jazykových prostředků. Všechna propria (např. *Brno*, *Pokorný*, *Vítámvás*, *Dlouhé louky*, *U Zabitého letce*, *Pod Vršky proti Medličkám*, *třída Politických vězňů*, *restaurace U Medvídků*, *Bible kralická*, *USA*) jsou substantiva.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; FILIPEC, J. – ČERMÁK, F. *Česká lexikologie*, 1985; KNAKPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; LUTTERER, I. – ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1997; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*, 1999, 11–12.

2.3 ANTROPONOMASTIKA

Antroponymum je vlastní jméno jednotlivého člověka nebo skupiny lidí. Většina proprií měla při svém vzniku lexikální význam (*Daniel* 'Bůh je můj soudce', *David* 'miláček', *Jakub* 'druhorozený'), ale během svého fungování jej často ztrácela, protože jako pojmenování spojená s pojmenovávaným objektem na základě konvence jej k plnění onymických funkcí nepotřebovala. Antroponymum tedy pojmenovává v dané společnosti konkrétního člověka a odlišuje ho od osob nazvaných jinými vlastními jmény. Z toho vyplývá, že **význam antroponyma tvoří soubor těch znaků, které umožňují v síti sociálních vztahů individualizovat, identifikovat jeho nositele: stč. *dobrek* 'mocný člověk' x *Dobrek* 'osoba mající jméno D., mužského pohlaví, určitého stáří, společenského postavení' atd.**

Když se objevila potřeba individualizovat jedince ve společnosti (a je vědecky prokázáno, že neexistují společnosti, které by k dorozumívání vlastní jména nepotřebovaly), vznikala propria, a to především na základě těch apelativních typů, které umožňovaly charakterizovat nositele jména. Antroponyma opřena o tyto pojmenovací motivy velmi usnadňovala identifikaci pojmenovávaného, např. stč. jména *Črnek*, *Grdoň*, *Hovora*, *Rváč*, popř. také jména vyjadřující vztah k jiné osobě – *Vítovic* '*syn Vítův*'. Tato nová pojmenování, tj. propria, vytvořila na pozadí systému apelativ zvláštní, propriální systém a v jeho rámci pak dílčí systém antroponym (ten se zase dále člení podle jejich druhů). Podobné sekundární soustavy tvoří i jiná specifická pojmenování, zvláště terminologie a názvy expresivně zbarvené a z jejich společného okrajového postavení vyplývají jejich shodné rysy. Ty jsou nápadné především v plánu slovotvorném. Šlosar (1994, 149, 152; 1999) nazval tyto speciální pojmenovací soustavy parasystémy (para „vedle, při, spolu, mimo“) a ukázal, že využívají k tvoření svých jednotek – proprií, termínů a expresiv – periferních prostředků a postupů a často také formantů, které v systému apelativ ztratily svou produktivitu. O teorii parasystému se opírá i Pleskalová ve své slovotvorné analýze antroponym (Pleskalová, 1998; 2000), protože uvedená teorie vystihuje nejen postavení antroponym v základním systému českých substantiv, ale i jejich propojenost s jinými periferními subsystemy, která – jak ukážeme dále – vystupuje při slovotvorné analýze do popředí nejmýrazněji.

Parasystém (podle Enc. slovníku češtiny, 2002, 309)

Termínem parasystém je v slovotvorbě označována sekundární soustava, kterou na pozadí systému apelativ vytvářejí speciální okruhy pojmenování plnicích v komunikaci jisté zvláštní funkce. Jsou to především vlastní jména, termíny a expresiva (srov. heslo *Expresivum* v Enc. slovníku češtiny, 2002, 131–132). –

Nejvýrazněji se parasystém projevuje v plánu slovotvorném, při tvoření konkrétních pojmenování, a na základě této skutečnosti bývá specifická slovotvorba parasystémových jednotek nazývána tvořením parasystémovým (parasystémové tvoření slov, podobně parasystémový typ, parasystémový formant). U parasystémových jednotek není primární význam, nýbrž funkce, kterou plní: identifikační, expresivní, u termínů jde rovněž o jednoznačné pojmenování, jejich apelativní význam nutný není. Právě pojmenovací motivy u kompozit: *Budivoj*, *Bosonohy*, *Dobromír* – na jejich pozadí kompozita vytvořená parasystémově: *Prosivoj*, *Zbizubi*, *L'utomír*, *Čachmír*.

1. Parasystémové tvoření derivací, tj. odvozováním, využívá různě zkrácených odvozovacích základů, periferních, popř. mimo parasystém neznámých nebo již (téměř) neproduktivních formantů: *Mach* < **Ma-těj** + **-ch**, *brach* < **bra-tr** + **-ch**; podobně např. stč. *Miloň*, nč. literární jméno *Drsoň*, příjmení *Štědroň*, expresiva *hlupoň*, *mimoň*, termín *rychloň* 'druh brouka'; sufix *-ýš* je okrajový prostředek, jehož se ve stč. užívalo k tvoření názvů nositelů vlastností, srov. stč. termín *černýš* 'rostlina' a stč. osobní jména *Malýš* < *malý*, *Drahýš*, *Bělýš*, nč. příjmení *Jaryš*, *Hladýš*, termíny *hroznýš*, *chřestýš*; starobylá apelativa *pravda*, *křivda*, expresivum *strejda*, antroponyma *Jenda*, *Janda*, *Tonda* z *An-ton-ín*; původně antroponymická přípona *-eš* v antroponymech *Bareš*, *Tomeš*, doložená též v expresivech, např. *krobeš* 'krobián'.

Při tvoření těchto pojmenování se uplatňuje také pouhé **krácení slov** bez změny morfologické charakteristiky, např. *Běta* < *Alžběta*, slangové *uča* < *učitelka* apod., nebo se změnou morfologické charakteristiky, např. *Tom* < *Tomáš*, příjmení *Zach* < *Zachariáš*. Využívá se i tvoření slov zkratkových, jako např. *MB*, *Embéčko* – přezdívka pro Martina Bartoně, *Fido* < *Filip Dostál*, *Mašina* < *Martina Šišková*. Ve větší míře se však toto tvoření uplatňuje v chrématonymii (*Čedok*, tj. Česká dopravní kancelář, OSN) a toponymii (*Valmez*, tj. Valašské Meziříčí, USA).

V běžně mluveném jazyce se často slova krátí i dnes: *hodka* (hodina), *foťák* (fotoaparát), *foxtroš* (foxtériér).

2. Parasystémové tvoření kompozicí, tj. skládáním, spočívá ve volnějším spojování dvou autosémantických základů, které na rozdíl od pravé kompozice apelativ a na ně navazujících proprií nepřihlíží k sémantice výsledku (např. podle stč. *dobrohost* 'dobrý host, hrdina' vzniklo osobní jméno *Dobrohost*). Je využíváno především v propriích, protože vlastní jména, jejichž významem je plnění onymických funkcí (zejména pojmenovací a individualizační), nejsou původním (apelativním) významem výsledné formace nijak omezována: stč. osobní jméno

L'utomír < *l'útý*, nč. *lítý* + *mír*, *Michal Silorad Patrčka* – vlastenecké jméno fyzika z doby národního obrození, *Krvomír* – postava z Tylovy báchorky, ap.

3. V každém dílčím parasystému má toto tvoření specifickou podobu. Např. v parasystému antroponym je volnější spojování dvou základů (stč. *L'utomír*) nebo základu a formantu řízeno pravidly, která dbají na zachování slovotvorné struktury českých substantiv.

3.1 V parasystémovém tvoření kompozicí nevznikají formace, jejichž slovotvorná struktura by byla v rozporu se strukturami českých kompozit, např. složená antroponyma se zadním členem pronominálním nebo adverbialním **Budimoj*, **Slavodoma*, protože takové slovotvorné typy českých složenin neexistují. Pronominální a adverbialní základy jsou možné pouze v pozici členu předního: např. *domased* 'kdo rád sedí doma', stč. *samolet* 'fénix, tj. bájný pták, o němž se v Egyptě vyprávělo, že žije 500 let, pak se sám ve svém hnízdě spálí, ale z popela opět vzlétne omlazený', stč. osobní jména stejné struktury *Domabor*, *Samoděl*.

3. 2. V parasystémovém tvoření derivací se formanty připojují k plným i zkráceným antroponymickým základům bez ohledu na jejich původní význam a slovnědruhový charakter (*Hněv-ata*, *Kub-ata* < *Jakub*, *Strom-ata*, *Mal-ata*, *Moj-ata*, *Těš-ata*, *Dom-ata*), ale přitom respektují – stejně jako formanty apelativní – distribuci vázanou hláskoslovně.

V žádném z uvedených případů tedy nejde o spojování libovolné, o mechanické tvoření, popř. mechanické krácení, jak se tradovalo ve starší jazykovědě (Svoboda, 1964, 38, 99, a jiní). – Podobné „parasystémy“ existují i v jiných jazykových rovinách, ale nebývají nazývány tímto termínem.

V onomastice se nově označuje tvoření vlastních jmen jako názvotvorba.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, 309; NĚMEC, I. *Vývojové postupy české slovní zásoby*, 1968; NĚMEC, I. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, 1980; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. O tzv. parasystému, *SPFFBU A* 48, 2000, 41–46; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠLOSAR, D. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině, *NŘ* 77, 1994, 147–152; ŠLOSAR, D. *Česká kompozita diachronně*, 1999; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*, 1999.

2.4 ANTROPONYMUM A JEHO DRUHY

(viz též Enc. slovník češtiny, 2002)

Antroponymum je vlastní jméno jednotlivého člověka (vlastní jméno osobní) nebo skupiny lidí (skupinové antroponymum). Antroponyma jsou součástí nadřazené třídy bionym. **Slovnědruhově jsou vždy substantiva** (*Jaroslav*), i když svou formou ukazují na jiný původ, např. slovesný (příjmení *Vítámvás*, *Pospíchal*, *Přinesdomů*), nebo mají podobu pojmenovacího spojení (přezdívka *Bílá paní*).

První antroponyma vznikala na základě těch apelativ a jejich typů, které umožňovaly charakterizovat a tím i identifikovat, individualizovat nositele jména, a to přímo (*bradáč* > *Bradáč*), nebo přeneseně na základě metafory (*Vlk* 'je silný jako vlk') či metonymie (*Vlk* 'zabil vlka'), popř. měla funkci ochrannou (*Vlk* 'ať nositele jména ochraňuje vlk') nebo práci (*Vlk* 'ať je nositel jména silný jako vlk').

Základní pojmenovací motivy antroponym dodnes tvoří fyzické a duševní vlastnosti pojmenovávaného (*Pavel* z latinského *Paulus*, to z *paulus* 'malý', přeneseně 'skromný', *Pokorný*, *Bernard* z něm. *Bernhard* 'statný, tvrdý jako medvěd'), jeho činnost včetně objektů, k nimž se vztahuje (*Loudal*, *Kolář*, *Fischer* 'rybář'), různé události (*Zbořil*), společenské postavení (*Dvořák* 'svobodný sedlák, dvorský úředník', *Richter* 'rychtář'), příbuzenské, zejména synovské vztahy (*Vítovic* 'syn Vítův', *Strejček*), vztah k jistému místu (*Lukáš* z latinského *Lucanus* 'pocházející z Lukánie', *Zábranský* 'bydlel za branou').

V rámci antroponym se rozlišují: **1. Vlastní jména osobní:** 1.1 Rodné / křestní jméno (*Petr*, *Jana*); 1.2 příjmení (*Petr Dvořák*, *Jana Svobodová*); 1.3 oficiální osobní jméno (*Bohuslaus*, *Elisabeth* v administrativních listinách ze 13. století); 1.4 hypokoristikum (*Pepík*, *Jaruška*, *Evča*); 1.5 příjmi (*Jíra Hlaváč*, *Markéta Kantorová*); 1.6 otčestvo (*Sergej Dmitrijevič Kuzněcov*, *Naděžda Olegovna Kozlova*); 1.7 přezdívka (*Kalendář* z *Kalenský*, *Špekáček* – podle tloušťky); 1.8 živé vlastní jméno (*Jan Křenek* z Valašska je ve své rodné obci nazýván *Janek* z *Benešek*); 1.9 jméno po chalupě (*Jan Sladký po chalupě Kozina*); 1.10 fiktonym(um) – jméno přijaté k zatajení pravého jména; 1.10.1 pseudonym (*Jaroslav Vrchlický* vlastním jménem Emil Frída), v jeho rámci se kromě jiného rozlišuje pseudogynekonym, tj. pseudonym muže obsahující alespoň jedno jméno ženské – *Jaroslav Maria* vlastním jménem Jaroslav Mayer, a pseudoandronym, tj. pseudonym ženy obsahující aspoň jedno jméno mužské – *Jiří Sumín* vlastním jménem Amálie Vrbová.

2. Skupinová antroponyma, tj. vlastní jména skupiny lidí, kteří tvoří jisté společenství. (Tato onomastická definice není v české jazykovědě jednotně přijímána, protože někteří lingvisté nepovažují pojmenování hromadných objektů za propria.)

2.1 Obyvatelská jména; podle charakteru základového slova bývají rozlišována obyvatelská jména vlastní (*Pražan*) a obecná (*vesničan*), která se však ani v české onomastice nepokládají za jména vlastní.

2.2 Etnonyma (sg. etnonymum), tj. vlastní jména kmenů a národů; rozlišuje se 2.2.1 autetnonymum, tj. etnonymum, které si dal kmen nebo národ sám – *Deutsche*, a 2.2.2 aletnonymum, tj. etnonymum, které dostal od sousedů – *Němci*. 2.3 Rodinná jména označující rodinu nebo několik jejích členů – č. *Novákovi*, *Horští* (rodina Horských), něm. *Müllers*.

2.4 Rodová jména; v chápání rodových jmen není ve společenských vědách jednota.

V onomastice (a širěji v jazykovědě) se rodovým jménem rozumí jméno rodu – *Přemyslovci*, *Habsburkové*, zatímco v historii je za rodné jméno považováno osobní jméno, jež v prostředí určitého rodu vykazuje zvýšenou frekvenci, stále znovu se objevuje v průběhu generací a jeho obliba (a užívání) se tak stává jedním z důležitých komponentů rodových tradic, např. jméno *Ratmír* v prvních pěti generacích Švamberků; podrobněji Šimůnek (2005). 2.5 Skupinové přezdívky – *Kujebáci* (obyvatelé Vysokého Mýta).

3. Nepravá antroponyma, tj. vlastní jména bytostí, které si člověk představoval jako lidem podobné: např. vlastní jména postav mytologických (mytický řecký sochař *Daidalos*, stavitel a „vynálezce“ uměleckého řemesla), pohádkových (princezna *Zlatovláska*, *Bajaja*), alegorických (*Hoře*), hraček (přítel *Ken*) atd.; v jejich rámci tvoří specifický druh **theonyma**, vlastní jména bohů a bohyň: řecký bůh *Hermés*, slovanští bůh hromu a blesku *Perun*, italská bohyně osudu *Fortuna*.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; ŠIMŮNEK, R. Rodová jména, příjmy a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku. *Acta onomastica* 46, 2005, 116–142; ŠMILAUER, V. Třídění vlastních jmen. In BLICHA, M. – M. MAJTÁN (eds.), *Zb. Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach* 12, 1976, 109–111; ŠRÁMEK, R. Problematika studia přezdívek obcí. *Národopisné aktuality* 14, 1977, 29–54; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*, 1999, 23–24, 164–165.

Rodné / křestní jméno

1. Rodné, dříve křestní jméno (v matriční praxi pouze **jméno**) tvoří spolu s příjmením dvě základní složky systému pojmenovávajícího v České republice oficiálně občany. Mají velmi důležitou úlohu v životě člověka, neboť jsou prostředkem identifikace občana v rámci platného sociálně-právního systému. Rodné jméno je jméno nedědičné, které se na územích s vícejmennou antroponymickou soustavou volí každému jedinci jako dodatečné jméno k zděděnému příjmení, tj. rodinnému jménu. Rodné jméno má úřední, oficiální charakter a spolu s příjmením vytváří dvoučlenné oficiální osobní jméno, které nemůže být libovolně měněno. Starší termín křestní jméno se původně užíval v křesťanských církvích, protože se jméno dávalo při křestním obřadu, byl však používán i pro jedince nekřtěné. Proto byl v Československu po r. 1950, kdy začaly oficiálně fungovat jen matriky civilní, zaveden termín rodné jméno, tj. jméno zapsané po zrodu.

2. Podle gramatického i přirozeného rodu se rozlišují 2.1. vlastní jména mužská, zakončená v češtině většinou na souhlásku (*Stanislav, Josef*), řidčeji na samohlásku (*Ota, Jiří*);

2.2 vlastní jména ženská, která jsou naopak v češtině častěji zakončená na samohlásku (*Markéta, Kristýna*), méně na souhlásku (*Dagmar, Ingrid*), 2.3 obourodá, vyskytující se v češtině jen zřídka (*René, Nikola, Saša*).

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989, 14–15; KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. aktualizované a rozšířené vyd., 2010.

Příjmení

Dědičné jméno rodiny tvořící zpravidla jeden z funkčních členů dvoujmenné nebo vícejmenné antroponymické soustavy: *Petr Novák, Jekatěrina Alexejevna Petuchova*.

V češtině se příjmení vyvinula z příjímí (viz dále). S nimi mají společné pojmenovací motivy a postupy a na základě těchto shod i základní rozdělení do několika druhů: **1. Deapelativní příjmení**, tj. vzniklá z apelativ: *Skála, Vrána, Bělohávek, Tichý, Bednář, Plachta*. K nim se obvykle připojují příjmení utvořená z ostatních druhů slov, zejména ze sloves, dále z příslovčí, citoslovčí, různých slovních spojení atd.: *Spal, Osolobě, Tenkrát, Blabla, Zadvá*. **2. Deonymická příjmení**, tj. z onym.

2.1 Deantroponymická příjmení, tj. vzniklá z antroponym, jsou v českých

příjmeních nejpočetnější: *Václavík* < *Václav*, *Kubín* < *Jakub*, *Benda* < *Benedikt*, *Gottfried*. – V jejich rámci bývá dále rozlišováno: **2.1.1 andronymické příjmení** (příjmení ženy utvořené z osobního jména muže, nejčastěji jejího manžela nebo otce – *Pospíšilová*); **2.1.2 gynekonymické příjmení** (příjmení muže utvořené z osobního jména ženy, nejčastěji jeho manželky nebo matky – *Mařák*, *Mařata* < *Máří*); **2.1.3 patro- nymické příjmení** (příjmení vzniklé z příjímí v podobě patronymika – *Jankovec*, *Nováček*); **2.1.4 metronymické příjmení** (příjmení vzniklé z příjímí v podobě metronymika – *Marušák*); 2.1.5 Z etnonym a jmen obyvatel- ských: *Čech*, *Brňák*, *Kunovjánek* < *Kunovice*.

2.2 Detoponymická příjmení, tj. vzniklá z toponym: *Lhota*, *Žirovnický* (< *Žirovnice*), *Šmilauer* (< *Schmilau*, tj. Smilov u Štok), *Moravec* atp.

V souvislosti s hospodářským a společenským vývojem českých zemí se objevují už od počátků češtiny antroponyma cizího původu, a to zejména hebrejského (*Adam*), řeckého (*Ambrož*), latinského (*Havel*) a německého (*Hartmann*), a ta se rovněž stávala za jistých podmínek (jestliže přešla do funkce příjímí) příjmením. Významné místo mají v soustavě českých příjmení někdejší příjímí a později též pří- jmení původu německého (Beneš, 1998). Ženská příjmení se tvoří přechylováním příslušného příjmení mužského. K tomuto účelu slouží sufix *-ová* (*Nováková*), u pří- jímí z adjektiv vzoru *dobrý* formant *-á* (*Dlouhá*). Nepřechýlené mohou zůstat (v sou- hlase s rodinnou tradicí) jen některé typy příjmení, jako např. nom. sg. (m) *Nechod- domů* – (f) *Nechoddomová/Nechoddomů*, podobně *Landau* – *Landauová/Landau*, *Starší* – *Starší*, *Smutných* – *Smutných*.

Hlavní typy současných českých příjmení (tučně je označena vysoká četnost typu – podle Pleskalové, 2011):

- 1. Příjmení utvořená z antroponym** jsou pozůstatkem po starém způsobu pojme- nování osoby na základě příbuzenských vztahů. Nejčastěji vyjadřují – ještě jako příjímí – vztah k otci prvního nositele. Do funkce příjímí bylo přežato oficiální jméno otce (méně často jiného příbuzného) beze změny (*Marek*, *Filip*, *Štěpán*) nebo byla takto motivovaná příjímí odvozována od plného či zkráceného základu jeho jména (*Šimek*, *Pavelka*, *Havlík*, *Jankůj*, *Petrů*).
- 2. Příjmení utvořená ze jmen místních, a to vlastních nebo obecných** (*Březina*, *Plzák* < *Plzeň*, *Brodský* < *Brod*, *Konečný* 'bydlící na konci obce'). Sem se volně při- řazují příjmení *Novák*, *Nováček*, *Novotný*, *Nový*, jež byla motivována novostí pří- slušného obyvatele v místě ('nově příšlý' v opozici ke starousedlíkům).
- 3. Příjmení utvořená ze sloves nebo deverbálních substantiv** (*Tesař*, *Kovář*, *Pospí- chal*, *Stejskal*, *Procházka*).

4. Příjmení utvořená z adjektiv vyjadřující tělesné, duševní vlastnosti nebo stáří pojmenovávaného (Černý, Veselý, Pokorný, Hlaváč, Starý).
5. Příjmení utvořená ze substantiv sice představují nevýrazné typy vyjadřující různé pojmenovací motivy, ale v jejich rámci se prosadila některá příjmení: Sedláček, Dvořák, Jelínek, Vlček, Růžička, Svoboda, Stolař, Kameník.

LITERATURA (viz též literaturu u hesla Příjímí)

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů*, 1, 2, 1998; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 1. a 2. vyd., 2002, 2008; MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*, 1983; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964.

Oficiální osobní jméno (v starší odborné literatuře často jen osobní jméno)

Antroponymum, které slouží v době jednojmennosti k identifikaci jedince na veřejnosti (např. 1193 *Držislav, Vojta, Ota*). V českých zemích se jedná o období 11.–13. století, viz dále Jednojmenná antroponymická soustava. Soudobé (latinsky psané) administrativní listiny vyhotovené na českém území však dosvědčují, že tato jména byla většinou provázena zpřesňujícím nepropriálním doplněním, které přispívalo k jednoznačné identifikaci osob nazvaných stejným jménem: např. tři muži se stejným jménem *Jan* jsou v lat. listině z r. 1192 rozlišováni jako *Jan frater Golas* [J. bratr Golase], *Jan iudex Bilzinensis*, [J. soudce/rychtář plzeňský], *Jan de Natunic* [J. z Natunic]; citováno podle Pleskalové (2011, 39). V listinách ze 13. stol. už byla identifikace osoby pouhým antroponymem (tj. bez dalšího doplnění) vzácná.

LITERATURA

PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; Pleskalová, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964 (terminologie – 13); ŠMILAUER, V. Úvodem. In KOPEČNÝ, F., *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.

Příjímí (zastarale přízvisko)

tzv. druhé, doplňkové antroponymum, které v době jednojmennosti, tj. před zavedením příjmení, rozlišovalo jedince se stejným vlastním jménem oficiálním (tj. užívaným na veřejnosti): např. sourozenci *Havel Beran, Havel Huba, Havel Ryba, Havel Kanovník*. Příjímí získávali lidé až během svého života. **Bylo nedědičné, neustálené**

a **nezávazné**. Osoby mívaly většinou příjímí několik (*Mareš Šedivý* i *Mareš Valdek* je táž osoba, podobně *Václav Mudrák* a *Václav Chytrák* je táž osoba), proměnlivé byly i jejich tvary (*Kříž* i *Křížek* patří téže osobě). – Vzorem pro jejich tvoření bývala často oficiální osobní jména. Příjímí rozlišovala osoby stejného jména: **1. Podle příbuzenského vztahu**. Sem patří: **1.1 Patronymika** (nom. sg. **patronymikon, patronymikum**) – příjímí ukazující na původ pojmenované osoby užitím otcova jména, jeho zaměstnání, hodnosti apod. Odvozovala se **patronymickými sufixy** *-ic, -ův < -óv*: *Bún Sdislavic* 'syn Sdislavův', *Jan Martinův*. Na rozdíl od většiny slovanských jazyků se v češtině tyto sufixy výrazněji neprosadily, neboť při tvoření příjímí podle otce postupně převládl středoevropský způsob využívající otcova jména v nom. sg. (*Jan Hostislav* 'syn Hostislavův'); jemu se často připodobňovala i původní patronymika: *Václav Musilů* > *Václav Musil*. 1.1.1 Zvláštní případ synovských pojmenování představují deminutiva: *Václavek* 'syn Václavův'. Jejich existence se ve starších obdobích češtiny prokazuje nesnadno, neboť skutečný pojmenovací motiv zapsaných jmen většinou není znám. Existenci deminutivních synovských pojmenování ještě ve 20. století dokládá Šrámek (1999, 91) pro Hlučínsko (např. otec *Šrámek* – syn *Šrámeček*), ale zároveň upozorňuje, že jde o vzácný archaismus, který do konce 20. století vyšel z užívání. **1.2 Metronymika** (nom. sg. **metronymikon, metronymikum**) – příjímí ukazující na původ pojmenované osoby užitím matčina jména nebo jejího zaměstnání. Ve srovnání s patronymiky byla vzácná. Tvořila se **metronymickými sufixy**: např. *-in* – *Sigmund Mandin* 'manžel Mandy'. **2. Podle polohy nebo názvu obydlí**. Základem příjímí jsou většinou vlastní i obecná jména místní ve své plné i redukované (mnohdy i různě obměněné) podobě: *Michael Hradec*, *Nikolaj Hradecký*, *Jan Hus* z *Husince*, *Jan Košítko* 'z Košetic'. V jejich rámci vykrytalizovalo několik druhů: **2.1 Přídomky/šlechtické predikáty** – příjímí feudální šlechty podle sídel, popř. erbů. Demonstrovaly držbu pozemků a statků, příslušnost k rodu, urozenost: *Markvart de Dúbrava* 'z Doubravy'. V samostatný druh se zformovaly ve 13. století. **2.2 Příjímí podle domovních znaků ve městech**: *Václav od kaprův* 'obyvatel domu U kaprů', *Jakub Sladovník od Bílého kříže*, později též *Jakub Bílý kříž*. V samostatný druh se zformovala v 16. století. **2.3 Jména po chalupě** – příjímí podle bývalých majitelů venkovského dvorce nebo chalupy: *Petr Matějka* 'Petr na Matějkově gruntě'. **2.4 Podle erbů: Beránek** – podle rodu majícího ve znaku beránka (pokud nebylo zvoleno podle příslušnosti k Jednotě bratrské). **3. Podle původu či vztahu k jisté zemi: Petr Srb**. **4. Podle vzhledu, duševních vlastností ap.:** *Matěj Bradáč*, *Beneš Věrný*. **5. Podle stavu, zaměstnání nebo jiné činnosti:** *Marek Rybář*, *krejčí Jehlička* – podle užívaného nástroje, *Jakub Rozbořil*. **6. Podle přezdívky:** *Mařík Ocelka*, *Mařík Shýbal*. Obdobně byla motivována i příjímí jinojazyčná, v českém prostředí většinou latinská nebo německá. Často se

jednalo o překlad z češtiny (např. příjímí **Kříž** bylo v latinském textu přeloženo jako *Crux*), nebo o přejetí cizího propria/apelativa a jeho adaptaci v češtině: **Fejférek** < *Pfeifer* 'pištec'. – Ve vývoji příjímí se trvale uplatňuje univerbizační tendence: **Blažek ot koníka** > **Blažek Koník**, **Jan Ztratil kolo** > **Jan Ztratil**, podobně **Jan Zadva**, **Johannes Kozíhnát**. – Stará příjímí jsou vývojově předchůdci našich příjmení.

Klasifikace příjímí (podle Svobody, 1964, 189–205)

Je založena na významu apelativ, z nichž příjímí vznikla, nebo na fundujících propriích. Zjistit skutečnou motivaci konkrétního jména většinou nelze.

1. Osobní jména z názvů osob

- **jména podle stavu a povolání:** *Pán, Pánek, Král, Man* 'vazal', *Písař, Sluha, Maršálek, Střelec, Mistr, Sofista, Žáček, Papež, Biskup, Probošt, Mlynář, Zedník, Olejník, Perníkář, Sedlák, Rataj, Kravař, Lovec, Rybář*
- **jména podle rodinných vztahů, věku:** *Báta* 'starší bratr', *Děd, Dítka, Mužik, Otec, Sirotek*
- **různé charakteristiky:** *Kovář, Křesťan, Kacíř, Přítel, Soused*
- **nadpřirozené a smyšlené bytosti:** *Črt, Satan, Anděl, Drak*
- **z osobních jmen vlastních:** *Hostislav, Radúš, Stach, Zuzik, Mandík* < *Manda, Felix, Tomáš, Bavor, Charvát*.

2. **Osobní jména označující tělo, jeho části a vše, co s ním spojeno, dále názvy zvířat:** *Bok, Hlava, Kučera, Zub, Roh, Tlama, Bradavice, Šrám, Šrámek, Črv, Muška, Hádek, Candát, Cejn, Bažant, Brabec, Datel, Bobr, Kolúch, Vlk, Beran, Býk, Kobyla*.

3. **Rostlinstvo:** *Hloh, Hruška, Smrk, Jahoda, Hřib, Pšenička, Ječmen, Strom, Zahrádka, Dúbrava, Háj, Pařez, Pleva*.

4. Věci

Příroda – vše, co s ní souvisí

- **přírodní jevy:** *Zima, Mrak, Hrom, Dým, Jiskra*
- **nadpřirozený svět:** *Peklo, Ráj*
- **půda, země, materiál:** *Hlína, Kámen, Mramor*
- **nebeská tělesa:** *Měsíček, Slunéčko*
- **potrava, nápoje:** *Buchta, Chléb, Jelito, Mléko, Ocet*
- **oděv a jeho části:** *Knoflík, Zástěra*
- **zbraně, náradí, hudební nástroje, nádoby apod.:** *Bič, Čeřen* 'sít na ryby', *Bečka, Čbán, Kuš, Halěř*
- **obydlí a vše, co s ním souvisí:** *Komín, Trubka, Poduška*
- **zemědělství, lesnictví:** *Mlat, Pluh, Brtek* 'lesní úl'.

5. Příjímí podle míst

- **místo v přírodě:** *Bláto, Slatina, Vrch*
- **sídlíště, budovy:** *Hrádek*
- **z toponym a antroponym:** *Morávek, Lhoták.*

6. **Vlastnosti člověka (vnější, povahové atp.):** *Bradatý, Kosmáč, Krch 'levák', Pokorný, Tichý*

- **přezdívky:** *Bezedno 'pijan', Mizera, Vrah, Jezmaso, Vydřiduch, Očival, Črnobýl, Biela hlava, Suchý črt.*

7. **Jména činitelská a dějová (charakteristika na základě děje) –** *Brehta, Běhař, Shýbal.*

8. Ostatní jména

- **abstrakta:** *Čas, Krása, Pokoj, Svár*
- **ostatní (tvary, míry, číslovky, časové pojmy, zvukové jevy, citoslovce):** *Kruh, Mandel, Třetí, Hodina, Sobotka, Halas, Hařapařa*
- **příjímí v latinských a později německých překladech:** *Niger (Černý, Schwarz).*

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů*, 1, 2, 1998; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení současně češtině*, 2008; MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*, 1983; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*, 1999.

Hypokoristikum (též hypokoristikon, hypokoristické vlastní jméno)

Hypokoristikum je expresivní obměna neutrálního jména (tj. vlastního jména, ojediněle apelativa) v neoficiálním prostředí, např. *Eva – Evička, Zdeněk – Zdenál, bratr – brácha*. Na rozdíl od neutrálních antroponym plní hypokoristika vedle základních onymických funkcí (pojmenovací a identifikační, individualizační) ještě funkci expresivní. V české lingvistické tradici byly za hypokoristika považovány pouze domácí, popř. mazlivé, zdvořilé apod. obměny neutrálních vlastních jmen, zřídka apelativ v důvěrném (rodinném, přátelském atp.) prostředí. Těžiště hypokoristik je v antroponymech (*Pepík, Jareček, Kuba, Peřan, Jaruška, Mates, Ondra, ségra, mamka, kámoš, Bróďa* < Vlastimil Brodský atd.), v toponymii nebo chrématonymii jsou ojedinělá (*Labíčko* < Labe, zastavárna *Zlatíčko*).

Podle stupně a charakteru expresivity v dané komunikační situaci se rozlišují **meliorativa**, tj. hypokoristika derivovaná hypokoristickými sufixy s kladným citovým zabarvením (*Evuška*), a **augmentativa**, tj. hypokoristika odvozená augmentativními sufixy a často provázená záporným citovým příznakem (*Evušák*). Mnohá

hypokoristika ztrácí v průběhu doby své výrazné citové zabarvení, začínají být v neoficiálním prostředí vnímána neutrálně (*Dáša, Radek*), a v důsledku této skutečnosti se stávají pouze hypokoristiky formálními a jako taková často pronikají do oficiální sféry. Ztráta expresivní funkce hypokoristik a jejich následný přechod do jiného druhu antroponym je nepřetržitý proces, který provází hypokoristika v průběhu celého jejich vývoje. 1. V minulosti se formální hypokoristika často uplatňovala ve funkci oficiálního osobního jména (*Janek*) nebo neoficiálního příjmení (*Janeček, Pavlík, Bareš < Bartoloměj*), jeho prostřednictvím pak pronikla (po r. 1786) i do příjmení (*Janeček, Pavlík, Bareš*). 2. V současnosti představují formální hypokoristika důležitý zdroj pro rozšiřování repertoáru rodných jmen (*Radek < Radoslav, Mirek < Miroslav, Táňa < Tatána*).

Nápadným rysem českých hypokoristik je jejich početnost a formová rozrůznost. Např. Hladká (2008, 57–58) uvádí ke jménu Jana více než 20 současných hypokoristik užívaných u mladé generace (*Jája, Jájinka, Janin, Jáňa, Janča, Janďa, Jani, Janička, Janík, Janina, Janinečka, Janinka, Jaňka, Janula, Jaňulinka, Janulka, Januška...*). Bohatý repertoár slovotvorných prostředků, připojovaný k plným i různě zkráceným antroponymickým základům, umožňuje vytvářet velké množství těchto proprií. K tvoření mužských hypokoristik se běžně užívá asi 40 sufixů, k tvoření obdobných formací ženských více než 40 (podle Knappové, 1989, 30–36) a ve velmi důvěrném kontaktu je repertoár hypokoristických sufixů i zkrácených základů ještě pestřejší: *Handulka, Handulinka < Hana, Pepáček, Pepulínek < Pepa, Ižan < Išek < Julišek < Julius*). Některé přípony mohou odvozovat hypokoristika obojího pohlaví: *Jarka, Venda, Kája, Staňa*. Právě **ono expresivní zabarvení pravých hypokoristik způsobuje, že je v České republice nelze užívat ve funkci rodného jména**, tj. jména, které zároveň s příjmením slouží k sociální legalizaci osobnosti v oficiálním styku. V praxi to mj. znamená, že nemohou být zapisována ani do matriky, ani později do osobních dokladů svého nositele (občanský průkaz, pas atd.).

1. Základní typy českých hypokoristik (viz Knappová, 1989, 30–36; Pleskalová, 2007)

1. Odvozují se od plných (a) a redukováných (b) základů. Jako redukováný základ slouží začátek (b_1), střed (b_2), konec (b_3) jména, event. některé jeho části (b_4). K nim se připojuje odvozovací sufix, může být i nulový. Odvozovací postupy jsou v některých případech provázeny alternacemi hlásek (*Adam – Áda, Richard – Ríša*), podrobněji viz např. Mluvnice češtiny 1, 182–190.

(a) *Hana > Hanka, Haninka; Lukáš > Lukášek*. Z příjmení: *Pink > Pinkoš*.

(b) *Tomáš > Tom, Tomík; Přemysl > Přemek; Adam > Áda; Stanislav > Standa;*

Jarmila > *Jarka*, *Jaruna*; *Světlana* > *Světla*. Z příjmení: *Beránek* > *Beryn*. Jde o nejčastější typ odvozovacího základu.

(b₂) *Antonín* > *Tonda*, *Toník*.

(b₃) *Alžběta* > *Bětuška*; *Robert* > *Bertík*; *Jaroslav* > *Slávek*, *Sláva*; *Jakub* > *Kuba*, *Kubík*.

(b₄) *Rafaela* > *Rala*; *František* > *Fana*.

(c) **Hypokoristikum** se rovněž tvoří na základě zvukových variací, nejčastěji opakováním první slabiky jména: *Jaroslav* > *Jája*; *Dagmar* > *Dáda*.

(d) **Hypokoristikum** je odvozeno z jiného základu, obvykle přejatého z cizího jazyka: *Pepa*, domácká podoba jména *Josef*, která vznikla podle italského hypokoristika *Peppe* (< *Giuseppe*), patrně přes němčinu, *Honza*, domácká podoba jména *Jan*, podle něm. *Hans* < *Johannes*.

2. Dále může ve funkci hypokoristika vystupovat:

(a) Oficiální podoba jiného, zpravidla formálně podobného jména (*Dana* pro *Danielu*, *Oleg* pro *Oldřicha*).

(b) Cizí ekvivalent základní podoby (*Pítr*, tj. angl. *Peter*, pro *Petra*).

(c) Domácká podoba jiného jména (*Petrovi* se říká *Pepan*).

(d) Rodné jméno, tedy jméno oficiální. Např. desetiletý chlapec *Ilja* je v rodině i ve škole osločován pouze touto základní podobou jména. Často jde o jména velmi neobvyklá, která pro svou neobvyklost nemusí v komunikaci působit neutrálně.

(e) V oblasti **h**. se hojně uplatňují individuální rodinné dispozice, využívá se i rozvíjející se řečové schopnosti dítěte. Dítě si samo vytvoří variantu svého jména nebo jména osoby ze svého blízkého okolí a toto pojmenování se vžije: Věra si říkala *Vjeja*, malý Honzík nazývá svou sestru *Natálii Nany*.

LITERATURA

HLADKÁ, Z. *Milá Jano, Jájo, Janičko...* In ČORNEJOVÁ, M. – P. KOSEK (eds.), *Jazyk a jeho proměny*, 2008, 53–63; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; MLUVNICE ČEŠTINY, 1: PETR, J. ET AL.: MLUVNICE ČEŠTINY, 1, 1986; MACHALOVÁ, J.– OSOLSOBĚ, K. Hypokoristika z rodných jmen v Korpusu soukromé korespondence. In HLADKÁ, Z. A KOL. *Soukromá korespondence jako lingvistický pramen*, 2013, 33–59; PASTYŘÍK, S. Co je to „hypokoristikon“? In KROŠLÁKOVÁ, E. (ed.), *Jazyková a mimojazyková stránka vlastních mien*, 1994, 104–107; PASTYŘÍK, S. *Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině*, 2003; PLESKALOVÁ, J. O úloze tzv. hypokoristik v nejstarším období češtiny. NŘ, 79, 1996, 204–206; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. Nový pohled na stará slovanská antroponyma. *Slavia* 70, 2001, 153–160; PLESKALOVÁ, J. Hypokoristika v češtině. In RUSINOVÁ, E. (ed.), *Přednášky a besedy z XL*.

běhu LŠSS, 2007, 150–156; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964.

Přezdívka (též přezdívkové vlastní jméno)

Neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, méně místa nebo věci. V případě osob se vztahuje k určité činnosti, vlastnosti, původu atd. pojmenovaného; může, ale nemusí obsahovat pozitivní nebo negativní hodnocení. Člověk buď dostává přezdívku od svého okolí (v rámci jisté sociální skupiny), nebo si ji z nejrůznějších důvodů (např. v počítačových hrách nebo plánovitě v některých skautských oddílech) volí sám. Vedle základních onymických funkcí pojmenovací (nominační) a identifikační (individualizující) plní přezdívky ještě další funkce, a to expresivní a často též charakterizační. Během života může mít člověk jednu, eventuálně více přezdívek, nebo naopak nemusí mít žádnou. Kromě osobních přezdívek jsou i přezdívky skupinové (*Kujebáci* – obyvatelé Vysokého Mýta, *Bosonohy* – ves lidí „bosých“ nohou). Přezdívky míst nebo věcí jsou většinou omezeny na menší okruh uživatelů (např. nový Renault Laguna dostal od svého majitele přezdívku *Plecháč*, ta je známa jen rodině; malé brněnské uličce se v polovině 20. století přezdívalo *Smradlavá ulička*, protože sloužila jednak k venčení psů, jednak jako WC pro místní opilce).

Dnes se při tvoření přezdívek uplatňují tyto pojmenovací motivy: výrazné tělesné a charakterové vlastnosti, záliby a koníčky, oblíbené či známé osobnosti z kultury, sportu, politiky, populárních seriálů, rodinné poměry, nezapomenutelné příhody a také rodné jméno, popř. příjmení pojmenovaného, které se stává východiskem pro jeho přezdívku (*Kalenský* má přezdívku *Kalendář*). Na rozdíl od hypokoristika vznikají přezdívky na základě nového pojmenovacího aktu (*Jan Navrátil* má přezdívku *Špekáček*). Přezdívky jsou deapelativní (*Piha*, *Rajčátko*, *Bylinkář*), depropriální (*Kudla* < *Kudláček*, *Amerika*, *Nike* < *nike* – podle značky módy), méně často se tvoří z jiných slovních druhů: z adjektiv (*Šedák*), sloves (*Stopař*, *Kecka* – je upovídaný), z číslovek (*Nula*), interjekcí (*Jojda*) a z různých slovních spojení (*Skautská babička*, *Šikmý voko*, *Bílá paní*). Jejich základem je čeština, ale u mladé generace se místy uplatňuje i angličtina: *Big head* [Velká hlava].

Současné přezdívky (p.) se tvoří 1. derivací (*Rychloš*); 2. kompozicí (juxtapozicí – *Bílejlažbl*); 3. zkracováním dvojice jméno a příjmení (*Filo* < *Filip Lorenc*, *Groš* < *Grolek Štěpán*, iniciálové zkratky – *MB*, *Mběčko* < *Martin Bartoň*); 4. obměňováním rodných jmen a příjmení na základě různých asociací, často provázeným derivací, jehož výsledkem jsou přezdívky homonymní s apelativem nebo přejímající podobu

jiného propria; takto uvořené přezdívky obsahují týž zkrácený základ jako výchozí antroponymum (*Bábovka* < *Bábková*, *Lučina* – původně název sýru < *Lucie*); 5. hravým rýmováním, tj. k základní nebo hypokoristické podobě jména se přiřadí takové slovo, které se s ním rýmuje, ale jinak nemá k pojmenovávané osobě žádný vztah (*Kačenka* – p. *Tlačenka*, rodné jméno *Mike* – p. *Nike*); 6. přezdívky vznikají přenášením pojmenování (apelativních, propriálních, víceslovných) na základě jejich metaforické nebo metonymické souvislosti s pojmenovávanou osobou (*Mara-dona* – podle populárního fotbalisty, *Liška* – podle barvy vlasů, *Moucha tse-tse* – je otravná, *Velká piha* – nositelka příjmení je pihovatá); 7. přezdívky vycházejí ze stejného sémantického okruhu jako apelativum homonymní s rodným jménem či příjmením pojmenovávaného, přičemž může jít o antonymické dvojice, asociační nebo doplňkové vztahy ve významových polích (*Dlouhý* – p. *Prcek*, *Rybníkář* – p. *Kapr*, *Havel* – p. *Prezident*, *Kohoutová* – p. *Kykyryký*); 8. přezdívky vznikají překladem jména (příjmení *Černý* – p. *Black*, *Blek*).

V dnešní době jsou nejvíce produktivní pojmenovací postupy 4–6, ovšem s různou mírou jejich využití v jednotlivých zájmových skupinách. Např. 6. hravé rýmování se uplatňuje především ve školském prostředí, ve skautských oddílech převládají 7. přezdívky metaforické a metonymické a mezi orientačními běžci ČR jsou zase hojně zastoupeny 3. přezdívky zkratkové. Ve srovnání s minulostí jsou 1. derivace a 2. kompozice méně časté, kompozice je dokonce vzácná.

Hlavní typy současných přezdívek – upravená verze klasifikace M. Knappové, 1996

(Citováno podle Pleskalové, 2011, 165–168.) – Za dvojitým lomítkem jsou uváděny přezdívky utvořené z vlastních jmen (tj. z antroponym ze světa reálného i fiktivního, dále z toponym a chrématonym).

1. Přezdívky označující tělesné vlastnosti nositele

Jejich motivací je nejčastěji

- vysoký vzrůst, hubenost: *Žížala*, *Kostička*, *Tříška*
- malý vzrůst: *Cvrček*, *Červík*, *Drobek*
- tlustá, zaoblená apod. postava: *Špalíček*, *Hroch*, *Sádlo na kolečkách*
- silná, mohutná, popř. neohrabaná postava: *Slon*, *Mamut*, *Kolohnát*, *Buldozer*
- barva, kvalita, úprava vlasů: *Piškot* (podle světlých až bílých vlasů), *Culík*, *Liška*
- tvar, velikost hlavy: *Vajíčko*, *Šiška*
- barva, tvar očí, nošení brýlí: *Sova*, *Šikmý voko*
- velikost uší, nosu, vzhled zubů: *Ušák*, *Netopýr*, *Veverka*, *Zoubek*
- celkový vzhled, různé vlastnosti a vady: *Kočka*, *Negr*, *Skolióza*

- způsob chůze, rychlost pohybu: *Lasička, Kačer*
- způsob oblékání: *Rádiovka*.

2. Přezdívky označující duševní, charakterové apod. vlastnosti

Označují:

- duševní schopnosti, úroveň inteligence: *Prófa, Bárt* (podle seriálové postavy), *Debil*
- mluvní schopnosti, výřečnost, upovídánost: *Držka, Kecka, Jojda* (oblíbený výraz nositele)
- vztah k učení a učitelům: *Šprt, Bonzák, Šplhoun*
- temperament, průbojnost, jiné povahové vlastnosti: *Soptík, Slunko, Smajlík*
- neoblíbenost u spolužáků: *Skrblík, Moucha tse-tse, Komár*
- záliby, koníčky: *Sokol* (trénoval žáky v Sokole)
- oblíbené návyky, jídlo, zvířata: *Kuřák, Lahvoň*
- ideové směry: *Nacista, Rasista*.

3. Symbolické přezdívky motivované aktuálními událostmi

Vznikají nejčastěji na základě přirovnání. Motivem se stává:

- konkrétní událost či situace: *Šampón* (při hře se dotčný přerekl, řekl šampon místo špion)
- aktuální osobní, rodinná situace, věk: *Dědek* (byl v daném kolektivu nejstarší).

4. Současné přezdívky motivované jinými onymickými systémy

K vytváření přezdívek jsou především využívána antroponyma ze světa reálného či fiktivního (literární antroponyma), dále též chrématonyma, nejčastěji obchodní značky a názvy výrobků. Motivem se stává nejčastěji:

- vzrůst, celkový vzhled: *Cipísek, Barbie*
- úprava vlasů, líčení: *Lenor* (hezky voní)
- způsob chůze: *Čochtan*
- způsob oblékání, obvykle podle nošené značky nebo nápisu na oděvu: *Adidas*
- duševní, charakterové apod. vlastnosti: *Viktorka* (ječí), *Němka* (podle znalostí němčiny).

5. Přezdívky motivované obdivem či vztahem nositele k oblíbené současné postavě včetně fiktivní postavy z uměleckého díla

Vašut, Radar (M.A.S.H.), *Jerry*.

6. Přezdívky motivované rodným jménem nositele

Při jejich vzniku dochází k propojení propria s apelativy s následným vytvořením přezdívky ze základu apelativního. Lze vypožorovat dva základní motivy jejich vzniku:

Hravé rýmování: *Dominik – Kominík, Nikola – Pikola*. Přezdívkové apelativum jinak nemá k takto pojmenovávané osobě bližší vztah.

Vytváření přezdívek ze základu výchozího jména přetvořením (či deformací) jeho hláskového skladu, obvykle spojeným s derivací: *Monika – Monokl, Veronika – Verotex* (nápodoba obchodního jména). Zkratkové přezdívky: *Dodo = Dominik Dolejší*.

Ojediněle se vyskytují další motivační podněty, vyplývající z různých asociací: Petra získala botanikou inspirovanou přezdívku *Petronie nádherná*.

7. Přezdívky motivované příjmením nositele

Některé jejich obměny se ocitají až na hranici s hypokoristiky: *Procházková – Prochajda, Munzarová – Munda*. Jinak se uplatňují typy obdobné jako v případech přezdívek motivovaných rodným jménem nositele: *Kalenský – Kalendář, Vytlačil – Tlačěnka, Trávníček – Travex*.

Přezdívky vycházejí ze stejného sémantického okruhu jako apelativum homonymní s příjmením: *Veselý – Švanda, Havel – Prezident*. Ojedinělé jsou přezdívky vzniklé překlady jmen (*Černý – Blek*, tj. black) nebo rýmováním (*Krupka – Trubka*).

LITERATURA

KNAPPOVÁ, M. Tvorba přezdívek stále živá. In MAJTÁN, M. – F. RUŠČÁK (eds.), *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*, 1996, 121–125; KNAPPOVÁ, M. Přezdívky v proměnách staletí. *Acta onomastica*, 40, 1999, 82–89; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠRÁMEK, R. Problematika studia přezdívek obcí, *Národopisné aktuality* 14, 1977, 29–54.

Jednojmenná antroponymická soustava (mononymní antroponymická soustava, jednojmennost)

K jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby v dané společnosti slouží jen jedno vlastní jméno (**mononymum, oficiální osobní jméno**): 1146 král *Vladislaus*, začátek 13. stol. poddaný *Sedlata*.

V českých zemích převládá jednojmenná antroponymická soustava do 12. století, od 13. stol. bývá k oficiálnímu osobnímu jménu stále častěji připojováno nepropriální

doplnění nebo neoficiální příjmi a tak se postupně prosazuje neoficiální dvoujmennost (druhé, doplňkové jméno je nezávazné); např. už ve 13. stol. jsou obě možnosti hojně dokládány: *Vítek dapifer* [stolník], *Daniel Pragensis episcopus* [pražský biskup], *Boguša Svár*, *Bohuslaus de Horka* [z Horky], *Jurík Juríkovíc'* [syn Juríkův, později Juříkův, Jiříkův]; podle Pleskalové (2011, 36–44). V r. 1786 byla v českých zemích uzákoněna dvoujmenná antroponymická soustava.

LITERATURA

PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964, 183–205; ŠMILAUER, V. *Úvodem*. In KOPEČNÝ, F., *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.

Dvoujmenná antroponymická soustava (dionymní antroponymická soustava, dvoujmennost)

K jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby v dané společnosti slouží dvojice vlastních jmen osobních různé povahy. Základní funkční členy české dvoujmenné antroponymické soustavy tvořily a dodnes tvoří křestní neboli rodné jméno a příjmení. Jejich spojením vzniká **dvoučlenné oficiální jméno**: *Jaroslav Navrátil*, *Eva Pospíšilová*. V ČR je prostředkem sociální a právní legalizace osobnosti a zároveň potvrzením osobní identity, a proto je nelze měnit bez souhlasu příslušných úřadů (Knappová, 1989, 6).

V českých zemích byla dvoujmenná antroponymická soustava uzákoněna patentem císaře Josefa II. z 1. 11. 1786, jímž se nařizuje obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení. Židovskému obyvatelstvu dědičných zemí se ukládá stejná povinnost patentem z 23. 6. 1787 s platností od 1. 1. 1788. Tím byla definitivně uzavřena dlouhá etapa neoficiální dvoujmennosti (tj. křestní jméno + nezávazné příjmi, např. *Martin Havlův*, *Toman Suhečert*, *Maruše Slepá*).

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 2008; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964, 183–205; ŠMILAUER, V. *Úvodem*. In KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.

Tříjmenná antroponymická soustava (trionymní antroponymická soustava, tříjmennost)

K jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby v dané společnosti slouží tři vlastní jména různé povahy: např. ruská oficiální tříjmenná antroponymická soustava se skládá z rodného jména, otčestva, tj. antroponymum odvozené z vlastního jména otce, a příjmení: *Petr Savvič Kuzněcov, Naděžda Andrejevna Obuchova*.

Vícejmenná antroponymická soustava (polyonymní antroponymická soustava, vícejmennost)

K jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby v dané společnosti slouží nejméně dvě vlastní jména různé povahy: např. *Petr Novák* (dvoujmenná antroponymická soustava), tři – *Naděžda Andrejevna Petuchova* (tříjmenná antroponymická soustava) i více, např. v arabštině, kde za rodným jménem následuje odkaz na otce a případně další předky: např. v Egyptě podle Knappové (2008, 115) *Ahmad Mustafa Mahmúd Jásin*, přičemž *Ahmad* je jméno rodné, *Mustafa* jméno otcovo, *Mahmúd* jméno dědovo, *Jásin* pradědovo.

LITERATURA

KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 2008, 2. vyd.

3. VÝVOJ ČESKÉ ANTROPONYMIE

3.1 ANTROPONYMIE V LETECH 1000–1300

Antroponymie 10.–13. století je poznatelná především z bohemik (tj. jednotlivých českých slov v cizojazyčných textech, která písař nemohl nebo nechtěl přeložit). Do poloviny 13. stol. totiž neexistovaly souvislé české texty, takže při studiu počátečního období češtiny i její antroponymie jsme odkázáni na nesouvislé písemné památky. **Hlavní zdroje bohemik:**

1. **listiny** (CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1907–2006), z nich zvláště ty, které stvrzují prodej či darování majetku (dary dostává především církev);
2. **nekrology/nekrologia** – nejdůležitější je Nekrolog podlažický;
3. **prameny narativní**, zvláště Kosmova kronika (její rukopisy z 12. a 13. stol.);
4. **rekonstrukce antroponym z oikonym**. Nezbytným předpokladem pro správnou rekonstrukci osobního jména je dobrá znalost jednotlivých historických dokladů příslušného oikonyma a k tomu dobrý přehled o existujících antroponymických typech, jinak by se mohlo stát, že budeme rekonstruovat jména, která nikdy neexistovala. Např. August Sedláček ve svém Místopisném slovníku historickém (1908) předpokládal OJ *Dvakač*, a to na základě MJ *Dvakačovice* (podle *Petr – Petrovice* apod.). Pozdější doklady však ukázaly, že *Dvakačovice* vznikly ze spojení *dvé* (dvoje) *Káčovice*. V dějinách onomastiky je mnoho chybných výkladů a rekonstrukcí, protože dříve nebyly známy zákonitosti tvoření vlastních jmen, ani jejich slovotvorné prostředky, ani stará čeština. Jan Kollár vykládá italské *Apeniny* z českého jména *Vápeniny*. V CDB je zápis *Nausa*, editor v r. 1907 jej rekonstruuje jako *Náuša* a v této nesprávné podobě se jméno dochovalo do dnešních dnů (příjmení *Náuša*). Ve skutečnosti je to *Navša*.

Staročeský parasystém antroponym navazoval na obdobný systém praslovanský, o čemž svědčí jak stejné typy jmen, tak konkrétní jména (*Jaroslav*) doložená v různých slovanských jazycích. Je třeba připomenout, že vedle závazné funkce pojmenovací a identifikační plnila osobní jména v nejstarších dobách i funkci sociální, tj. zařazovala do určité třídy. Starší odborná literatura uvádí, že v nejstarších dobách měli lidé urození složená jména (*Bořivoj*), zatímco neurození

jednoduchá (*Milota*), ale antroponymický materiál 12.–13. stol. ukazuje, že tato zvyklost již nebyla striktně dodržována (srov. *Jeníkus miles* [rytíř] a dušník, tj. poddaný, *Bogučaj(a)*). Ženská jména jsou z té doby doložena jen ojedinelé, nadto ze zápisu jména většinou není patrné, zda jde o jméno mužské nebo ženské. Jména obojího pohlaví totiž mohla končit na *-a*; ženská jména se tak tvořila přechylováním od mužských (*Bogumil – Bogumila*), mužská byla nejčastěji formální hypokoristika (muži *Milgost* i *Milogosta*). Pohlaví pojmenované osoby je zjištěitelné jen tehdy, je-li antroponymum provázeno přesňujícím údajem: *miles Boguška*.

Jména domácí

V dávných dobách se prvotní antroponyma vyvinula z těch slovotvorných typů apelativních, které nejvíce vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym. Jména vznikala především na základě následujících motivů: **podle nějaké činnosti** – jim odpovídala zejména apelativní jména činitelská, **podle vlastností tělesných a duševních** – jména nositelů vlastnosti; k vyjádření **oslavných motivů** sloužila kompozita (*Svatopluk*).

Charakteristické rysy nejstarší české antroponymie jsou **oficiální jednojmennost a jména psl. původu** (to dnes není). Z toho vyplývá, že bylo potřeba velkého množství osobních jmen, aby se stejná jména příliš často neopakovala. Ztrácela by pak svou identifikační funkci. Tato potřeba dostatečně bohatého inventáře antroponym významným způsobem aktivizovala slovotvorné schopnosti češtiny. K tvoření osobních jmen sloužilo asi 90 přípon, které se připojovaly k plným a různě zkráceným základům (*Antonín – Tonda, Jan – Janda*). **Toto velké množství antroponymických slovotvorných typů se stalo nejvýraznějším rysem antroponymie 10.–13. století.**

Základní typy antroponym 10.–13. století

Většina jmen byla utvořena **derivací**, a to nejčastěji sufixací a konverzí, protože některé jejich apelativní slovotvorné typy jsou vhodné k vyjadřování pojmenovacích motivů antroponym.

1. **Antroponyma vyjadřující charakteristiku nositele jména na základě některé jeho vlastnosti (tělesné, duševní).** K vyjádření tohoto pojmenovacího motivu sloužila především jména nositelů vlastnosti a názvy vlastností (prostřednictvím abstraktních apelativ majících schopnost významové iradiace – *Dobrota*, tj. dobrý člověk). Často se odvozovala od základů adjektiv – *Dobrák*, dále vznikala substantivizací/konverzí adjektivum > substantivum, ale využívá se zejména jejich

jmenný tvar – *Glúp, Glúpa* (srov. stč. *mlád, mláda*), *Medl, Medla* (stč. *medl*, tj. mdlý). Tento základ obsahuje např. název brněnské městské části *Medlánky*; *Medlánky* představují deminutivum k *Medlany*, tj. akuz. pl. k *medlané* 'obyvatelé sídlící u **Medly*, tj. mdle tekoucí vody', poblíž se rozkládá antonymní toponymum *Bystrc*, původně 'bystrý potok'. – Nejrozšířenější byl nositelský sufix *-ek* (*Črnek, Mládek, Dobrek*). Středně produktivní byly *-oň* (*Ščedroň*), *-oš* (*Dobroš, Miloš*), *-ec* (*Glupec, Krupec – krupý* 'hrubý'), *-ík* (*Malík, Milík*). Ostatní sufixy byly sporadické, např. *-ák* (*Dobrák*), *-áč* (*Bradáč*), *-ýš* (*Malýš*), *-úch* (*Milúch*), *-úš/-uš* (*Malúš/Maluš*).

2. **Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu na základě její určité činnosti nebo události s ní spojené.** Tvoří se podle vzoru apelativních jmen činitelských (*Rváč*), dějových nebo výsledků děje (*Potěcha, Svár* – na základě jejich schopnosti významové iradiace – abstrakta se přenáší na konkréta). Často se užívají konvertované útvary typu *Blúd* 'bloud', *-a* (*Hovora* 'kdo mnoho nebo rád hovoří'). Nejvíce zastoupen je však sufix *-en* navazující na pasivní participia *n-ová* (*Milovan/Milován*), v nejstarších dobách (psl.) mohly mít i význam aktivní. O něco méně častá byla jeho feminní podoba užívaná i pro muže (*Chválena/Chvalena*). Ostatní formanty jsou ojedinělé, mezi nimi je už doložen typ *Vstal*, který se později uplatnil v příjímích a poté v příjmeních (*Navrátil*).
3. **Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu..., odvozená ze základů substantivních,** jsou slovtvorně diferencována nejvíce. Původně se tvořila podle vzoru deminutiv, jimiž se často odlišovaly děti od rodičů se stejným jménem (*Bohuška* – syn, *Bohuš* – otec), a proto tato deminutivní funkce sufixu často přecházela v hypokoristickou (v rodinném prostředí) a později s proniknutím jména na veřejnost ve formálněhypokoristickou (bez expresivní funkce). Produktivní byly především sufixy *-ek* (*Janek, Petrek*), *-ík* (*Pavlík*), dále suf. *-ka* (*Sobotka*). Ve funkci přechylovací se uplatňoval formant *-a* (*Budislava* < *Budislav*), u mužských jmen měl funkci formálněhypokoristickou (*Milogosta* < *Milogost, Kuna* < *Kunrát*), podobně sufix *-ka* (*Marek* – *Marka*). Významný a středně produktivní byl patronymický sufix *-ic'*, který tvořil synovská pojmenování. Vystupoval výhradně ve funkci příjímí, tj. druhého, doplňkového jména; nikdy se takové jméno nevyskytlo samostatně, tj. jako oficiální osobní jméno: *Smil Ondřejovic'*. Jak napovídají funkce užitých sufixů (deminutivní, formálněhypokoristická, přechylovací), odvozovaly sufixy především od antroponym. **Proto se zde mohlo nejdříve a v největší míře rozvinout parasystémové, specificky onymické tvoření.**
4. **Antroponyma motivovaná vztahem k místu** jsou ojedinělá. V této době k nim lze zařadit např. jména prefigovaná (*Podles*).

Vznik parasystémového tvoření

Derivací se původně tvořila osobní jména vyjadřující obdobné pojmenovací motivy jako apelativa: *L'utoš* – *mrzkoš* 'mrzký, tj. nečestný, odporný, člověk', *Malýš* – rostlina *černýš*. Tyto formace si sice uchovaly souvislost s příslušnými slovtvornými typy apelativními, ale jako propria, jejichž nejdůležitějším úkolem je individualizace pojmenovávaného, vstupovaly do mnohem důležitějších vztahů s antroponymy se stejným základem (*L'utoš* – *L'utobor*, *L'utslav*) i se stejnými polyfunkčními formanty (*Dobrek* < *dobry*, *Jarek* < *Jaroslav*). Na pozadí existujících dvojic různého původu (*L'utoš* – *L'utslav*) nabyl sufix *-oš*, původně nositelský (*běloš*), funkce formálněhypokoristické, tj. začal být vnímán jako prostředek, který utvořil hypokoristikum *L'utoš* < *L'utslav*. Na základě přehodnocení své funkce (nositelské ve formálněhypokoristickou) se začal spojovat – na rozdíl od sufixů nositelských – se základy verbálními a substantivními: *Vitoš* < *Vít*, *Mstoš* < *Mstidruh*. Ale tyto případy byly spíše ojedinělé, protože původní spojení sufixu *-oš* s deadjektivními názvy nositelů vlastnosti tomuto volnějšímu spojování zprvu bránilo. Dnes je to běžné: *Petoš*. V nejstarší době, tj. do 13. stol., sehrál sufix *-oš* stejně jako další původně apelativní formanty jinou, mnohem důležitější úlohu. Stal se východiskem pro tvoření dalších slovtvorných prostředků, tentokrát už formálněhypokoristických. Na pozadí četných osobních jmen se stejnými základy ztrácela antroponyma jednoznačnou slovtvornou strukturu a připouštěla tzv. perintegrace, tj. druhotné rozložení morfémového materiálu vedoucí k jeho jinému členění. (Morfém – nejmenší útvar realizovaný v textu, mající ustálenou formu i význam; kořeny, sufixy, prefixy, koncovky...). Výsledkem těchto perintegračních procesů, většinou stupňovitě prováděných, byla řada nových, specificky antroponymických formantů, jež se ve funkci formálněhypokoristické připojovaly ke všem základům, bez slovnědruhového omezení: U jména *L'utoš* z *l'útý*, chápaného jako hypokoristická obměna jména *L'utobor*, se vyvinul sufix *-š* a ten se začal spojoval s různými základy: *Bogu-š*, *Sby-š*. Pod vlivem složených jmen s odlišným konexem nebo se stejnými základy v různých pozicích nastávaly další perintegrace: Na pozadí jmen jako *Dobrogost*, *Gostomil* se sufix *-š* u jména *Gostiš* < *Gostimil* apod. chápe jako *-iš*. Suffix se osamostatnil a odvozoval další jména: *Petr-iš*, *Jan-iš*.

Nejčastější formálněhypokoristické formanty (spojitelné se všemi druhy antroponymických základů): *-ata* (*Kubata*, *Črn'ata*, *Lovata*, *Dom'ata*), *-š* (*Bratruš* < *Bratrumil*, *Veliš* < *Velislav*, *Sbyš* < *Sbyslav*, *Svoš* < *Svojbog*), *-en* (*Kuben*, *Glupen*, *Stojen*).

Prefixace byla rovněž starobylá, ale málo využívaná: *Bezděd* (srov. *Bezděz*), *Nemír* (stč. *nemír* 'roztržka'), *Pr'ědmír* – asi výsledek parasystémového tvoření. Dále se uplatňuje způsob prefixálně-konverzní (*Pr'ěmil* 'přemilý', tj. původně adjektivum

ve jmenném tvaru se stává substantivem). Konverze – mění se slovní druh a někdy i gramatický rod (*Nekrasa, Nemoj, Nedoma*).

Významný byl i podíl **kompozice**. Její první antroponymické typy se vyvinuly z těch typů apelativních, které vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym, např. jméno *Dobrohost* na pozadí apelativa *dobrohost* 'dobrý host, hrdina'. Antroponymická kompozita byla oblíbená zvláště u šlechty. Důvod je jasný: prostřednictvím dvou autosémantických základů byla složená jména schopna blíže a více charakterizovat svého nositele (*Milík* x *Milouj* 'milý strýc', *Ludmila, Bohumil*) a vedle toho i vyjadřovat nejrůznější pojmenovací motivy oslavného charakteru: *Svatopluk* 'ten, kdo má mocné vojsko'.

Základní typy antroponymických kompozit

1. Nejproduktivnější typ představují antroponyma s předním členem verbálním a zadním substantivním: *Budivoj* 'povzbuzovatel vojska'; 2. středně produktivní typy: antroponyma s předním členem adjektivním a zadním substantivním (*Dobromysl* 'mající dobrou mysl'), antroponyma s předním členem adjektivním a zadním verbálním (*Svatobor* 'mocný bojovník'), jména s předním členem substantivním a zadním verbálním (*Vojtěch* 'útěcha vojska'). 3. Z ostatních jmenujme alespoň typ *Mojmír* 'můj mír', tj. s předním členem pronominálním a zadním substantivním, nebo antroponyma s předním členem substantivním a zadním adjektivním – *Bogumil* 'bohu milý'. Repertoár složených antroponym byl doplňován parasystémovým tvořením spočívajícím ve volnějším spojování komponentů (bez ohledu na jejich sémantiku, protože ji nepotřebují): *Lutomír, Lutslav*.

Repertoár nejstarších jmen doplňovala vlastní jména metaforická, metonymická (*Vlk, Dunaj, Hlava*), **přací** (*Medvěd* 'ať je silný jako medvěd') a **ochranná** (*Děd* 'ať pojmenovávaného ochraňuje děd', *Nemoj*). K nejstarším jménům s apelativním základem patří: *Bába, Čáda* 'dívka', *Král; Býk, Kočka, Kozel, Osel, Kavka; Kalina, Květ; Vrch, Mramor; Mír, Krása*.

Některá jména svědčí o tom, že jménům byla přisuzována magická síla stejně jako v předčeském období. K přacím nebo ochranným jménům patří asi *Bába*, k přacím *Dobrožizn*, k oklamání démonů mohla sloužit jména *Nekrasa, Čáda* apod.

Ve 13. stol. je česká antroponymie již plně rozvinuta a odpovídá požadavkům své doby. K pojmenování a individualizaci osoby pomocí jediného jména slouží rozsáhlý, značně slovotvorně diferencovaný soubor jmen, který se stal základnou pro

všechny druhy pozdějších antroponym: křestní jména, příjímí, příjmení, hypokoristika a přezdívky, srov. např. jména *Jaroslav*, *Beneš*, *Šchedroň*, *Pavlík*, *Sobotka*, *Mládek*, *Kočka* ze 12.–13. století a stejně znějící současná jména *Jaroslav* (křestní jméno), *Beneš* (příjmení, dříve příjímí), *Štědroň* (příjmení, dříve příjímí), *Pavlík* (hypokoristikum, dříve příjímí, dnes příjmení), *Sobotka* (dříve příjímí, dnes příjmení), *Mládek* (příjmení a také přezdívka, např. pro studenta příjmením *Stárek*), *Kočka* (dříve příjímí, dnes příjmení a přezdívka).

V repertoáru osobních jmen hrála velmi důležitou roli jména přejatá

Od počátku češtiny pronikají do českých zemí antroponyma cizí a jejich počet postupně vzrůstá. Německá jména přinášejí německé manželky Přemyslovců se svými družinami, němečtí rytíři, církev a kolonisté usazující se na našem území. Přemyslovci dostávají německá jména (např. v 11. století kníže Oldřich, Konrád I. Brněnský, Ota Olomoucký) a podle tohoto vzoru se německá jména šíří také do šlechtických rodů (*Oldřich z Hradce*). Antroponyma původu hebrejského (*Daniel*), latinského (*Pavel*) a řeckého (*Ondřej*) přicházejí do českých zemí s křesťanstvím, proto bývají označována jako jména církevní. Velká část přejatých jmen zdomácněla a stala se východiskem pro tvoření formálních hypokoristik: *Konek z Konrád*, *Kolda z Nikolaus*. První vlna křesťanských jmen spadá do 13. stol.

V té době žila v českých zemích početná komunita židovská. Při volbě jmen se Židé drželi především vlastních tradic (např. *Izák ben Mosche*), podrobněji Pěkný, 2001.

Hebrejská jména, popř. aramejská (tj. jména vzniklá u semitských kmenů sídlících v Sýrii a na území Předního východu) byla světská i náboženská. Jsou jednoduchá (*Jonáš* 'holub', *Sára* 'paní', *Zuzana* 'lilie', *Šalomoun* 'pokojný'), složená (*Benjamín* 'syn štěstí') i větná (*Eliáš* 'Jahve je mým bohem'). Jsou tvořena na základě obecně platných pojmenovacích motivů stejně jako jména slovanská, viz výše. V židovských jménech vystupovaly dvě podoby božího jména: *Éli* – *Eliška* 'Bůh je má přísaha' a *Jahve* – v různých zkrácených podobách, např. v *Jan z Jochánán* 'Bůh je milostivý'. První složka je zkrácené jméno *Jahve*. **Ukázka vágnosti výkladů:** *Gabriel* se vykládá buď jako 'muž boží', nebo 'přemohl mne bůh'.

Jména řecká

Jména svobodných Řeků byla většinou složená (*Filip*, tj. milovník koní, *Mikuláš*, tj. vítězný v lidu), antroponyma nesložená byla u svobodných Řeků méně častá (*Kleón*), spíše se uplatňovala u otroků, hetér apod. Ovšem v těchto vrstvách bylo přijato křesťanství nejdříve, takže v nich má svůj počátek řada jmen církevních (*Irena* 'mír', *Ambrož* 'nesmrtelný, nebeský').

Jména latinská

Jména latinského původu jsou zajímavá tím, že v nich nejsou zastoupena kompozita. V počátcích rovněž převládala jednojmennost, ale záhy se pro svobodné Římany ujala tříčlenná, popř. čtyřčlenná antroponymická soustava.

Příklady:

Publius Cornelius Scipio Africanus Maior [starší] vzhledem k bratrovi; politik a vojevůdce (236–184 př. n. l.). Podle země, již si podrobil, byl zván *Africanus*. V Africe porazil r. 202 př. n. l. Hannibala. – Taková pojmenování měli hlavně příslušníci vyšších vrstev.

Publius (není jisté) **Cornelius Tacitus**, největší římský historik (asi 55–120 n. l.).

Jednotlivé členy antroponymické soustavy v latinské podobě:

Praenomen, tj. jméno osobní, rodné: *Publius*.

Nomen gentile, tj. jméno rodové, společné všem příslušníkům rodu: *Cornelius*.

Cognomen: přezdívka; nebyla nutná, ale bývalo běžné, že osoba měla cognomina několik (nomen, gen. nominis, nom. pl. nomina), a to zvláště za doby císařské. Cognomina byla buď osobní, motivovaná vlastností pojmenovávaného nebo událostí, která se ho týkala – *Africanus* (za vítězství v 2. punské válce), anebo rodinná, jichž užívaly jednotlivé rodiny téhož rodu k vzájemnému rozlišení (*Scipio*). Rodinná cognomina vznikla z osobních přezdivek jednotlivců, které přešly na potomstvo. Cognomina připomínají celkový tělesný vzhled nebo vlastnosti prvního nositele: *Crassus* 'tlustý', *Lepidus* 'hezký', *Tacitus* 'mlčenlivý'. Mnohdy se k tomu přidávaly ještě další identifikační znaky. Jiná pravidla platila u jmen adoptovaných propuštěnců, žen atd.

Co se týče motivace, byla latinská jména – proti jiným Indoevropanům – většínou střízlivá a věcná.

Jména vyjadřující tělesné a duševní vlastnosti: *Pavel* (lat. *Paulus* už bylo římské příjmení a znamená 'malý'), *Felix* 'šťastný', *Klement* (lat. *clemens*, gen. *clementis* 'vlídný'). Jméno *Caesar* 'dlouhovlasý, kučeravý' se stalo vlivem osobnosti *Gaia Julia Caesara* obecným pojmenováním panovnické hodnosti. Ženská jména se tvoří přechýlením, ale jsou i jména pouze ženská: *Beata* 'blažená', *Klára* 'jasná'.

Někdy se dětem dávala jména podle pořadí: *Primus* 'první', *Sextus*, *Septimus*, *Nona* 'devátá'.

Častá byla **jména označující původ nebo bydliště:** *Havel z Gallus*, tj. Gal, *Lukáš z Lucanus*, tj. pocházející z Lucanie (krajina v jižní Itálii).

Jevy živé a neživé přírody: *Titus z titus* 'holub'.

Tříjmennost zanikla s pádem Římské říše. Do repertoáru církevních jmen pronikla jednotlivá jména (*Marek* přeneseně 'bojovník'), rodová jména (*Julius* < *Jovilius*, tj. Jupiterův, božský) a také jména prostých lidí, např. otrokyň, hetér, které

umřely mučednickou smrtí za křesťanskou víru a byly prohlášeny za svaté: *Voršila* – stč. obměna lat. *Ursula* 'medvídek'; *Flóra* podle římské bohyně květů.

Od nejstarších dob pronikala do českých zemí jména německá. Např. v rodu Přemyslovců se objevují jména *Konrád*, *Děpold*, *Bedřich*, jejich nositeli jsou též mnozí němečtí mniši (např. břevnovský opat *Meinhard*). Také čeští kněží dostávali po vysvěcení německá jména. Sv. Vojtěch přejal jméno svého učitele Adalberta. *Přemysl* dostal jméno *Otakar*. Později (od 13. stol.) přicházeli němečtí rytíři a německy mluvící kolonisté.

Oblíbena byla např. jména *Konrád* 'smělý v radě', *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem, mírumilovný vladař', něm. *Friedrich*, lat. *Fridericus*, *Jindřich* 'vládce domu, domova', *Otakar* 'majetek zachovávající'.

Jak patrně z uváděných příkladů, převládala jména složená: *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem'. Jména často obsahují komponenty *-hart* 'statný, tvrdý' (*Bernard*, *Richard*), *-wolf* 'vlk' (*Adolf*, *Rudolf*), *-olt* < *walt* 'vláda' (*Bertold*), *-rat* 'rada' (*Konrád*) atd. Nesložené jméno *Karel* 'svobodný muž, chlap' pochází ze staroněm. *kar(a)l*, psl. *korľ*; podle jména Karla Velikého se jméno stalo v některých jazycích označením panovnické funkce (čes. *král*).

K nejčastěji užívaným jménům cizího původu patří: *Conradus* (*Cunradus*), *Heinricus* – z něm., *Johannes* (*Jan*) – z hebr. a *Petrus* – z řeč. Poměrně hojně jsou doložena též jména *Albertus* (*Adalbertus*), *Arnoldus*, *Bertoldus*, *Fridericus*, *Gotfridus*, *Hermannus*, *Marquardus*, *Otto*, *Odalricus* (*Ulricus*, *Oldrich*) – z něm., *Andreas*, *Georgius* (místy střídané u téže osoby adaptovanou podobou *Jurík*), *Stefanus*, *Theodoricus* – z řeč., *Martinus*, *Paulus* – z lat., *Jacobus* (*Jakub*) – z hebr. (Jména jsou uváděna ve svých nejčastějších podobách.)

Míru využití jednotlivých šlechtických jmen významně ovlivňovala rodová jména, popř. jména v rodu oblíbená. (V historické literatuře je jako rodové jméno označováno antroponymum, jež se v určitém rodu uplatňuje častěji a opakuje se v průběhu generací, takže jeho obliba (a užívání) se stává jedním z charakteristických rysů rodu.) Při volbě jména pro urozené lidi hrálo rodové jméno důležitou roli. Např. rodová jména Hradišiců byla od 12. do poloviny 13. století *Hradiš* a *Slávek*, od 14. století se jejich rodovým jménem stává *Boreš* (okolo roku 1400 žilo několik jeho nositelů). *Častolov* bylo rodové jméno Lichtenburků ve 13. století, později se však již neobjevuje a ani žádné jiné rodové jméno je nenahradilo.

Obečně je uznáváno, že až do 13. století převládala jména domácí. Tuto skutečnost potvrzuje Nekrolog podlažický, jediný známý pramen, který údajně obsahuje jména obyvatel z různých sociálních vrstev, kteří žili v českých zemích od poloviny 12. do poloviny 13. století. Vyskytuje se v něm totiž jen 20 % přejetých jmen. V šlechtickém prostředí však bylo přejetých jmen – podle listinného materiálu – mnohem více, a to zejména ve 13. století. Ovšem oba pramenné zdroje se shodují v tom, že antroponyma *Petrus* a *Johannes, Jan* byla v té době s velkou pravděpodobností nejčastěji užívanými jmény cizího původu.

Pojmenovací soustava 10.–13. století

Dosavadní odborná literatura uvádí, že v té době převládala **jednojmennost**, tj. užívání jen jednoho osobního jména. To znamená, že k pojmenování a identifikaci osoby na veřejnosti sloužilo jediné oficiální jméno. Lze si však snadno představit, že při nevelkém repertoáru oficiálních jmen, který vedl k jejich častému opakování, byla identifikace prostřednictvím jediného jména problematická. O tom, jak tato jednojmennost fungovala v praxi, spolehlivě vypovídá antroponymický materiál z 12.–13. stol. (starší, tj. z 10.–11. stol., není ještě dostatečně reprezentativní).

Oficiální osobní jméno

Jednotlivé typy dochovaných písemných památek řeší naznačený problém různě. V latinsky psané literatuře (např. Kosmova kronika) problémy s identifikací osob nejsou, protože jejich antroponyma jsou zasazena do dějového kontextu. V Nekrologu podlažickém se zase téměř důsledně uplatňuje jednojmennost, přestože se mnoho jmen opakuje. Např. jméno *Janek* se v něm objevilo 13krát, tzn. označovalo 13 různých zemřelých osob, dokonce k jednomu dni bývají občas dva zemřelí zapsáni pod stejným jménem bez dalšího doplnění, jako např. *Jakub* v lednu na den sv. Agnes (sv. Anežka Římská – 21. ledna). V případě mrtvých tato nejednoznačnost asi nevadila, neboť Bůh – jako vševědoucí – si zajisté spojil prosbu za spásu duše s tím pravým zemřelým, ale jak ukazuje listinný materiál, byla identifikace živých osob na veřejnosti složitější. Zejména při důležitých právních úkonech bylo třeba všechny zúčastněné pojmenovat jednoznačně. Např. v záznamech o darování/prodeji/koupi nemovitého majetku bylo nutné od sebe jednoznačně odlišit dárce a obdarované nebo kupce a prodávající a pokud možno jednoznačně pojmenovat také svědky těchto právních aktů. Ačkoliv i zde se stává, že se některá jména bez dalšího zpřesnění opakují, není to tak časté, jak by se v období jednojmennosti očekávalo.

Např. v listině z r. 1193 jsou svědkové uvedeni takto: *Rús, Olrich, Držislav, Protiva, Jurík filius Slavate, Herman filius Wilhelmi, Jan de Natuniz, Ben frater Budivoji, Ota (!), Výšek, Ota (!), Buguslav, Vojta, Otěvěk, Ugolt, Súda, Počín* (CDB I, 1907,

310). Je velmi pravděpodobné, že pouhým jménem bývaly označovány dobře známé osobnosti z blízkého okolí vydavatele listiny, takže bylo možné, aby dva svědkové vystupovali pod stejným jménem. Jak patrně z úryvku, jsou oficiální osobní jména často doplňována výrazy, které se podílejí na jednoznačném pojmenování a identifikaci pojmenovávaného.

Studium soudobého listinného materiálu v jeho časové posloupnosti umožňuje sledovat dynamiku vývoje pojmenovacích zvyklostí po celé období předpokládané jednojmennosti (do konce 13. stol.). Z jeho výzkumu vyplynulo, že oficiální osobní jména jsou poměrně často doplňována výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného.

Pojmenovací typy

1. oficiální osobní jméno – Držislav.

2. oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Většinou jde o apelativa, jež vyjadřují příslušnost k církevnímu nebo světskému stavu, církevní a dvorské hodnosti, ojedinele zaměstnání apod. Příklady: *abbas* [opat], *camerarius* [komoří, komorník], *cancellarius* [kancléř], *canonicus* [kanovník], *custos* [strážce], *dapifer* [jídloň, stolník], *dux* [vévoda, kníže], *episcopus* [biskup], *iudex* [soudce, rychtář], *ioculator* [herec, kejklíř], *rex* [král], *regina* [královna], *scriba* [písař], *venator* [lovčí] a další.

Vedle nepochybné funkce zdůraznit významné postavení pojmenovávané osoby (*rex*, *dux*, *abbas*...) pomáhají sociálně zařazující výrazy tuto osobu jednoznačně identifikovat: např. **Jan iudex Bilzinensis** uváděný vedle jiných osob se stejným oficiálním jménem, jako **Jan frater Golas**, **Jan de Natunic** v listině z r. 1192 (CDB I, 1907, 307). I když nejsou doplňující nepropriální výrazy součástí příslušného oficiálního osobního jména, v jednotlivých listinách se opakují a často slouží jako jeho téměř závazné doplnění: 1188 *Grabiš camerarius*, 1192 *Grabiš camerarius* (CDB I, 1907, 293, 307). Vzácně bývají společensky zařazující výrazy dva: 1184 *Florianus prepositus et cancellarius* (CDB I, 1907, 274).

2.2 oficiální osobní jméno + výraz lokalizující (lokalizace se provádí prostřednictvím toponym). Ve 12. stol. jde pouze o několik antroponym uváděných v rámci určité osady: 1180–1182 *Na Mutišově: Sdiměr, Jurík, Sdil'ut, Sulivoj* (CDB I, 1907, 267). Typ *Mysloch de [z] Opatovic* je ještě vzácný, jeho význam vzrůstá až v průběhu 13. stol.

2.3 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující. Vzhledem k tomu, že jde o texty latinské, mívá lokalizující výraz různou podobu: *Daniel Pragensis episcopus*, *Vladislaus Boemorum rex*, *Soběslaus dux Boemie*.

2.4 oficiální osobní jméno + přezdívka (ve funkci příjmi): 1169 *Bohuš barbatus* [vousatý], 1174 *Boguša Svár*, 1184–1185 *Groznata Calvus* [plešatý] (CDB I, 1907, 218, 239, 276). Prozatím jde o nevýznamný typ.

2.5 oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného (jeho oficiální osobní jméno včetně různých doplnění, zástupně apelativum nebo zájmeno): *Prěda et filius eius Chval*. V případě, že jsou obě osoby pojmenovány pouhým oficiálním osobním jménem (*Petrus frater Milogosti*), jde o identifikaci vzájemnou („je to ten Petr, který má bratra *Milogosta*“). Ojedinele je druhý a třetí člen tohoto pojmenovacího typu vyjádřen prostřednictvím českého synovského pojmenování se sufixem *-ic'*: 1189 *Jurík Juríkovíc'* a táž osoba 1177 *Jurík filius Jurík* (CDB I, 1907, 484).

2.6 oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřazené osoby. Je doložen vzácně: 1160 *Kochan dapifer regis* (CDB I, 1907, 196). Zbývá pojmenování jsou tvořena kombinací výše uvedených typů, nemají ustálenou podobu a označují většinou vydavatele nebo příjemce listiny: *dominus Albertus archiepiscopus frater ducis* apod.

Využití pojmenovacích typů ve 12. a 13. století

Typ	Příklad	1158–1197	1279–1283
1.	<i>Držislav</i>	20 %	7 %
2.1	<i>Grabišě camerarius</i>	21 %	10 %
2.2	<i>Bohuslaus de Horka</i>	4 %	30 %
2.3	<i>Daniel Pragensis episcopus</i> <i>Soběslaus dux Boemie</i>	28 %	15 %
2.4	<i>Boguša Svár</i>	0,5 %	1 %
2.5	<i>Petrus frater Milogosti</i>	24 %	17 %
2.6	<i>Kochan dapifer regis</i>	2 %	0,5 %

Vývoj pojmenovacích typů

Do konce 13. století jednojmennost sice přetrvává, využívají se tytéž pojmenovací typy, ale jejich početní zastoupení prochází významnými proměnami. Zjištěné difference mezi oběma sledovanými obdobími ukazují, že vývoj pojmenovacích zvyklostí směřoval od jednojmenné antroponymické soustavy k dvoujmenné.

Typ 1. **oficiální osobní jméno** ustoupil do pozadí.

2. **oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.**

Zmenšilo se početní zastoupení typu 2.1 **oficiální osobní jméno + výraz (výrazy)**

společensky zařazující, ale stále jde o důležitý identifikační znak, který často slouží i poté, co dotyčný člověk již úřad nevykonával, srov. 1279 *Nicolaus quondam* [kdysi] *iudex* (CDB VI, 2006, 146).

Typ 2.2 **oficiální osobní jméno + (dictus) výraz lokalizující** se naopak stal na konci 13. stol. nejvíce užívaným. Objevuje se v každé listině (místy se slovem *dictus* [řečený]): *Wilhelmus de Dúbravic*, *Albertus dictus de Šternberk*. Typické pro šlechtu.

Typ 2.3 **oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + výraz lokalizující** poněkud ustoupil, ale i tak najdeme jeho zástupce ve většině listin: *Thobias Pragensis episcopus*, *Milota camerarius Moravie*, *Margareta quondam regina Bohemie*.

Typ 2.4 **oficiální osobní jméno + (dictus) přezdívka ve funkci příjímí** je nadále zastoupen jen vzácně: *Hanmannus dictus Rufus* [ryšavý].

Typ 2.5 **oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného** ztratil poněkud na významu, ale pořád je běžně využíván: *Petrus filius Antonii*, *Bruno et Wernherus fratres*.

Typ 2.6 **oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby nebo instituce** je využíván zřídka: 1276 *Gregorius camerarius domine regine* (CDB VI, 2006, 104).

Ostatní pojmenování, představující v letech 1158–1197 dohromady 0,5% a v období 1279–1283 dohromady 19,5% z celkového počtu zjištěných jmen, uvedené typy přesahují, neboť oficiální osobní jméno je doplňováno různými kombinacemi identifikujících výrazů. Vyskytují se zvláště v případech označení vydavatele listiny a jejího příjemce.

Je třeba zdůraznit, že zpřesňující výrazy nebyly voleny náhodně; jsou součástí specifických, poměrně ustálených typů, jejichž jádro tvoří osobní jméno, a jejich úlohou je přispívat k jednoznačné identifikaci osoby. Vyjadřují „kdo je / čím je pojmenovaná osoba“ (*Sdislaus decanus* [děkan]), „odkud pochází, kde pobývá apod.“ (*Bohuslaus de Horka* [z Horky]), „čí je“ (v pravém i přeneseném významu – *Jurík filius Jurík*, *Jurík Juríkovíc’* [syn Juríkův]), „jaký je“ (*Groznata Calvus* [plešatý]). Vychází z těchto motivů jako antroponyma, a proto mají všechny předpoklady k tomu, aby se staly motivační i materiálou základnou pro jednotlivé druhy českých antroponym, jež vznikaly v souladu s potřebami a úrovní dané společnosti (příjímí, přezdívky, hypokoristika, později křestní jména a příjmení).

I když v listinném materiálu výrazně převažují pojmenování urozených lidí a církevních hodnostářů, je pravděpodobné, že pojmenování neurozených lidí se tvořila obdobně, srov. ojedinělé doklady v CDB: 1218 (v rámci určité obce) *Kozel vinitor cum terra* [vinař], *Mach carpentarius cum terra* [tesař], *Jur’ata piscator cum terra* [rybář] (CDB II, 1912, 56–57). Podobně jsou nazýváni o století později např. neurození obyvatelé Brna a okolí, srov. *Vilúšus carpentarius*, *Jaroslau piscator* apod., viz Období 1300–1500. Jednoznačná identifikace prostých lidí byla nutná proto, 1. aby byli jasně odlišeni od lidí urozených a 2. aby bylo jednoznačně stanoveno, kdo má jaké povinnosti: *se dvěma dušníkoma* [poddanými na záduší] *Bogučějú a Sedlatú*.

Hypokoristika

Kromě oficiálních vlastních jmen byla jako samostatný druh antroponym nejvíce rozvinuta hypokoristika. Vznikala v domácím (neoficiálním) prostředí za účelem odlišení osob stejného jména (*Boguslaus* – *Boguša*, *Boguška*). Mnohá z nich pak pronikala s pojmenovávanou osobou na veřejnost, tam ztrácela svou expresivní funkci a přetvářela se v hypokoristika formální (*miles Boguška* [rytíř B.]), jež často vystupovala ve funkci oficiálního osobního jména. Proto se formální hypokoristika hojně vyskytují v listinách a je třeba zdůraznit, že jsou cenným zdrojem pro poznání nejstarších českých hypokoristik a jejich tvoření, neboť pravá hypokoristika z té doby doložena nejsou (pokud nechoval některá z nich Nekrolog podlažický).

Materiál hypokoristik Nekrologu podlažického prokázal, že v počáteční fázi vývoje staročeských hypokoristik (1160–1230) působily dvě tendence:

1. Upevňování vedoucí pozice k-ových sufixů ve funkci formálně hypokoristické, která navazovala na jejich původní funkci deminutivní. Velmi produktivní (nejčastěji užívaný) je sufix *-ek*, jenž se hojně spojuje jak se základy domácími, nejčastěji zkrácenými, tak se základy přejatých antroponym (*Michálek*, *Janek*, *Dulek* < *Dulcianus*; *Bogdálek*, *Gostek*, *Mojek*, *Radek*, *Slávek*, *Mutišek* < *Mutiš*). K dominantnímu postavení k-ových přípon přispívají též středně produktivní (tedy poměrně často užívané) sufixy *-ík* a *-ka*; běžně se spojují i se základy cizích osobních jmen (*Pavlík*, *Vavřík*, *Gostík*; *Benka*, *Helka*, *Radka*). V případě ženských jmen mohl mít sufix *-ka* i funkci přechylovací (*Radek* – *Radka*).
2. Expanze š-ových sufixů a osamostatňování jejich variant. Nejproduktivnější jsou v té době základní sufixy *-š*, *-ša*, *-šě*. Tvoří jádro těchto sufixů a prozatím se spojují – až na jednu výjimku (*Barnaš* < *Barnabáš*) – výhradně se jmény domácími: *Jaroš* < *Jaroslav*, *Svoš* < *Svojbog*, *Boguša*, *Bogušě* < *Boguslav*. Dodatečné spojování takto utvořených formálních hypokoristik se všemi jmény obsahujícími též základ vedlo ke vzniku variant těchto sufixů (viz parasystémové tvoření), např. *-iš*, *-ušě* (*Janiš*, *Petrušě*), *-eš* (*Mareš*, *Boješ*), *-oš* (*Vitoš*), *-uš/-úš* (*Januš/Janúš*). Po k-ových sufixech představují jména odvozená š-ovými sufixy druhou nejvýraznější skupinu formálních hypokoristik. Jejich schopnost spojovat se s nejrůznějšími typy zkrácených základů zakončenými na konsonant i vokál (*Gost-ša*, *Bogu-ša*) je zárukou jejich budoucí produktivity, a jak ukazuje bohatší materiál staročeských antroponym doložených do počátku 15. stol. (viz Svoboda, 1964), měla jejich produktivita vzestupnou tendenci.
3. Repertoár tehdejších oficiálních jmen doplňují ještě další slovtvorné typy formálních hypokoristik, především středně produktivní se sufixy *-ena*, *-ěna* (*Daněna*, *Jur'ena*), *-ata* (*Jur'ata*, *Chvalata*, *Svojata*) a *-ava* (*Zorava*, *Mirava*).

Příjímí

Počátky konstituování příjímí jako specifického druhu antroponym spadají do 12. století. Jsou to neoficiální jména doplňková, a to nedědičná, nestálá a nezávazná, která bývala v době oficiální jednojmennosti připojována pro jednoznačnější identifikaci ke jménům oficiálním. Byla tvořena podle týchž pojmenovacích motivů a týmiž slovtvornými prostředky jako jména oficiální, proto za příjímí lze považovat jen taková pojmenování, která provázejí jméno oficiální: 1174 *Boguša Svár* (CDB I, 1907, 239); 1240 *Jurík Nosek* (CDB III, 2, 1962, 353); 1253 *Chunradus cognomine Jocularator* (CDB IV, 1, 1965, 454).

V období 12.–13. století se v rámci příjímí vyhranily dva typy: 1. Jména utvořená patronymickým sufixem *-ic'*, připojovaným k plnému základu jména otce (*Jurík Juríkovíc'* a *Jurík filius Jurík*). Příjímí se sufixem *-ic'* se vyskytují výlučně ve spojení se jménem oficiálním. Tento typ sice získal ve 14. století významnější postavení, ale později byl vytlačen typem v podobě nominativu jména otce, který v patronymické funkci nakonec převládl (*Jan Hostislav* 'syn Hostislavův').

2. Příjímí šlechty volené podle jejich sídel (*Bohuslaus de Horka*). Jeho prudký vzestup vyvolala Statuta, vyhlášená v roce 1189 knížetem Konrádem II. Otou, která (mimo jiné) upevnila princip svobodného vlastnictví pozemků a potvrdila dědičnost šlechtických statků (podrobněji Žemlička, 2002, 208). Lokalizující výraz, který umožnil příslušného šlechtice/šlechtický rod jednoznačně identifikovat podle jeho sídla, se již ve 13. století vydělil v rámci příjímí jako jeho samostatný druh, tzv. šlechtický predikát (*de Horka*). Jeho úkolem bylo nejen pojmenovat a identifikovat, ale i demonstrovat držbu pozemků a statků pojmenovávaného, zdůraznit jeho příslušnost k rodu a urozenost. Z toho plyne, že **dvouslovná propriální pojmenování se začala nejdříve uplatňovat u urozených lidí** (oficiální osobní jméno + šlechtický predikát).

Přezdívky

V té době nepředstavují samostatný druh antroponym. Nečetná jména splývají s podobně motivovanými nepropriálními výrazy nebo příjímími (*Bohuš Barbatus/barbatus* [Vousatý či vousatý]), protože všechna tato pojmenování se tvořila na základě stejných pojmenovacích motivů.

V případě dvoučlenných pojmenování považujeme jméno připojené ke jménu oficiálnímu za příjímí (příp. vzniklé z přezdívky), protože vystupuje jako jméno doplňkové, jehož hlavním úkolem je doplnit jméno oficiální a tím přispět k identifikaci svého nositele (*Bohuš barbatus*). Kdyby šlo o pravou přezdívku, existovala by samostatně.

Výzkum antroponym doložených v listech a listinách 12.–13. století poskytl několik nových poznatků:

1. Antroponyma praslovanského původu v druhé polovině 13. století nepřevládají; v té době už mají převahu jména cizí.
2. Oficiální jména jsou od druhé poloviny 12. století často provázena doplňujícími výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného a zároveň poskytují materiálovou a motivační základnu pro formující se doplňková jména nejrůznější povahy (příjímí, šlechtické predikáty, přezdívky).

PRAMENY

CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I (805–1197). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1907; II (1198–1230). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1912; III, 1 (1231–1238). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1942; III, 2 (1238–1240). ED. G. FRIEDRICH ET Z. KRISTEN. Pragae 1962; IV, 1 (1241–1253). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; IV, 2 (1241–1253) Indices... ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; V, 1 (1253–1266). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1974; V, 2 (1267–1278). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1981; V, 3. Series regestorum. ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1982; V, 4 (1253–1278). Prolegomena... ED. S. DUŠKOVÁ ET V. VAŠKŮ. Pragae 1993; VI.(1279–1283). ED. Z. SVITÁK, H. KRMÍČKOVÁ ET J. KREJČÍKOVÁ; cooperante J. NECHUTOVÁ, Pragae 2006. Sumptibus Academiae scientiarum Rei publice Bohemicae.

KOSMOVA KRONIKA: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Bretholz, B. (ed.). Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. Monumenta Germaniae historica. Nova series II, 1923.

NEKROLOG PODLAŽICKÝ: Dudík, B. (ed.): *Necrologium Podlažicense*. In: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Brünn: Druck von Carl Winkler, 1852, 403–428.

LITERATURA

KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In KOPEČNÝ, F., *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*, 2002.

3.2 ANTROPONYMIE V LETECH 1300–1500

Antroponymie 13.–15. století je pokračováním starobylé antroponymie předchozího období. Z této doby je doložena řada písemností bohatých na antroponyma obyvatel českých zemí všech společenských vrstev a obojího pohlaví včetně nedospělých dětí, takže si už lze udělat poměrně dobrou představu jak o způsobech pojmenování a identifikace jednotlivých osob, tak o repertoáru konkrétních antroponym a jejich typů.

Zásadní význam pro staročeskou antroponymii sledovaného období má monografie **J. Svobody Staročeská osobní jména a naše příjmení (1964)**. Obsahuje soupis a rozbor antroponym doložených do 15. století a zasazených do srovnávacího slovanského rámce. Důležitou součástí Svobodova díla je popis staročeského antroponymického materiálu a jeho slovotvorná analýza, která spočívá v uspořádání složených antroponym podle jejich komponentů a v utřídění ostatních osobních jmen podle jejich formantů, ale bez ohledu na konkrétní slovotvorné typy. Např. do stejné skupiny jsou mechanicky zařazena všechna jména se stejným sufixem bez ohledu na jeho konkrétní funkci: *Hlupec, Lovec, Jarec, Domanec, Rukávec* apod. Svobodova monografie nabízí 9 000 antroponym domácího původu a 150 základních jmen cizího původu. Jména jsou však popisována jako celek, bez přihlídnutí k jednotlivým etapám vývoje. Pro poznání repertoáru tehdejších osobních jmen užívaných v českých zemích představuje Svobodovo dílo významný a reprezentativní materiál, ale pro hlubší poznání tehdejšího způsobu pojmenování a identifikace jedince v dané společnosti nestačí; zodpovědět tyto otázky mohou jedině doklady antroponym doložených ve spolehlivých historických pramenech zkoumané v chronologickém sledu.

Jména domácí

Materiálovou bází této subkapitoly tvoří citovaná Svobodova monografie (1964), z ní jsou čerpány též příklady (uvádíme jména v té podobě, jak ji stanovil autor). Tučně jsou značeny velmi produktivní formanty.

1. Antroponyma vyjadřující charakteristiku pojmenovávané osoby na základě její vlastnosti se nadále odvozovala převážně od přídavných jmen. Vzhledem k tomu, že do funkce oficiálních jmen pronikala přejatá jména světecká (popř. jejich formální hypokoristika), začínají se domácí jména tohoto typu uplatňovat jako jména doplňková (příjímí, méně často přezdívky). Nadále jsou nejvíce

využívány slovotvorné typy se sufixy *-ec* (*Hlavatec, Holec, Malec, Hrubec, Ohavec, Šedivec, Vzteklec*) a *-ek* (*Hubének, Kadeřávek, Novek, Stárek, Štědrek*). Ostatní sufixy jsou k vyjádření uvedeného motivu užívány méně často – *-ík* (*Holík, Křivík, Ščedřík*), *-ák* (*Mrzák, Mudrák*), *-a* (*Naduta, Škaředa, Mrzata*), *-oň* (*Chudoň, Maloň, Mladoň, Tichoň, Zloň*), nebo jen ojediněle – *-áč* (*Holáč, Naháč*), *-och* (*Črnoch, Dobroch*), *-oš* (*Běloš, Dluhoš*), *-úš/uš* (*Bělúš, Drahuš*), *-ýš* (*Bělýš, Černýš, Mokryš*).

Při vyjadřování vlastnosti pojmenovávané osoby hrají důležitou roli **antroponyma vzniklá konverzí adjektivum** (složené, ojediněle jmenné deklinace) > **substantivum provázenou onymizací**: *Krut, Mlád, Such, Dobra, Mlada, Zlata; Čistý, Črný, Dlhý, Črvený, Hezký, Hlupý, Chlupatý, Múdrý, Nový, Sbožný, Silný, Spravedlivej, Šilhavý, Škaředý, Šmatlavý, Špinavá, Tlustá*.

Vlastnost pojmenovávané osoby může být vyjádřena také metaforicky i metonymicky, ale u takových jmen není většinou znám jejich konkrétní pojmenovací motiv: *Medvěd, Pštros* (možná je i motivace domovním znamením). Vlastní jména metaforická i metonymická nacházejí své uplatnění při tvoření příjmí a přezdívek (*Psie Hlava, Suchý Črt, Anděl*).

Ve srovnání s antroponymy vyjadřujícími ostatní základní pojmenovací motivy zůstávají jména s adjektivním základem nadále nejméně početná.

2. Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu podle její určité činnosti nebo události s ní spojené jsou většinou odvozena od sloves na pozadí apelativních slovotvorných typů s podobnou motivací (podrobněji viz Období 1000–1300), méně často od substantiv (na pozadí apelativních jmen konatelských). Všechny sufixy užívané ve 13. století se uplatňují i v této době, ale jejich produktivita se změnila. Nejvýznamnější místo zastává sufix *-l*, který tvoří antroponyma od nedokonavých sloves podle vzoru činitelských jmen stejné struktury – *Čenichal, Číhal, Mazal, Obědval, Přeléval, Shýbal, Smýkal*. Patrně na jejich pozadí vznikala jména z participií l-ových dokonavých sloves, která jsou odrazem určité události (např. *Jan Ztratil kolo*, později *Jan Ztratil*): *Praskl, Přivřel, Přibyl, Rozbořil, Vyběhl*. Jde o typy starobylé, neboť jsou doloženy – byť zcela ojediněle – už ve 13. století. Od 14. století vzrůstá jejich produktivita a pokračuje i v dalších obdobích, srov. např. frekvenci dnešních příjmení *Pospíšil, Navrátil*.

Významné postavení si uchovaly typy se sufixy *-a* (*Blekta, Skřípa, Skuhra*), *-nl-en* (*Mučen, Odřen, Trpěn*) a *-o* zařazující k o-kmenům (*Spěch, Trk, Vývrat*). Oproti období předchozímu jsou ve větší míře užívány i některé další formanty, např. *-č* (*Hadač, Kopáč, Palič, Sekáč*), *-ka* (*Hovorka, Lapka, Ščebetka*), *-an* (*Běhan, Kulhan, Šilhan*), *-ek* (*Húdek, Plaček*), *-ák* (*Čihák, Lapák, Řehták, Zpěvák, Žebrák*), *-ec* (*Chodec*,

Lovec, Pišček, Sečec). Konverze deverbální adjektivum > substantivum provázená onymizací je ojedinělá: *Šmatlavý, Zpěvavý*.

Charakteristiku pojmenovaného na základě činnosti nebo určité události podávají i **složená antroponyma**: *Třasohlávek, Hrachojedek, Koněberka*. V těchto případech je velmi pravděpodobné, že jde o přezdívky, popř. o přezdívky ve funkci příjmí.

Motivací patří do této skupiny **antroponyma desubstantivní** utvořená podle vzoru jmen konatelských: *-ář/-ař*, po přehlásce 'á > ie, é též v podobě *-ieř, -ěř* (*Koňář, Kramář, Pilař, Konieř, Šindelář*), *-ník* (*Provazník, Zahradník, Zlatník*). Vzhledem k tomu, že jsou často motivována zaměstnáním svého nositele, jde o příjmí (mohlo vzniknout i z přezdívky).

3. Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu... jsou derivována od substantiv, většinou od antroponym, kdy představují hypokoristické či formálněhypokoristické obměny oficiálních jmen, méně od apelativ (*Sobotka, Stromata*), ale v těchto případech nelze vždy spolehlivě rozhodnout, zda bylo fundujícím útvarem apelativum (*strom*) nebo deapelativní proprium (*Strom*). Podobně jako v období předchozím představují desubstantivní antroponyma nejvýznamnější a nejvíce zastoupenou skupinu jmen, která – na rozdíl od jmen deadjektivních a deverbálních – ještě dlouho vystupovala jako jména oficiální. Ale hojně užívána byla i ve funkci jmen doplňkových.

Patronymika s formantem -ic, vystupující výhradně ve funkci příjmí, jsou zastoupena průměrně (*Jakobic, Mstětic, Sebastienic*), což dokazuje, že se tento způsob identifikace osoby podle otce v českých zemích nevžil. Pod vlivem západní Evropy (zejména podle našich německy mluvících sousedů) se při vyjadřování příbuzenského vztahu dávala přednost buď pouhému nominativu jména otce (ve funkci příjmí se připojovalo k oficiálnímu jménu pojmenovávaného – *Jan Hostislav*), nebo jeho formálněhypokoristické obměně (*Janek < Jan*).

Velmi produktivní formálněhypokoristické sufixy: -ek (*Bohdánek, Slávek, Vojtek, Zbyšek, Adámek, Vinček*), **-ka** (jména mužská i ženská – *Bohuňka, Raška, Jarka, Ladka, Mirka, Mikulka, Bětka, Magdalénka*), **-ík** (*Bohdalík, Bolík, Bertík, Tomík, Vojtík, Vlastík*), **-ata** (*Božata, Dobřata, Modlata, Slav'ata, Vrbata, Vavřata*); **-a** (jména mužská i ženská; v případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací, srov. ženská jména *Bohumila, Míla* x mužská jména *Milohosta, Míla*, další

příklady bez rozlišování pohlaví – *Bezděda, Přěda, Soba, Stana, Ada, Michala*), **-ch** (*Bolech, Proch, Vach, Zich, Velich*), **-eš** (*Boreš, Klimeš, Mareš*) a **-iš** (*Janiš, Ivaniš*), které se prosazují na úkor jejich výchozího sufixu **-š** (*Valeš < Valentin*).

K dispozici jsou ještě desítky dalších, **méně produktivních formantů**: **-ec** (vedle funkce formálněhypokoristické může mít i funkci deminutivní nebo vyjadřovat příslušnost k rodu – *Bohuslavec, Havlec, Jarec, Prokopec*), **-ák** (*Barták, Jandák, Jindrák*), **-áč/ač** (*Benešáč, Jaráč, Petráč, Zikáč*). Začíná se prosazovat krácení jmen beze změny morfologické charakteristiky či se změnou morfologické charakteristiky: *Čak < Čakan, Stržez < Stržezimír*.

Jména složená ze dvou plnovýznamových základů mají i v tomto období důležité postavení a jejich počet se zvyšuje jednak pravou kompozicí (**Častohněv**), jednak parasystémovým tvořením na kompozici navazujícím (*Cětohněv – stč. cěta 'peníz, kousek zlata'*).

Nápadně přibývá **jmen utvořených z apelativ**, ale jejich motivaci dnes s jistotou určit nelze. Jde především o příjmy nebo původní přezdívky: *Hospodář, Vladyka, Biskup, Sluha, Jehlička, Strýc, Anděl, Cikán, Chlup, Rak, Sova, Smrk, Noha* a další.

4. Antroponyma motivovaná vztahem k místu jsou derivována především sufixy **-ský/-cký, -ská/-cká** ze jmen místních a toponym (*Jičínský, Hradecký, Znojemská, Brodský*), nebo **-ec** (*Moravec, Měcholupec*), ale možné je i odvozování jinými formanty: *Předenička* (z *Předenic*), *Dubánek* (z *Duban*). Tematicky sem patří šlechtické atributy typu z *Doubravy*. Zastoupena jsou i jména prefixální – *Meziles, Podhrad, Nahora* a prefixálně-sufixální – *Zábranský < za branou*.

Jména přejatá

Jejich postavení – podpořené druhou vlnou křesťanství – se upevňuje. V souladu s touto skutečností se dostávají do popředí jména církevní. V českých zemích se ve všech společenských vrstvách šíří kult svatých a s ním pevná víra v ochrannou moc světeckých jmen. Během 14. století užívání světeckých jmen zcela převládlo. Tak se stalo, že slovanská jména – kromě několika jmen významných českých svatých (sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch) – z funkce oficiálního jména ustupovala a začínala sloužit jako jména doplňková (hypokoristika, příjmy, přezdívky). Mezi přejatými jmény nadále převládají jména od původu hebrejská, řecká, latinská (především křesťanská) a vzhledem k národnostnímu složení obyvatel po velké vnější kolonizaci také jména původem německá (křesťanská i světská).

V českých zemích žila **židovská menšina**, jejíž antroponymie však zatím nebyla systematicky prozkoumána. Ve funkci oficiálních židovských jmen převládala antroponyma hebrejského původu (*Isaac, Abraham, Salomon, Michalko*), méně častá byla česká (*Benesch*, tj. Beneš) a většinou byla provázena výrazy *Judeus, Jude* [Žid], např. 1434 *Joseph Jude, Michalko Judeus*; podrobněji Pleskalová (2011, 61).

Jak přejatá, tak domácí jména bývají – zejména v latinských listinách – adaptována do latiny (*Beneš > Benešius, Martin > Martinus, Konrad > Conradus, Ješek > Ješko*) stejně jako v předchozím období. V písemnostech 14. a 15. století je využívána latina, němčina i čeština a v souladu s těmito skutečnostmi mohou mít jména českou, německou nebo latinskou podobu: např. jméno něm. původu *Ulrich* se vyskytuje v latinské podobě *Ulricus* a v české *Oldřich*.

Mnohá jména se v rodech, rodinách, místech nebo celých regionech často opakuji (*Jan, Petr, Fridrich, Bohuslav, Bohumil, Martin, Václav* atd.), což narušuje jejich schopnost spolehlivě plnit základní onymické funkce. V takových případech se začínají střídat se svými formálními hypokoristiky. Ta se buď osamostatňují a slouží k lepší identifikaci vedle jména oficiálního (*Venceslaus dictus Věna*), nebo základní podobu jména na oficiální úrovni přímo zastupují (*Bohuš de Drnovice*).

Oficiální osobní jména (křestní jména)

S šířením křesťanství se do funkce oficiálního osobního jména dostávají antroponyma, která byla dávana při křtu, tedy tzv. jména křestní. Příklady jsou citovány podle Pleskalové (2011).

Vedoucí čtveřici mužských jmen tvoří *Johannes (Jan, Johann), Nicolaus (Mikuláš), Petrus (Petr, Peter) a Venceslaus (Václav)*. Poměrně často jsou užívána též antroponyma *Albert (Albrecht), Andreas (Ondřej), Bernard (Bernhart), Dietrich (Dětrich, Theodoricus), Fredericus (Fridrich, Bedřich), Henricus (Jindřich, Heinrich), Hermanus (Hermann, Heřman), Jacobus (Jakub, Jakob), Konrád (Kunrád, Konrát, Kunrát), Martinus (Martin), Mathias (Matyáš, Matěj), Michael (Michal), Paulus (Paul, Pavel), Stephanus (Štěpán, Stephan), Ulricus (Ulrich, Oldřich)*.

Ženská jména: *Margaretha (Markéta), Katherina (Kateřina), Elisabeth (Eliška), Dorothea (Dorota)*.

V menší míře jsou zastoupena následující mužská a ženská jména: *Bartoloměj (Bartholomeus), Tomáš (Thomas), Jiří (Jiřík, Georgius, Georg), Klára (Clara), Ludmila, Magdalena, Filip (Philippus) a Jana (Johanna)*.

Všechna výše uvedená jména jsou v českých zemích užívána v podstatě až do 18. století, ovšem s různým kolísáním dobovým a místním, proto jejich přesné pořadí podle četnosti výskytu sestavit nelze.

Světecká jména ve funkci oficiálních jmen sice převládají, ale domácí jména jsou v té době na oficiální úrovni nadále běžná. Např. listinný materiál z 1. poloviny 14. století dokládá řadu oficiálních jmen domácího původu a jejich formálních hypokoristik: např. *Bohuslav, Bohuslava, Bolek, Boleslav, Branislav, Bratruša, Bidlo, Blud, Stiborius, Čáslav, Černoch, Dluhomilus, Držislav, Hlaváč, Hodislav, Hrabiše, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miroslaus, Mladota, Příbor, Protiva, Protivoj, Radslav, Ratibor, Sdeslav, Smil, Vaněk, Venceslaus, Vladislav, Vlček, Vojslaus, Vojslava, Všebor, Všemír, Žebrák* (patrně přijmí uvedené bez křestního jména).

Ještě na začátku 15. století jsou jména domácí poměrně častá: *Boček, Bohuněk, Bohuš, Bojslaus, Boreš, Bořita, Bratříkus, Budiš, Čáslav, Chvalo, Chvalko* (tj. Chval, Chvalek), *Krúpa, Ctibor, Květoň, Daliborius, Duchoň, Hájek, Havránek, Hlaváč, Jarek, Jarohněv, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miláček, Mirek, Milošius, Milosta, Přibík, Přemek, Předota, Příba* (ženské jméno), *Přibyslav, Protivec, Racek, Slavibor, Smil, Soběn, Soběslav, Staník, Stanislaus, Sudka* (ženské jméno), *Sulík, Vaněk, Vaník, Velík, Venceslaus (Václav)* atd.

V administrativních písemnostech vysoké oficiální úrovni nacházíme v rámci jmen domácích především složená antroponyma a jejich formální hypokoristika. Z toho plyne, že se domácí složená antroponyma udržela ve funkci oficiálních osobních jmen nejdéle, zatímco jména vyjadřující činnost (*Žebrák*) nebo vlastnost pojmenovávaného (*Hlaváč, Miláček, Černoch*) z této funkce ve 14. století už ustupují a začínají se prosazovat jako jména doplňková (přezdívky, příjmy). Podobně je tomu v případech deapelativních a detoponymických jmen (*Vlček, Havránek, Bidlo, Hájek*).

Za jména domácí by bylo možné považovat i formální hypokoristika jmen přejatých, protože jsou výsledkem českých slovotvorných procesů (*Beneš < Benedikt*), ale my je ponecháváme u jmen přejatých, neboť vykazují zřetelnou souvislost se světeckými jmény, z nichž byla odvozena (tj. hlásí se k příslušnému světci). Např. patronem nositelů jmen *Benedikt* i *Beneš* je sv. Benedikt.

Hypokoristika

Hypokoristika měla za úkol odlišit od sebe osoby se stejným oficiálním jménem (*Jan – Janek, Ješek; Václav – Václavek, Vašek; Konrád – Kunczlin* se sufixem *-lin* u jazykově německých obyvatel českých zemí). Jako hypokoristika formální pronikla se svým nositelem na veřejnost a uplatňovala se buď jako jméno doplňkové připojované k oficiálnímu jménu (*Johannes alias dictus Hanko de Stikowicz* [J. jinak řečený Hanek/Hánek ze Stichovic/Stikovce]), nebo přímo oficiální jméno zastupovala (*Pešík ze Lhoty*), popř. se s ním střídala (*Jan/Ješek z Žerotína*).

Podoba jména v oficiální funkci nebyla neměnná, např. hypokoristické podoby *Tuoma Konšelík* vedle *Tóma Konšelík*, ale při významných příležitostech

se uplatňovala spíše podoba základní: *My Tomáš řečený Konšelík purgmistr tý chvíle...* Citováno podle Pleskalové (2011).

V češtině sloužilo k tvoření hypokoristik 244 přípon (podle Svobody, 1964, 255–256, a Šmilauera, 1974, 19). Svoboda (1964, 123–124) uvádí ke jménu *Jan* 36 tehdejších hypokoristických formací: *Jána, Janka, Jěnáč, Jěnek, Janík/Jěník, Janček/Jěněček, Janáč, Janáček, Jěnec, Jěnich, Janoch, Janúch, Jěňšík, Janáš, Jěneš, Janiš/Jěniš, Janoš, Janúš, Janúšek, Jansa, Jáně, Jěšat, Janata, Janota, Janda, Jenlík, Jandlin, Jandil, Jandule, Jandera, Jechava, Jěněva, Jach/Jěch, Jách/Jícha, Jáša, Jašek/Jěšek*.

Nejproduktivnější formálněhypokoristické formanty jsou především sufixy k-ové, *-ata, -ěta, š-ové, -a a -ch*.

1. *-ek: Budslávek, Vojtiešek, Duchek, Sobek, Radošek, Ambrožek, Válek; -ka: Bohuška, Čaška, Jarka, Anka, Matějka, Zuzka; -ík: Božík, Jaklík, Kubík, Mařík.*
2. *-ata: Buďata, Hněvata, Myslata, Vašata, Pravata, Kubata, Ondřata.*
3. *-š, -eš, -iš: Vlastiš, Adaš < Adam, Jareš, Tomeš, Veliš, Pauliš.*
4. *-a: Boža, Vala, Vávra, Zika.* V případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací (*Boža*).
5. *-ch: Bech, Stach, Pech.*
6. Časté je pouhé krácení bez změny morfologické charakteristiky nebo se změnou morfologické charakteristiky: *Chval, Mysl, Vlad, Střez, Ben < Benedikt, Seb < Sebastian.*

Podrobněji o německých hypokoristikách pojednává Beneš, 1998, 1.

Příjmi

V této době se příjmi začínají prosazovat, zejména v pojmenování mužského zástupce rodiny. Tvoří se na základě týchž pojmenovacích motivů a týmiž pojmenovacími postupy a slovtvornými prostředky jako oficiální jména předchozího období. Z toho plyne, že stejně znějící antroponymum může být v jednom případě jméno oficiální (*Vaněk*), v druhém příjmi (*Jan Vaněk*). Doplnující pojmenování vyjadřující zaměstnání nebo sociální zařazení pojmenované osoby se v příjmi proměňuje pozvolna, mnohdy jde stále ještě o apelativum (*rychtář, iudex, kovář, hrnčíř, švec, mlynář, podsedeck, rytíř*).

Klasifikace příjmi je představena v kapitole 2 Základní otázky onomastické teorie a terminologie.

Druhy příjmi

Šlechtické predikáty (*Vilém z Pernštejna*) se staly téměř závaznou součástí pojmenování urozených lidí. Vznikaly ze jmen místních označujících sídlo feudála

(z *Pernštejna*). Vedle těchto rodových příjmí se uplatňovala i příjmí osobní (*Jan Puška z Kunštátu*).

Patronymika se sufixy *-ic* (*Vondrovic*), *-óv* (*Janóv*, srov. příjmení *Janův*, *Janů*) a *-ovec* (*Jírovec*) se v českých zemích sice vyskytují (často ve spojení s apelativem *syn*), ale stagnují, protože je upřednostňován středoevropský a západoevropský způsob pojmenování podle otce v podobě nom. sg., např. 1411 *Jacobus dictus Hojek, filius Hojkonis, de Krasonic; Jakub řečený Hojek, Hojkův syn z Krasonic* (citováno podle Pleskalové, 2011, 72). Svoboda (1964, 184–185) považuje v následujícím příkladu druhé jméno za patronymikum: *Jan Hostislav*.

S patronymiky jsou motivicky spjata nečetná **metronymika**, názvy dětí podle matek (podle jejího vlastního jména nebo apelativního označení zaměstnání). Uplatňují se hlavně v případech, kdy měla matka významnější společenské postavení než otec, nebo v případě jeho úmrtí. Podobná jména přijímali také manželé mající nižší společenské postavení než manželka: *Matěj Mandín*.

Poměrně bohatě jsou zastoupena **příjmí podle povolání**. Mnohá z nich se ještě pohybují na hranici mezi apelativy a *proprii* (*Kožišník/kožišník, Kovář/kovář, Bednář/bednář*). Zvyšuje se počet příjmí založených na nepřímém pojmenování, srov. např. přezdívky (ve funkci příjmí) řemeslníků a kupců podle náradí, pomůcek, kterých při svém zaměstnání užívali, podle zboží, které prodávali, apod., např. rybář příjmím *Rybka*.

Jména po chalupě (na venkově) nebo příjmí podle domovních znamení (ve městech) jsou spíše vzácná (*Mařík ot oháňky* < dům U Zlaté oháňky). Samostatný druh ještě netvoří.

Ženská příjmí

Dcery byly nejčastěji identifikovány vztahem k otci, manželky a vdovy vztahem k manželovi, vzácně se jednalo o jiného příbuzného, např. 1398 (zemřelá) *Agnes, quondam uxor Hinconis de Jewspicz [z Jevišovic] et filia Jenczonis de Deblyn* (Deblín), [A., kdysi manželka H. a dcera J.] (citováno podle Pleskalové, 2011, 73). Jestliže měla žena významnější postavení než její nastávající manžel, přebíral manžel její příjmí, viz výše metronymikum.

Příjmí jsou jména neustálená, nezávazná a nedědičná; člověk je získával během svého života, mohl jich mít několik, a to současně i postupně: např. *Mareš Šedivý* i *Mareš Valdek* je táž osoba, *Václav Mudrák* a *Václav Chytrák* je táž osoba, podobně *Johannes dictus Chwalik* (Chvalík) a *Jan Chvalec*.

Přezdívky

Tato jména doplňková ještě nejsou specifickým druhem antroponym. Tvoří se stejně jako jména oficiální a příjímí, ale motivicky se omezují na charakteristiku pojmenovaného. Oba druhy neoficiálních proprií (příjímí i přezdívky) nelze od sebe odlišit, neboť mnohé přezdívky pronikly s pojmenovávanou osobou na veřejnost a staly se příjímím: *Macek Múdrý*, *Martin Nábožný*. Za pravé přezdívky lze snad považovat případy, kdy je toto jméno připojeno až za příjímí: *Andreas Pašek dictus Svázal*. Ze sledovaného období je doloženo mnoho příjímí, která přezdívky připomínají: *Hanuš Železnáhlava*, *Hařapařa*, *Halama*, *Všetečka*, *Vydřiduch*, *Darmopich*, *Mokronos*, *Zelený Zajec* (podle Svobody, 1964, 202–203).

V dalším vývoji se cesty příjímí a přezdívek rozdělují. Příjímí se postupně ustalují a na konci 18. stol. se z nich stávají příjmení, zatímco přezdívky zůstaly neoficiálním pojmenováním jedince, které v daném kolektivu plní onymické funkce samostatně (bez dalších proprií): *Špekáček* (nč. přezdívka tlustého člověka).

Antroponymická soustava 13.–15. století

Přestože v sledovaném období přetrvává oficiální jednojmenná antroponymická soustava (*Vaněk*, *Eliška*), přibývá případů, kdy je oficiální osobní jméno provázeno nepropriálním výrazem nebo příjímím (jako příjímí může sloužit i původní hypokoristikum nebo přezdívka). Soudobé pojmenovací typy využívané při identifikaci osob na veřejnosti navazují na šest starobylých základních typů doložených již ve 12. století, ale s tím rozdílem, že se příslušná apelativní doplnění postupně proprializují (*kovář*, *faber* > *Kovář*, *Faber*, *Macek múdrý* > *Macek Múdrý*).

V listinném materiálu už osoby pod pouhým oficiálním jménem většinou nevystupují, např. *Martinus de Praga, magister artium liberalium*, nebo přísežní konšelé města Bělé nazývaní *Martin řečený Železný tehdy purgmistr*, *Jan Tučný*, *Matěj kramář* (velké či malé písmeno na začátku slova je dílem editora), *Matúš řezník*, *Šimon Štáva*, *Matěj stolař*, *Martin Nábožný*, *Jíra řečený Jirsa*, *Tóma Konšelík*, *Svatúš řezník*, *Mikeš Šoff*, *Matěj Ospal* (citováno podle Pleskalové, 2011, 75). Taková dvoučlenná pojmenování jsou v 15. stol. již poměrně ustálená, i když žijí ve více variantách. Např. výše uvedení konšelé jsou zapisováni *Šimon Štáva* i *Šiman Ščáva*, *Pavel Špička* i *Pavel Špičkuov* atd.

Pojmenovací typy

1. Oficiální osobní jméno (*Havel*). Tento pojmenovací typ se uplatňuje všude tam, kde k jednoznačnému pojmenování a identifikaci jedince dostačuje pouhé oficiální jméno (např. urbáře, tj. soupisy pozemkového majetku poddaných na panství s předpisem stálých příjmů úročnic z něho plynoucích, uspořádané podle obcí).

2. Oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 Oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Tento typ je nadále produktivní, udržuje si své stabilní postavení v písemnostech všeho druhu, ale typický je pro městské obyvatelstvo, přičemž identifikace osoby prostřednictvím jejího zaměstnání, živnosti či určité funkce vypovídá zároveň o jejím společenském zařazení. Kromě pojmenování latinských jsou dokládána i německá a česká: *Jiřík pastýř*, *Hanuš textor* [tkadlec], *Mikuláš rychtář*, *Nicolaus tagbercher* [nádeník], *Andreas Pflugler* [pluhař].

2.2 Oficiální osobní jméno + výraz lokalizující. Typ je charakteristický pro šlechtu, jež užívá šlechtického predikátu v podobě předložka + toponymum: *Hynek z Miličína*, *Filip a Ješek ze Svojanova*. U lidí neurozených je typ podle potřeby rovněž využíván, ale oproti typu 2.1 je zastoupen v mnohem menší míře (*Zdenek Zářecký*). Motivicky sem patří i příjmy utvořené ze jmen národnostních, obyvatelských, etnických, podle náboženské příslušnosti apod., např. časté příjmy *Bohemus*, *Judeus*, ale také např. *Polák*.

2.3 Oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující. Tento typ se uplatňuje především u urozených lidí, kněží a různých církevních hodnostářů, např. *Johannes dei gracia Olomucensis episcopus*. U neurozených lidí se uplatňuje zejména tehdy, když písař potřebuje pojmenovávaného jednoznačně identifikovat: *Jaroš střelec z Prahy*, *Tomáš někdy rychtář tu z Chotětova*.

2.4 Oficiální osobní jméno + příjmy (přezdívka). Do 15. století se typ s příjmy velmi rozšířil (zvláště u mužských zástupců rodiny), doloženy jsou všechny jeho typy, viz klasifikace příjmy. Uplatňuje se především ve městech, kde je repertoár příjmy pestřejší než na venkově: *Petr Chrt*, *Vávra Pšenička*, *Jan Stehlík*, *Havel Masopust*, *Jíra Opozdil*, *Jíra přímie Chalupa*. U jazykově německého obyvatelstva českých zemí je příjmy častější, a to nejen ve městech, ale i na venkově.

2.5 Oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného. Tento typ je stále hojně zastoupen, neboť vyjádření vztahu k otci, příp. dědovi, manželovi či poručníkovi je v pojmenování a identifikaci dětí, manželek a vdov (urozených i neurozených) téměř pravidlem. *Ješek Koňas z Knínice a Václav jeho syn*, *Gerduša uxor Pauli* [manželka P.]. Okrajově sem patří generační specifikace – *starší*, *mladší*.

2.6 Oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby má jen okrajové postavení: *Petrus famulus* [služebník] *Jakobi*.

2.7 Kombinace typů 2.1 – 2.6 se uplatňují v případě pojmenování těch osob, které hrají v příslušném dokumentu důležitou roli a je třeba je jednoznačně pojmenovat: *Hanuš lékař, měštěnin z Nového Plzně*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů 1*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In: KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*, 2002.

3.3 ANTROPONYMIE V LETECH 1500–1786

Společným rysem rozsáhlého období je **neoficiální dvoujmennost**, tj. dvoučlenné pojmenování v podobě křestní jméno + neoficiální příjímí, které se v průběhu doby postupně prosazuje a ustaluje. Pro muže zastupujícího na veřejnosti rodinu se stává téměř závazným. Ženy a děti, které – až na specifické výjimky – hrály ve veřejném životě nevýznamnou roli, byly většinou identifikovány právě vztahem k zástupci rodiny (otci, manželovi). Vzrůstající snaha o přesnější evidenci obyvatel byla důsledkem stále se zdokonalující státní správy.

Důležitým pramenem pro poznání jmen venkovského obyvatelstva jsou urbáře a pozemkové knihy, pro osobní jména městského obyvatelstva zase městské a jiné úřední knihy, pro všechny společně pak matriky, které se sice objevují už od 16. století, ale více jsou užívány až od století 17.

Oficiální osobní jména (křestní jména)

Ve funkci oficiálních jmen se plně prosadila křestní jména, případně jejich formálněhypokoristické obměny (často se obě podoby při označování téže osoby volně střídají). Šmilauer (1974, 16–20) uvádí, že v 16. století pokračuje velká obliba jmen *Jan* a *Václav*, na předních místech co do četnosti výskytu jsou ještě *Ondřej*, *Bartoloměj*, *Tomáš*, *Jakub*, *Matěj*, *Pavel*, *Jiří*, *Martin* a nově *Adam*. Od 16. století z předních pozic ustupují jména *Mikuláš* a *Petr*. Z ženských jmen se nejvíce uplatňují *Anna*, *Kateřina*, *Dorota*, *Ludmila*, *Markéta*, *Alžběta*, *Klára*, *Magdalena*. Humanisté zavedli několik nových jmen latinských a řeckých (*August*, *Julius*, *Maxmilián*, *Lukrécie*, *Polyxena*, *Veronika*), ale tato jména – mimo *Veroniku* – do lidových vrstev nepronikla. Dalším novem té doby byla jména starozákonní (*Amos*), která podle vzoru německé reformace využívali zejména někteří příslušníci církve česko-bratrské či jednoty bratrské (*Jan Amos Komenský* – podle starozákonního proroka A.). Předtím je užívalo většinou jen obyvatelstvo židovského vyznání.

Teprve po roce 1720 dochází v repertoáru křestních jmen k velké změně (Šmilauer, 1974, 20–25). Vyvolal ji zvýšený kult Panny Marie a sv. Josefa, tj. matky a pěstouna Ježíše Krista. Do té doby byla jména *Marie* a *Josef* ojedinelá, protože se nepokládalo za vhodné nazývat obyčejné smrtelníky jmény členů Svaté rodiny. Jméno *Josef* se dříve objevovalo vzácně a spíše u židovského obyvatelstva, hypokoristika jako *Mařka*, *Manka*, *Machna*, *Maruše* byla odvozována od často užívaných jmen *Máří Magdalena* nebo *Markéta*. Teprve barokní mariánský kult dosavadní názory přehodnotil a od té doby se *Marie* nadlouho stává nejužívanějším ženským jménem a velmi časté je též křestní jméno *Josef*. Ovšem jméno *Ježíš* zůstalo v českých zemích vyhrazeno dodnes jen Synu božímu. Druhým důležitým momentem, který vedl

k zásadní proměně repertoáru křestních jmen, byla kanonizace některých nových svatých a jejich propagace církevními řády, např. František Xaverský, František Saleský, Jan Nepomucký (jím se protireformace snažila oslabit úctu k Janu Husovi a Janu Žižkovi), Karel Boromejský, Terezie.

Od 16. století se šíří móda dvou i více křestních jmen. Důvody tohoto jevu byly trojí: náboženské (více křestních jmen zajišťovalo svému nositeli více patronů), společenské (bylo možné poctit kmotrovstvím více osob najednou), praktické (druhé, popř. další jméno pomáhalo rozlišovat jedince se stejným prvním křestním jménem). Nejprve se tato móda objevila u šlechty, od ní se šířila k měšťanům a úřednictvu a nakonec pronikla i mezi nemajetné městské vrstvy a poddané.

Přehled nejužívanějších jmen v českých zemích (podle Pleskalové, 2011, 99–103)

Česká nebo německá podoba jména (*Jan, Johan*) nevypovídá spolehlivě o tom, zda jde o jedince mluvícího česky nebo německy, neboť obě etnika byla v těsném kontaktu a využívala podle potřeby obou podob křestních jmen i jejich formálních hypokoristik (a mnohdy i příjmi – *Schuster, Švec*). Často také záleželo na písaři, jakou zvolí podobu, zda českou nebo německou.

16.–17. století

Mužská jména

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan)* je v té době nejužívanějším křestním jménem v českých zemích, velmi časté bývá v některých regionech i jméno *Jiří (Jiřík, Georg, Jíra)*.

Běžná: *Martin (Mertl), Václav (Wenzl, Vaněk), Pavel (Paul), Matěj (Mates), Matyáš (Mathias), Jakub (Jakob), Havel, Matouš, Ondřej (Andreas, Vondra), Jindřich (Heinrich, Jindra), Tomáš (Thomas, Tomeš), Vít (Vít), Daniel (Daněk)*.

Užívaná: *Petr, Mikuláš (Nicolaus, Niklas), Šimon, Štěpán (Steffan), Urban, Bartoloměj (Bárta, Bartl), Vavřinec (Lorenc, Vávra), Řehoř (Gregor, Říha), Valentin, Blažej (Blažek), Bedřich, Karel, Adam, Marek, Kliment, Michal (Michael), Kryštof, Tobiáš (Dobiáš), Kašpar, Lukáš (Lucas, Lukeš), Zikmund (Sigmund), Bernard, Vojtěch*. Jméno *František* se častěji vyskytuje v podobě *Franz*, a to většinou v oblastech, kde sídlilo i etnikum německé.

Ojedinělá byla jména ostatní. Jejich repertoár byl pestrý a v jednotlivých oblastech se mírně obměňoval; mnohá ze jmen ojedinělých mohla z nejrůznějších příčin dosahovat v některých regionech vyššího výskytu. Např. mezi neurozenými obyvateli venkova i menších měst se vyskytují jména jako *Ambrož, Benjamin, Ctibor, Florián, Jeroným, Jonáš*.

Ženská jména

Oblíbená: *Anna, Kateřina, Dorota* a od druhé poloviny 17. století je v některých oblastech patrný nárůst jména *Marie*, a to patrně – vedle svěřice Marie Magdaleny – již jako důsledek cílevědomě pěstovaného mariánského kultu.

Běžná: *Ludmila (Lidmila), Magdalena (Mandalena), Alžběta (Elisabeth), Markéta (Margareta, Margita, Margeta, Markyta), Kunhuta (Kuna), Zuzana (Zuzka), Mariana, Apolena, Barbora, Salomena.*

Užívaná: *Alina, Justina, Uršula (Voršila), Regina, Marta, Polyxena, Johana, Maruše, Františka.*

Ojedinělá jsou jména ostatní, např. *Augustina, Juliana, Lukrécie*. O jejich užití viz výše oddíl Mužská jména – ojedinělá.

Nově jsou zapisována v matrice pro narozené dítě dvě jména: *Johann Adolf, Anna Marie*.

Repertoár křestních jmen prošel v 18. století výraznými změnami.**Mužská jména**

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan, Hans), Josef, František (Franz), Václav (Wenzl)*, v některých oblastech má vysokou četnost též *Antonín (Anton)*.

Běžná: *Jakub (Jakob), Matěj.*

Užívaná: *Jiří, Karel, Šimon, Kašpar, Martin, Ondřej, Vojtěch, Tomáš, Matouš, Michal, Ignác, Dominik, Petr, Adam, Bartoloměj, Pavel, Daniel, Leopold, Joachim, Vavřinec (Lorenc).*

Ojedinělá jsou jména ostatní a v českých zemích jsou užívána podle aktuální potřeby.

Ženská jména

Oblíbená: *Marie, Anna, Kateřina.*

Běžná: *Barbora, Josefa, Dorota, Magdalena, Františka, Eva, Terezie, Alžběta, Ludmila.*

Užívaná: *Markéta, Rozina, Zuzana, Jana (Johana), Veronika.*

Ojedinělá jména viz Mužská jména – ojedinělá.

Výše uvedený repertoár mužských a ženských křestních jmen 16.–18. století je poměrně spolehlivý, ale je třeba počítat s kolísáním dobovým a místním, daným různými jazykovými i mimojazykovými faktory (obliba určitého jména v menším regionu, např. *Kornélie* – podle místní hraběnky a kmotry úřednických dcer, příliv cizinců atd.).

Hypokoristika

Hypokoristika představují plynulé pokračování předchozího vývoje co do jejich tvoření i funkce. Velký počet doložených formálních hypokoristik uchoval spolehlivé svědectví o tom, jak se pravá hypokoristika tvořila a jak důležitou úlohu v neoficiální komunikaci měla. Formální hypokoristika vystupují jednak ve funkci oficiálních osobních jmen (v něm křestní jméno osoby buď plně zastupují – *Vaněk*, nebo se s ním volně střídají – *Stanislav Hřebíček* a *Staněk Hřebíček*), jednak ve funkci příjmi (*Jan Martínek*, otec *Ondra Laman* – syn *Jíra Ondráček*).

Nejproduktivnější formálněhypokoristické sufixy jsou – obdobně jako v předchozím období – jako celek sufixy *k-ové*, formant *-a* a *š-ové*:

1. *Janek, Koubek* < *Jakub, Samek* < *Samuel, Janeček, Kubánek, Petříček, Janoušek, Havlík, Přibík* < *Přibyslav, Jirka, Pavelka, Anka, Salka* < *Salomena, Řehák* < *Řehoř*.
2. *Bárta, Kuba, Mikula, Lída*.
3. *Beneš, Jakeš, Klimeš, Bartoš, Janoš, Miroš, Váša, Petraš, Kubiš, Bohuš, Bohouš, Maruše*.

Od 18. století se ve městech šíří pravá hypokoristika zakončená na *-i*, *-y*, např. *Stázi, Dory, Poldi, Poldy*.

Příjmi

Příjmi jsou ve své vrcholné fázi, s uzákoněním závazného a dědičného příjmení (1786–1788) zanikají. Ve sledované době vykazují tytéž typy jako v předchozím období a je třeba zdůraznit, že pro zástupce rodiny jsou na oficiální úrovni téměř závazná. Jediné oficiální jméno se objevuje pouze v případech, kdy je neobvyklé (*Jiljí*), nebo jde o malou obec, např. jediný *Klimeš* v pozemkové knize Krhova (Vaněk, 1998). Děti a ženy byly nadále identifikovány vzhledem k zástupci rodiny (otci, manželovi), ale mnohá opisná pojmenování se zjednodušovala: *Kateřina Jiříka Forbelskýho* / *Kateřina manželka Jiříka Forbelskýho* / *Kateřina Forbelskýho* / *Kateřina Forbelská*.

V období 1500–1786 se tedy dvoučlenné pojmenování křestní jméno + příjmi výrazně prosazuje, a to i u lidí nemajetných: *Jan nádeník*. Ještě sice nemají stabilní podobu, ale pro jejich postupné ustalování svědčí fakt, že ve většině případů přetrvával u různých variant jednoho příjmi stejný pojmenovací motiv: *Martin Ryšavý* – *Martin Ryšánek, Jan Záhora* – *Jan Záhorovský*. Jedna a táž osoba byla v pramenech zapisována jako *Matěj Málek* – *Matěj Maleček* – *Matěj Paleček* – *Matěj Krný*. Pro pojmenování dospělých žen se postupně prosazuje příjmi utvořené od jména manžela prostřednictvím *-ova* nebo *-ová*. Historické prameny nejrůznějšího druhu dosvědčují, že se příjmi v rodinách postupně ustalují a dědí, ale ještě to není pravidlem.

Základní pojmenovací motivy příjmí, jakož i jejich hlavní pojmenovací typy byly popsány v předchozích kapitolách; zevrubný repertoár těchto doplňkových jmen co do základů i formantů pro 14.–15. století podává Svoboda (1964), pro období 16.–20. století Beneš, a to v dílech O českých příjmeních (1962) a Německá příjmení u Čechů 1, 2 (1998).

V souvislosti s německými příjímími je třeba připomenout, že ne všechna příjímí utvořená z německých apelativ byla opravdu německá. Mohla také vznikat v českém prostředí ze zdomácnělých apelativ, např. *krejčí Matyáš Třebický příjímím Flok < flosky 'výčesky, krátká vlna získaná při česání'*.

V rámci soudobých příjmí doložených v českých zemích zaujímají nejvýznamnější místo

1. příjmí vzniklá z křestních jmen a hypokoristik (zejména se sufixy *-ek* a *-a*), **2. příjmí utvořená z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka**. V jejich rámci převládají formanty *-l* a *-ař/-ář*. Formant *-l* je hojně doložen především z Moravy. Průměrně jsou zastoupena **3. příjmí z názvů tělesných a duševních vlastností** (nejčastěji jsou příjmí vzniklá konverzí z adjektiv), **4. příjmí z názvů živočichů, rostlin a jejich částí** a **5. příjmí z názvů nástrojů, strojů, remeslných výrobků** apod. Ostatní skupiny jsou využívány méně, ale míra jejich uplatnění vzrůstá tam, kde to vyžadují specifické podmínky dané oblasti.

Druhy příjmí: Ve jménech urozených lidí mají nadále své pevné místo **šlechtické predikáty**, např. *Ctibor Tovačovský z Cimburka*, významné postavení si ponechala i **patronymika**. V jejich rámci zdomácněl typ nominativ sg. pojmenování otce. Pojmenování se sufixem *-(ov)ic* jsou ojedinělá (měšťan *Pavel Benešovic*), častější jsou patronymika se sufixem *-ův* (*-ů*). Někdy označovala syna, budoucího otcova nástupce, tj. toho, kdo převezme rodinný majetek. Toto převzetí mohla provázet formální změna příjmí: *Jan Pačinků > Jan Pačina*. Vztah k otci bývá také vyjádřen deminutivem utvořeným z jeho jména: otec *Pavel Matoušů* – syn *Jan Matoušků*. Vztah k otci bývá – ne příliš často – vyjadřován i prostřednictvím jména rodiny (*-ých, -ových*), např. dat. sg. *Vavřincovi Jíry Štěpánových*. **Metronymika** jsou nadále vzácná, což souvisí s postavením ženy na veřejnosti: *Petrovi synu Káčinýmu...Petrovi Káčinýmu*. **Jména po chalupě** vytváří ve sledovaném období výraznou skupinu venkovských příjmí. Jsou důsledkem skutečnosti, že pro vrchnostenské úředníky byla důležitější jednoznačná evidence usedlosti než těch, kteří ji vlastnili, protože různé poplatky, povinnosti apod. se vázaly k ní a nový majitel je automaticky přebíral. *Jan Tichej* se stal sňatkem s dcerou po nebožtíku *Pavlovi Dlapovi* hospodářem na Dlapově gruntě v Krhově a později byl zapisován jako *Jan Dlapa*. **Jména podle domů a domovních znaků** jsou doložena ve větším počtu až

od 16. století a uplatňují se především v Praze: *Jan Šmerhovský* nebo *Jan ze Šmerhova* (Šmerhov je název významného staroměstského domu).

Přezdívky

Antroponyma motivovaná různými nápadnými vlastnostmi pojmenovaného nebo založená na jisté události jsou již hojně doložena. Jedná se však většinou o jména užívaná na oficiální úrovni a připojená ke jménu křestnímu, proto je považujeme za příjímí vzniklá z přezdívek, neboť pravá přezdívka by byla užívaná samostatně. O „pravých“ přezdívkách, které pronikly na veřejnost, aby umožnily jednoznačnou identifikaci pojmenovaného, by bylo možné uvažovat asi jen tehdy, jestliže je toto jméno připojeno až za příjímí – *Václav nožieř řečený Pich*. Příklady přezdívkových příjímí: tesař *Martin Kazidřevo*, pražští měšťané *Všemurád*, *Zavřihuba*, *Andres Hledě tam*, *Jan Málodobřej*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů 1*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; ŠMILAUER, V. Úvodem. In F. KOPEČNÝ, *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; VANĚK, P. Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjímí. *Acta onomastica*, 39, 1998, 137–144.

3.4 ANTROPONYMIE V LETECH 1786–2014

Hlavním rysem toho období je **oficiální dvoujmennost**, tj. závazná identifikace **každého jedince** (včetně žen a dětí) prostřednictvím **dvoučlenného oficiálního osobního jména**, jehož základní funkční členy tvoří **křestní jméno a příjmení** (Enc. slovník češtiny, 2002, 434). Funkci závazného příjmení převzala v roce 1786 dosavadní příjmi, viz dále Příjmení. Nové příjmení je pevně spojeno s konkrétní rodinou, dědí se, a pokud svým nositelům vyhovuje, dále se nemění.

Křestní neboli rodná jména

Termín křestní jméno se původně užíval v křesťanských církvích, protože se jméno dávalo při křtu, ale zároveň byl užíván i pro jedince nekřtěné. V roce 1950, kdy v Československu začaly oficiálně fungovat jen matriky civilní, byl zaveden v lingvistice termín rodné jméno, tj. jméno zapsané po zrodu (je zapisováno do rodného listu). Ovšem úředním termínem v matričních a jiných veřejných listinách je dnes pouze **jméno** (Enc. slovník češtiny, 2002, 205). Po roce 1989 se v odborné literatuře užívá termínů obou (rodné jméno, křestní jméno). Vzhledem k tomu, že je náš výklad zaměřen na **vývoj antroponym, ponecháme termín křestní jméno do r. 1950 a poté začneme užívat termínu rodné jméno.**

Od r. 1786 jsou křestní jména v oficiální sféře až druhým rozlišovacím signálem (prvním je příjmení); ve 20. století podléhají dobové pravopisné kodifikaci (Knappová, 1989, 18).

Rodné jméno je jméno nedědičné, které se v českých zemích volí každému jedinci jako dodatečné jméno k zděděnému příjmení. Rodné jméno má úřední, oficiální charakter a spolu s příjmením vytváří dvoučlenné oficiální osobní jméno, které slouží k občanskoprávní identifikaci jednotlivce a které nemůže být libovolně měněno. Zápis jmen do matriky se řídí zákonem (podrobněji Knappová, 2010, 40–67). **Dodnes platí, že do matriky lze zapsat pouze oficiální podobu jména, pravopisně kodifikovanou podle zásad českého nebo slovenského pravopisu. Není povoleno zapisovat jména zkomolená, zdrobnělá nebo domácká, nelze zapisovat osobě mužského pohlaví jméno ženské a opačně, jako jméno nemůže sloužit jméno neosobní (označení věcí, dnů apod.) nebo příjmení. V současné době lze narozenému dítěti zapsat do matriky jména dvě (Jana Marie, Jiří Stanislav), která ovšem nesmí být stejná (Petr Petr), přičemž se vylučuje i kombinace českého a cizího ekvivalentu téhož jména (Jan John).** Současný matriční zákon umožňuje, aby si transsexuální osoby pro období léčby na přechodnou dobu zvolily obourodé jméno, např. *Saša, René, Nikola* (Knappová, 2008a, 122–125).

Hlavní změny v repertoáru křestních jmen jsou vyvolávány změnami společenskými, a to především v oblasti národnostních poměrů a mezinárodních vztahů. Změny v repertoáru antroponym jsou uváděny podle Pleskalové (2011, 140–145) a Šmilauera (1974, 23–29).

V letech **1786–1840** trvá obliba barokních jmen, k nim se postupně přidávají jména domácí (*Jaroslav*) nebo jména podle jejich vzoru nově utvořená (nejčastěji obsahují druhý komponent *-slav* a *-mír*, např. *Liboslav*). Volbou domácího jména se vlastenci hlásili k českému národu. Dospělí jedinci si připojovali národní jméno ke svému křestnímu jménu (*Josef Liboslav Ziegler*), v další generaci se národní jména již vyskytovala jako jména první (*Božena Šafaříková*). Užívání národních jmen se dostávalo do rozporu s usnesením tridentského koncilu (1545–1563), který povoloval jen jména světecká. Proto bývala národní jména dodatečně spojována s některým jménem světeckým, a to tak, že byla považována za jeho český překlad (*Bohumil – Theofil, Růžena – Rozálie*). Někdy však byly překlady jen přibližné, nebo dokonce mylné (*Jaroslav – Verianus*, podle *ver* [jaro], ale komponent *Jar-* s lat. *ver* nesouvisí). Dalším řešením bylo připojení světeckého jména k prvnímu necírkevnímu, např. *Hostislav Jan*.

Mezi **nejčastěji užívaná jména** té doby patří *Josef, Jan, František, Václav, Antonín; Anna, Marie, Barbora, Kateřina, Františka*, přičemž obliba jména *Kateřina* postupně klesá (Šmilauer, 1950, 174–175). V židovských rodinách byla nadále upřednostňována jména hebrejská, ale ani tehdejší módní jména oblíbená v českých zemích nebyla ničím neobvyklým: např. *Abraham, Adam, Bernard, Daniel, David, Eliáš, Gabriel, Isaak, Joseph, Juda, Lazar, Marek, Moyses, Nathan, Phillip; Barbara, Ewa, Hanne, Sara, Rebeka, Judith, Rachel, Maria, Katarina, Cecilie, Johanna, Rosalie, Anna, Theresia, Elisabeth, Magdalena, Dorothea, Julia, Lea*.

V období **1840–1900** sice obliba barokních jmen přetrvává, ale zároveň vzrůstá počet jmen národních (*Václav, Jaroslav, Ladislav, Miroslav, Vladimír, Zdeněk*). Nejoblíbenější jsou mužská jména *Josef, Jan, František, Václav, Antonín* a ženská *Marie, Františka, Josefka, Antonie, Teresie*, zatímco předtím hojně užívaná jména *Kateřina, Dorota, Barbora* v polovině 19. století ustupují.

V období **1901–1950** jsou (podle pražského adresáře z let 1937–1938) nejužívanějšími křestními jmény *Josef, František, Václav, Antonín, Karel; Marie, Anna, Božena, Františka, Josefa* (podle Šmilauera, 1974, 25–26).

V období **1950–2014** byl soudobý repertoár jmen v souladu se společenskými potřebami plynule doplňován: a) ožíváním jmen, která byla v 18. století vytlačena

jmény barokními (*Matěj, Jakub, Michal, Kateřina, Barbora, Lucie*), b) přehodnocováním původních hypokoristik ve jména oficiální (*Radek, Magda, Tereza*), c) vytvářením ženských protějšků ke jménům mužským a opačně (*Milana* k *Milan*), d) přejímáním jmen z cizích jazyků (*Igor, Nataša, Patrik, Andrea, Iveta*). Všechny způsoby obohacování repertoáru rodných jmen se uplatňují rovněž ve většině evropských jazyků a je nepochybné, že tento trend bude v budoucnu pokračovat. Přejímání cizích jmen je mnohdy provázeno zápornými reakcemi ze strany části široké veřejnosti. Tyto obavy však nejsou opodstatněné, neboť právě vývoj antroponym dosvědčuje, že česká jména nikdy nebyla zcela potlačena a poměr 30–35 % jmen domácích (slovanských) x 70–65 % cizích, přejatých zůstává zachován dodnes. Jména vycházející z oblíbenosti jsou postupně nahrazována jinými, přičemž jejich výběr ovlivňují dvě protichůdné tendence. Jedna, vedená módní vlnou, směřuje k využití nových jmen přejatých (*Kevin*), druhá hledá neotřelost a exkluzivitu ve jménech kdysi užívaných a dnes už skoro zapomenutých (*Anežka, Eliška, Šimon, Jáchym, Jonáš*). Výsledkem je bohatý a vyvážený repertoár rodných jmen, v němž jsou jednou třetinou zastoupena jména domácí.

Nejoblíbenější mužská jména v letech 1980–1983 byla 1. *Jan*, 2. *Petr*, 3. *Martin*, 4. *Tomáš*, 5. *Jiří*, 6. *Michal*, 7. *Pavel*, 8. *Lukáš*, 9. *David*, 10. *Miroslav*, ve stejné době byla z ženských jmen nejvíce oblíbená 1. *Jana*, 2. *Lucie*, 3. *Petra*, 4. *Lenka*, 5. *Kateřina*, 6. *Martina*, 7. *Veronika*, 8. *Eva*, 9. *Hana*, 10. *Michaela* (podle Knappové, 1989, 168, 173).

Ve smíšených manželstvích se v druhé polovině 20. století začala objevovat tendence dávat dítěti jméno podle rodiče pocházejícího z ciziny a tím demonstrovat jinou národnost otce dítěte, a to zvláště v rodinách, kde otec dítěte má národnost neslovanskou (např. otec Angličan – dítě *Lesley*, otec Arab – dítě *Rafífa*). Ukázalo se, že zejména ve vnitrozemí českého prostředí se cizí partner cítí poněkud izolován, a proto volí pro své dítě jméno typické pro oblast, z níž pochází. (Podrobněji o výběru jmen pro narozené děti příslušníků výše uvedených menšin pojednává Knappová, 1989, 104–121.) Po roce 1989 nastává příliv cizinců z různých zemí, blízkých i vzdálených, a ti obohacují repertoár rodných jmen ČR o jména ze svých rodných jazyků, např. anglická jména *Brandon, Dean*, francouzské *Benoit*, malajské *Tanita*.

Současný repertoár rodných jmen je mnohem rozmanitější, než tomu bylo dříve, protože se výrazně obohacuje o nejrůznější jména cizí (albánská, anglická, francouzská, indická, španělská, turecká, malajská, africká a další), jež upřednostňují především rodiče ze smíšených manželství. Lze tedy konstatovat, že další vývoj

rodných jmen v českých zemích směřuje k větší pestrosti repertoáru. Navzdory této skutečnosti však zůstává jádro repertoáru rodných jmen stabilní. Jak ukázala M. Knappová (1989, 177–184) na rodných jménech pražských, udržují si některá jména své postavení v první patnáctce už 70 let (od 1909 do 1978). Jsou to *Josef, Jaroslav, Jiří, Jan, Václav, Jana* (1909 *Johana*).

Situaci po roce 1989 se věnuje v řadě publikací M. Knappová (např. 1995, 2008a, 2010), nejvýznamnější znalkyně současné antroponymie ČR a po dlouhou dobu jediná soudní znalkyně v oblasti vlastních jmen osobních. Znalecká činnost se týká především ověřování podob jmen a příjmení z hlediska zákonných ustanovení usměrňujících zápis rodných jmen a příjmení do matrik a šíře do veřejných listin a osobních dokladů. Svými bohatými zkušenostmi a znalostmi přispěla a dodnes přispívá jak teoreticky, tak prakticky (soustavným školením matrikářů a vydáváním znaleckých posudků) k úspěšnému zařazování cizích jmen do systému rodných jmen a příjmení v ČR. Jako matriční příručka je užívána její publikace *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (Knappová, 2010), obsahující přibližně 14 000 jmen jazykově ověřených pro matriční zápis. – V roce 2008 získal soudní znalectví v oboru osobní jména ještě Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i.

K lednu 2012 patřila mezi dvacet nejčtenějších následující jména (jsou uspořádána podle četnosti, citováno podle Pleskalové, 2011, 145): 1. *Jiří*, 2. *Jan*, 3. *Petr*, 4. *Josef*, 5. *Pavel*, 6. *Jaroslav*, 7. *Martin*, 8. *Tomáš*, 9. *Miroslav*, 10. *František*, 11. *Zdeněk*, 12. *Václav*, 13. *Michal*, 14. *Milan*, 15. *Karel*, 16. *Lukáš*, 17. *Vladimír*, 18. *Ladislav*, 19. *Roman*, 20. *Ondřej*.

1. *Marie*, 2. *Jana*, 3. *Eva*, 4. *Hana*, 5. *Anna*, 6. *Lenka*, 7. *Věra*, 8. *Kateřina*, 9. *Alena*, 10. *Petra*, 11. *Jaroslava*, 12. *Veronika*, 13. *Martina*, 14. *Ludmila*, 15. *Helena*, 16. *Jitka*, 17. *Michaela*, 18. *Zdeňka*, 19. *Ivana*, 20. *Jarmila*.

Aktuální četnost uvádí webové stránky www.kdejsme.cz. (*Kdejsme*. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz>>)

Výběr rodných jmen ovlivňovaly v letech 1786–2014 stejné motivační podněty jako v dřívějších dobách (podrobněji viz Pleskalová, 2011) a je třeba znovu připomenout, že jde o motivy celoevropské.

1. Rodinné zvyklosti: Do poloviny 20. století dominuje volba jmen po rodičích, kmotrech a ostatních příbuzných. Až v druhé polovině 20. století ztrácí rodinné zvyklosti při výběru jmen poněkud na významu, ale volba jména po otci se pevně drží dodnes (matky nepožadují pro dítě jméno po sobě, raději upřednostňují jména, která se jim líbí). Ještě dnes existují rodiny, kde se

tradičně dědí jméno z otce na syna po několik generací. – Rodinné tradice jsou běžné nejen v řadě evropských, ale i mimoevropských jazycích a náboženstvích. V ČR se tento motiv uplatňuje zhruba ve třetině případů volby jmen. Jak bylo naznačeno výše, na dodržování rodinných tradic se velice dbá ve smíšených manželstvích.

- 2. Dobová společenská obliba** zahrnuje a) ožívování jmen oblíbených v dřívějších dobách (*Matyáš, Barbora*); b) volbu jmen oblíbených (módních) i v jiných zemích (např. v 80. letech 20. století *Marek*, rozšířený jak v Evropě, Austrálii, severní Americe, tak v ČR); c) výběr jmen podle populárních osobností z domácí i mezinárodní kultury, politiky, sportu apod; d) volbu jména podle postav z literární, filmové, televizní, hudební apod. produkce, např. zájem o jméno *Angelika* vyvolal seriál italsko-francouzských filmů o Angeline. Tento motiv se však uplatňuje častěji u jmen ženských než mužských.

Volbu jména výrazně ovlivňuje sociální postavení a vzdělání rodičů. Rodiče s vyšší úrovní vzdělání (a tomu odpovídajícím postavením) volí pro své děti jména tradiční, která jsou známa z historie a z literatury. Často také ožívují jména zastaralá (*Kordula, Zdislava, Melichar, Hanuš*). Renesanci znovu zažívají *František, Antonín, Josef, Antonie, Josefa*. Naproti tomu rodiče s nižším vzděláním, základním či nedokončeným, preferují jména nápadná, cizí, neobvyklá, pravopisně komplikovaná a jinak exkluzivní, volí jména podle postav z oblíbených televizních seriálů apod., např. *Esmeralda, Pandora* (podle Knappové, 2008a, 127).

- 3. Individuální podněty** se uplatňují v menší míře a jsou rozmanité povahy. Např. dcera dostane jméno *Markéta*, protože se rodiče poznali na den sv. Markéty nebo jedinou pohnutkou je fakt, že se rodičům prostě jméno líbí. Jména se také volí podle oblíbených přátel a dalších lidí, kteří mají pro rodiče nějaký zvláštní význam.

- 4. Náboženské vlivy** byly ještě v 19. století velmi silné, od té doby slábnou, ale u věřících mají svou váhu dodnes. Např. u křesťanů nadále trvá víra ve světecká jména. Vyznavači či ctitelé židovství zavádějí jména jako *Joshua, Sharon, Abigail*. Významný náboženský vliv se uplatňuje ve smíšených manželstvích, v nichž je otec muslimem. V takovém případě je volba muslimského jména pro dítě obvyklá téměř závazná. Obdobně se děje v případech, že otec pochází z některého afrického státu a prosazuje volbu podle tamějších domorodých tradic (např. *Mongo*, nigerijské mužské jméno z kmene Igbo). Méně se uplatňují vlivy budhistické, taoistické atd.

5. Jazykové a národnostní vlivy se výrazněji projevovaly jednak trvale v jazykově smíšených obcích (*Václav – Vencl*), jednak v době národního ohrožení. V národním obrození demonstrovali vlastenci svou příslušnost k českému národu výběrem jmen slovanských (*Jaroslav, Božena, Bohumil, Ludmila, Ladislav, Miloslav...*), důležitou roli přitom sehráli křtící kněží – národní buditelé, kteří rodičům tato jména doporučovali. V době německé okupace byla dětem často dáována jména domácí nebo jména symbolická (*Renata* [znovuzrozená], *Viktorie* [vítězství]), po druhé světové válce byla na krátký čas v oblibě jména slovanská, zejména ruská a v souladu s poválečnými poměry byl zaznamenán výrazný ústup jmen německých. Ta jsou v ČR dodnes ve výrazné menšině.

Také v dnešní době někteří rodiče demonstrují příslušnost k českému národu a jazyku, a to volbou jmen domácích (*Jaroslav*) nebo jmen v českých zemích vžitých a obecně považovaných za „typicky česká“ (*Jan, Marie, Anna*). Jiní rodiče zase prosazují „mezinárodnost jména“, často preferují i cizí pravopis. Ve smíšených manželstvích má při výběru jména obvykle přednost ten z rodičů, kdo je cizinec, a ten volí jméno typické pro zemi, odkud pochází.

6. Místní zvyklosti: Od druhé poloviny 20. století dochází k postupnému stírání rozdílů mezi venkovem a městem a specifiky jednotlivých regionů. Proto tento motivační podnět ustupuje do pozadí (např. ještě v 19. století bylo v okolí Uherského Hradiště velmi časté jméno *Filoména*).

Hypokoristika

Hypokoristika plynule navazuje na předchozí období. O tom, že hrají v neoficiálním prostředí důležitou roli, svědčí především nářeční publikace nebo realistické romány a povídky věrně popisující život ve městech i na venkově. Ve 20. století už byla hypokoristika systematicky zkoumána a dnes k tomuto tématu existuje bohatá literatura (viz Pastyřík, 2003).

Hypokoristika v období 1786–1900

Mnohá hypokoristika měla navíc ještě funkci sociálně zařazující, neboť v té době sloužily některé formanty k tvoření městských, jiné k tvoření venkovských hypokoristik. Typickými sufixy derivujícími pouze městská hypokoristika byly *-inek, -ynek* (*Nácínek, Poldýnek*), *-inka, -ynka* (*Barčinka, Netyнка*), *-yčka, -ička* (*Pepička, Otyčka*), od 30. let 19. stol. též *-i, -y* (*Lény, Pepi, Poldi*). Na venkově převládají hypokoristické formanty *-ča* (*Manča, Barča, Tonča*), *-da* (*Tonda, Cyrda*), *-ena, -enka* (*Kačena, Madlenka*), *-ina* (*Pepina*); *-e* (*Anče, Málče* (< *Amálka*)).

Období 1900–2014

Z té doby už pochází bohatý materiál městských i venkovských hypokoristik. V první polovině 20. století jsou časté následující sufify:

1. Tradičně nejpočetnější jsou jména s k-ovými sufify, např. *-ek* (*Francek, Lojzek*), pro ženská i mužská *-ka* (*Božka, Cilka, Fánka, Jarka, Sefka < Josefka*). Hypokoristické formace tvořené rozšířenými sufify byly vyhrazeny především pro malé děti (*Mařenka, Faninka, Ferdáček*), dále *-ík* (*Frantík, Lojzík, Pepík*) atd.
2. Poměrně častý je formant *-a*, odvozuje mužská i ženská hypokoristika (*Boža, Honza, Mařa, Franta, Lojza, Blaža < Blažena, Ferda, Eda, Fana, Jura, Ladá/Láda*).
3. Méně užívané, charakteristické zejména pro venkov, jsou sufify š-ové: *-š* (*Antoš, Fabiš*), *-uša* (*Fanuša, Babuša < Barbora, Maruša*), *-yš* (*Floryš, Ferdyš*), více užívaný je sufix *-ouš* (*Bohouš*).
4. Průměrně zastoupené sufify: *-an* (*Petan*), *-in* (*Edin, Lojzin*), *-ena* (*Mařena, Kačena*), *-ina* (*Málima < Amálie, Pepina*), *-da* (*Tonda, Fanda*), *-ys* (*Matys*), *-ča* (*Kača*), ale některá konkrétní jména s těmito sufify jsou rozšířena po celém území ČR, např. *Tonda, Fanda*.

Během 20. století se rozdíl mezi městskými a venkovskými hypokoristiky postupně stírá. Základní repertoár hypokoristických slovotvorných prostředků je představen v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Hypokoristikum. Produktivita některých sufifů se v průběhu vývoje mění. Např. sufix *-ča* se v 19. a v první polovině 20. století užíval při tvoření hypokoristik především na venkově (*Manča, Káča, Anča*), ke konci 20. století se objevuje u mladé generace jako častý prostředek rozšířený po celém území ČR (*Evča, Simča, Renča*) a na začátku 21. století dokonce patří k nejvíce užívaným. V současné době zaznamenáváme prozrazování sufifů s-ových, např. *Vendys, Mates, Peřas, Martas, Radas, Ondas < Ondřej, Novas < Novák, Mirus, Leonis*.

Změny produktivity jednotlivých hypokoristických formantů představují nepřetržitý proces, podmíněný společenskými potřebami, momentální oblibou, módou a dalšími mimojazykovými faktory.

Příjmení

Příjmení je dědičné jméno rodiny, které slouží v ČR k občanskoprávní identifikaci jednotlivce a které nemůže být měněno libovolně, nýbrž pouze podle příslušného zákona.

Příjmení se vyvinula z příjmí, s nimi mají společné pojmenovací motivy a postupy, podobně jako příjmí jsou také příjmení od původu česká nebo cizí. Byla zavedena

patentem Josefa II. z 1. 11. 1786, jímž bylo nařízeno obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení. Židovskému obyvatelstvu dědičných zemí byla uložena stejná povinnost patentem z 23. 6. 1787 s platností od 1. 1. 1788. Tímto krokem byla zahájena etapa oficiální dvoujmennosti. V praxi to obvykle znamenalo, že jedno z příjmí otce bylo zvoleno za příjmení. Zdá se však, že jak o volbě příjmení z několika příjmí v rodině existujících, tak o jeho konkrétní podobě rozhodovali spíše příslušní úředníci než členové rodiny, a zvláště v těch případech, kdy úředníci neznali česky, byla za příjmení volena jména zkomolená (*Prochazska*) nebo různé nevhodné expresivní přezdívky (*Smraďoch, Prase, Guláš, Prda, Sprostý, Ejhleděvka...*).

Úřady si byly těchto nedostatků vědomy, a proto umožňovaly změny příjmení. Zákonná možnost měnit ze závažných důvodů příjmení vychází z Dekretu dvorské kanceláře z roku 1826, který byl nahrazen v roce 1936 osnovou zákona, „v níž se povolovala změna příjmení hanlivých, urážlivých, mravně závadných, komických, zostuzených nebo neznějících česko-slovensky“. Nově řeší tyto případy zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, ve znění zákona č. 165/2004 Sb. a pozdějších předpisů, který umožňuje změnu příjmení, je-li pro to vážný důvod. Žádosti o změnu příjmení se podávají na příslušných matričních úřadech v místě bydliště a tyto instituce o změně rozhodují (podrobněji Knappová, 2008a, 177).

Důvody vedoucí k žádosti o změnu jména: 1. Negativní expresivní zabarvení jména, viz výše. 2. Cizí charakter jména; po r. 1945 měnilo mnoho Čechů svá německá příjmení za česká (*Prager* za *Pražský*), žádosti o počestění jména (netýká se však příjmení francouzského nebo italského původu, např. *Donné, Šalé*), popř. o zjednodušení jeho grafické podoby (*Wojcek* na *Vojcek*) se objevují průběžně. Tyto žádosti jsou motivovány také délkou příjmení, např. *Hartmannsgruber*.

3. Žádosti o změnu českého příjmení na cizí jsou opodstatněné tehdy, jestliže je občan ČR dlouhodobě v cizině a jeho příjmení mu při komunikaci působí potíže (např. svými diakritiky – *Vondráček*) a on je chce cizímu prostředí pravopisně přizpůsobit (*Wondratschek*). Pokud je ovšem jediným důvodem ke změně příjmení touha, aby jméno „vypadalo cizí“, nemusí příslušné úřady vyhovět.

Jako příjmení nemohou sloužit různé shluky hlásek (*XYZ*), číslice (*Petr 8., Martin II.*), nebo různé neumělé úpravy jmen vytvořené za účelem, aby působily cize (*Baudyš* na *Baudysen*).

Šlechtická příjmení zanikla v roce 1918, kdy došlo v Československu ke zrušení šlechtictví, a to zákonem č. 61/1918 z 10. prosince 1918. Od té doby nemohli šlechtici užívat označení jako hrabě, baron apod. Předložka z signalizující šlechtictví (*Emanuel z Lešehradu, Jiří z Hustířan*) byla z pojmenování občana ČR odstraněna a jako jeho nové příjmení sloužil nominativ příslušného toponyma (*Emanuel Lešehrad*) nebo od něho utvořené adjektivum (*Jiří Hustířanský*). Podrobněji viz Knappová (2008, 188–192).

V ČR jsou vedle českých příjmení hojná též příjmení německého původu. Mnohá z nich prošla jistým stupněm počestění, zejména pravopisným nebo v rovině hláskosloví (*Bajer* namísto *Bayer*, *Miller* místo *Müller*). Po odsunu Němců v roce 1945 sice těchto příjmení ubylo, ale mnohá z nich zůstala uchována v příjmeních českých občanů: mezi nejčastější dnes patří (pro ilustraci uvádíme jen jednu z jejich podob): *Šmíd*, *Šulc*, *Fišer*, *Müller*, *Kraus*, *Neumann*, *Hofmann*, *Švarc*, *Volf*, *Richter*, *Bauer*, *Majer*, *Langer*, *Vágner*, *Böhm*, *Šubrt*, *Fuchs*, *Bayer*, *Kunc*, *Schneider* (podle Beneše, 1, 1998, 366–357).

Česká příjmení

Pravopisná podoba

Pravopisná podoba příjmení užívaných v ČR je dána rodinnou tradicí, **nepodléhá** – na rozdíl od jmen rodných – dobovým pravopisným pravidlům (*Shejbal*, *Schejbal*, *Procháška*). Také při jejich výslovnosti jsou respektovány zvyklosti rodiny (*Viewegh* s výslovností [Vívék], gen. [Vívega], *Schuster*, gen. *Schustra* nebo *Schustera*). Pravopisná podoba příjmení přechází z generace na generaci a je jakýmsi znakem příslušnosti k jedné a téže rodině. Vzhledem k tomu, že ustalování příjmení užívaných v české národní společnosti byl dlouhodobý proces, uchovávají mnohá příjmení ve své grafické podobě jak starší stadia českého pravopisu, tak hláskosloví: např. *Zyka* < *Zikmund* (jde o pozůstatek tzv. bratrského pravopisu), *Auředník* (starší zápis *ou*), *Sirový*, *Geřabek* (tj. Jeřábek s *j* zapisovaným jako *g*), starobylé *w* obsahují *Nowák*, *Weselý*, spřežky zase příjmení *Liszka*, *Tomaszek*, *Czekaj*. Dodejme, že se některá příjmení vyskytují v pěti i více pravopisných podobách: *Procháзка*, *Prochazka*, *Procháška*, *Procházka*, *Prochácka*.

Z týchž důvodů zachovala mnohá příjmení různá stadia hláskového vývoje: Např. jména *Ouředník*, *Outrata* dokládají změnu náslovného *ú* > *ou*, jména *Sejkora*, *Motejl*, *Smejkal*, *Kejval*, *Slabej*, *Chudej* zase změnu *ý* > *ej*, příjmení *Kožušník*, *Břuchatý* dosvědčují neprovedení přehlásky *'u* > *i*, *Krajčít* zase neprovedení změny *aj* > *ej*. Protetické hlásky *h* a *v* obsahují jména *Hadamík*, *Huličný*, *Vobruba*, *Vorel*, *Pětivoký*, *Voplakal*, hiátové *h* jméno *Danihel* atd. Nářeční změny najdeme např. v příjmeních *Stréček*, *Lóčka*.

Původní podoba příjmení byla v průběhu doby různými úředníky, zvláště německými, rozmanitě zkomolena. Např. rodinné jméno J. Dobrovského znělo původně *Doubravský*, tj. 'z doubravy', ale maďarský farář, který ho křtil (J. Dobrovský se narodil 1753 v Ďarmotech u Rábu), jménu nerozuměl, a proto je napsal nesprávně v podobě *Dobrovský*.

Je třeba mít na mysli, že prvotní oficiální zápis příjmení se udál v období habsburské monarchie, kdy v administrativě působili převážně němečtí úředníci. K proměnám pravopisných podob příjmení docházelo i později, při přepisování jmen z jedné matriky do druhé, při prepisech úředních dokladů a výpisech z nich. Velký vliv na výsledek měla jazyková a písařská úroveň těch, kteří tyto úkony zajišťovali. Tak se většina přejatých příjmení po čase začlenila do českého jazykového systému natolik, že prošla i jistým stupněm počestění, zejména pravopisného, obvykle ve shodě se spisovnou nebo nářeční výslovností v němčině: *Schwarz* – *Švarc*, *Švorc*.

Upozornění: Existence německého příjmení v české rodině ještě **neznamena**, že **měli předkové této rodiny německou národnost**. V dobách oficiálního ustalování příjmení, v 18. stol., byla úřední řeč němčina, německá byla často i vrchnost duchovní a světská (pokud nebyla jiné cizí národnosti) a přirozeně i úřednictvo. Bylo tedy zcela běžné nejen to, že čeští poddaní byli zapisováni německým pravopisem, ale i to, že česká příjmení deapelativní byla překládána do němčiny. Např. v českém urbáři byli čeští poddaní zapsáni jako *Pekař*, *Kovář*, *Černý*, v jeho německém pokračování pak titíž lidé jako *Bäcker*, *Schmied*, *Schwarz*. Z uvedeného vyplývá, že **pravopisná podoba příjmení sice nepodléhá dobové pravopisné kodifikaci a dědí se z generace na generaci, ale v mnoha případech už neuchovává původní výchozí podobu**. Není ji tedy třeba za všech okolností udržovat. Není to nutné zvláště v případech, kdy grafická podoba příjmení činí svému nositeli trvalé potíže společenského rázu tím, že občan musí neustále objasňovat, jak se vlastně píše (píšu se německy *Schmied*, česky *Šmíd* apod.). Připomeňme, že každý občan může požádat o pravopisnou či jinou změnu svého příjmení. Týká se to také případů, kdy se pravopis příjmení odchyluje od obvyklé podoby jeho apelativního protějšku (*Sirovátka/Syrovátka*), nebo je v rozporu s českou výslovností (*Nemec* místo *Němec*, *Katzer* místo *Kačer*).

Ženská příjmení se tvoří přechylováním od příjmení mužských (*Novák* – *Nováková*, *Černý* – *Černá*); o přechylování a pravidlech jeho užívání zasloučeně informuje Knappová (2008).

V neoficiální sféře se užívaly a dodnes místy užívají podoby odvozené od jména manžela utvořené sufixem *-ka* (*Novačka*), příp. *-ice* (*Karnetka*, *Karnetčice* – *Karnet*), *-ena* (*Marčena* – *Marek*) a *-ula* (*Janečkula* – *Janečka*); podrobněji viz Pleskalová (2011, 162).

V dnešní době spravuje evidenci obyvatel Ministerstvo vnitra ČR. Jeho webové stránky (*Četnost jmen a příjmení*. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost>

-jmen-a-prijmeni-722752.aspx>) představují aktuální repertoár příjmení všech osob žijících v České republice, a to jak českých občanů, tak cizinců. S oporou o tyto stránky uvádíme přehled deseti nejčtenějších mužských a ženských příjmení (podle statistiky ministerstva vnitra ČR k lednu 2012).

1. Novák, 2. Svoboda, 3. Novotný, 4. Dvořák, 5. Černý, 6. Procházka, 7. Kučera, 8. Veselý, 9. Horák, 10. Němec. 1. Nováková, 2. Svobodová, 3. Novotná, 4. Dvořáková, 5. Černá, 6. Procházková, 7. Kučerová, 8. Veselá, 9. Horáková, 10. Němcová.

Hlavní typy současných českých příjmení jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Příjmení.

Jména po chalupě

Před rokem 1786 to byla neoficiální, nezávazná jména, z nichž některá se po roce 1786 stala závazným a oficiálním příjmením, ostatní jména po chalupě zůstala na venkově jako důležitý prostředek k rozlišení obyvatel v rámci jedné obce. Důležitou roli hrála zejména v případech, kdy mělo několik majitelů usedlostí stejné příjmení. Např. bohatý materiál jmen po chalupě ze Stašska k roku 1837 uvádí Stach (1970).

Přezdívky

Také v dnešní době hrají přezdívky důležitou roli, a to v neoficiálním prostředí. Jejich tvoření představuje spontánní, nepřetržitý proces, který přináší důležité svědectví o specifikách antroponymické slovtvorby. Po celé zkoumané období oficiální dvoujmennosti doplňoval a dodnes průběžně doplňuje soudobou antroponymii.

Hlavní typy současných přezdívek jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Přezdívky.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů*, 1, 2, 1998; ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. Proměny českého systému rodných jmen. *Acta onomastica*, 36, 1995, 105–109; KNAPPOVÁ, M. Přezdívky v proměnách staletí. *Acta onomastica*, 40, 1999, 82–88; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 1. a 2. vyd., 2002, 2008; KNAPPOVÁ, M. Rodná jména v Česku v 21. století. In ČORNEJOVÁ, M. – KOSEK, P. (eds.) *Jazyk a jeho proměny*, 2008a, 121–132; KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. aktualizované a rozšířené vyd., 2010; PASTYŘÍK, S. *Studie o současných*

hypokoristických podobách rodných jmen v češtině, 2003; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. přepracované a rozšířené vyd., 2001; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; STACH, J. Jména „po chalupě“ na Stašsku k r. 1837. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 11, 1970, 638–658; ŠMILAUER, V. Křestní jména v Sobotce 1780–1848, *Časopis pro moderní filologii*, 33, 1950, č. 4, 174–175; ŠMILAUER, V. Úvodem. In Kopečný, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.

4. JMÉNO A KALENDÁŘ

Uvádění jmen v kalendáři patří v naší zemi k tradičním zvyklostem. V celosvětovém měřítku je tento zvyk spíše méně častý. Jména ve státních kalendářích neuvádí řada států (Německo, Velká Británie, USA), ovšem v jednotlivých zemích se vydávají kalendáře církevní, nejčastěji katolické, které uvádějí jednotné stabilizované kalendárium.

Uvádění jmen v kalendáři se v ČR dodnes příkládá v životě jednotlivce poměrně velký význam. Je to dáno zvykem oslavovat svátek. Kdo nemá své jméno v kalendáři, cítí se ošizen. Slavení svátku značně podporují různé reklamy, akce (např. květinářství každodenně připomínají, kdo má svátek), rozhlasové a televizní gratulace formou hudebních skladeb, které oslavencům veřejně věnují jejich blízcí, a další podobné podněty.

Před rokem 1989 rozhodovala o úpravě státního kalendáře kalendářní komise při Obchodních tiskárnách v Kolíně. Členy této komise byli zástupci ministerstev vnitra, kultury a Ústavu pro jazyk český, tehdy ještě ČSAV. Ústav zastupovala M. Knappová. Změny v kalendáři se prováděly poznenáhlu, protože se usilovalo o to, aby byl kalendář stabilní. Tato stabilita však byla pružná, měnilo se zhruba 3 až 5 jmen ročně. Při doplňování kalendáře se postupovalo následujícím způsobem. Průběžně byl sledován úbytek zájmu o jednotlivá jména. Ta z nich, o která už téměř nebyl zájem, byla z kalendáře odstraňována. Na jejich místo přišla jména přechýlená (*Petra*, protože ženy nechtěly slavit svůj svátek v den svátku mužského jména), oblíbená cizí jména (*Patrik*) nebo formální hypokoristika (*Radek*, *Tereza*). Počet dní však navýšit nelze, a proto docházelo k postupnému odstraňování různých významných dnů v roce (Den horníků) a na jejich místo nastupovala další často užívaná jména. Pokud některé cizí jméno ve státním kalendáři nefigurovalo, doporučovala M. Knappová řídit se podle kalendářů cizích.

V současné době neexistují pro vydávání kalendářů žádné předpisy, vydavatelé mohou tedy postupovat podle svých vlastních záměrů.

Praktické rady rodičům, týkající se výběru jména pro jejich dítě

Přestože jsou dnes možnosti volby jména pro dítě téměř neomezené, neměli bychom zapomínat na to, že s ním bude naše dítě celý život spojeno. Proto bychom mu neměli volit takové jméno, které by mu v komunikaci činilo potíže. V prvé řadě je třeba přihlídnout alespoň k tomu, aby ke dlouhému příjmení bylo vybráno rodné jméno krátké (*Anna Šafelhoferová*, ne *Gabriela Šafelhoferová*) a opačně ke krátkému příjmení zase delší křestní jméno (*Daniel Zach*, ne *Dan Zach*). Vhodné není ani stereotypní opakování téže samohlásky (*Dana Kadavá*). Ovšem nejvíce uškodíte svému

dítěti, když ze snahy po originalitě a exkluzivnosti nepřihlédnete k případné sémantice apelativa obsaženého v příjmení. Lidem, kteří mají dvoučlenné oficiální jméno v podobě *Narcis Samec*, *Zvonimír Kuře*, *Hyacint Prkno*, *Perluška Motyková*, pak nezbude nic jiného, než se v dospělosti obrátit na příslušný matriční úřad s žádostí o změnu jména či obou oficiálních jmen. Ovšem než k tomuto rozhodnutí dospějí, zažijí řadu nepříjemných chvil.

LITERATURA

KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. aktualizované a rozšířené vyd., 2010.

5. ANTROPONYMA V LITERÁRNÍ KOMUNIKACI

Vlastními jmény v literární komunikaci se zabývá **literární onomastika**. Tato dílčí disciplína onomastiky zjišťuje, jaké funkce mají vlastní jména v literárních textech. V našem případě se tento výzkum týká především křestních neboli rodných jmen, jejich hypokoristik a příjmení. Teoretickým otázkám literární onomastiky se v současné době věnuje Žaneta Procházková (např. 2012).

Při sledování, **jak jsou v textu antroponyma využita**, se zaměřujeme zejména na následující okruhy otázek:

a) Na způsob pojmenování. b) Na výběr antroponym, zvláště křestních jmen; všímáme si jak jejich slovotvorných typů, tak konkrétních jmen (princ *Jaromil*). c) Sledujeme tvoření nových jmen se zřetelem k funkcím, které v textu plní, se zřetelem k pojmenovávané postavě a s ohledem na jejich vztah k reálnému onymickému systému, onymické normě i k apelativní slovní zásobě daného jazyka. Při výběru antroponym pro jednotlivé literární postavy se uplatňuje řada faktorů, a to formálně jazykových i obsahově sémantických. Z jazykových aspektů zde může působit slovotvorná struktura jména, stylistická příznakovost hypokoristik, zejména těch, která mají buď záporné, nebo kladné expresivní zabarvení, též původ jména, snadnost skloňování, v případě křestních jmen možnosti tvořit od něj hypokoristika, délka jména, jeho hláskový sklad, obvyklost, obliba, módnost. Po stránce obsahově sémantické mohou působit faktory speciálně onymické, zahrnující nejrůznější asociace a konotace, které jméno vyvolává, i veškeré mimolingvistické informace, které poskytuje.

V literární onomastice jsou antroponyma sledována ve vztahu k literárnímu dílu. Jde totiž o to, aby jména byla v souladu se smyslem, stylem a žánrem díla. Každý literární žánr má své tradice a má je i literatura pocházející z různých vývojových období. Např. v romantismu se postavy označovaly jen iniciálami nebo křestními jmény, některé postavy byly dokonce bezejmenné. Naproti tomu pro realismus byla typická volba jmen, která odpovídala tehdejšímu skutečným jménům, tj. čerpalo se z reálně existujících způsobů pojmenování – ale užívaly se často pseudonymy, jimiž se zakrývaly skutečné postavy, které tvořily předlohu díla. Autor se tak vyhybal nežádoucí konfrontaci se skutečností.

Antroponyma jsou sledována ve vztahu k literární postavě. Zjišťuje se soulad jména s úlohou postavy, která jí přísluší v celkové výstavbě literárního textu a jeho vlastního zaměření, a to se zřetelem na okruh čtenářů, kterým je dílo určeno.

Funkce vlastních jmen v literárních textech

1) **Funkce individualizační, identifikační a pojmenovací** vyvolávají mj. různou míru „iluze“ o existenci jména v reálném světě.

2) Funkce speciální

a) **Funkce sociálně zařazující, klasifikující**, a to z hlediska etnického, regionálního, společenského, náboženského aj., se uplatňuje s ohledem na časové zařazení děje: román z husitské doby musí obsahovat jména typická pro toto období staré češtiny, venkovské realistické romány zasazené do 19. století musí zase respektovat někdejší repertoár jmen užívaných na venkově atd. Z 3. kapitoly Vývoj české antroponymie již víme, že kdysi byla některá křestní jména typicky venkovská (*Cyril, Metod*) a městská (*Klotylda, Klára, Matylda*). Tento rozdíl se však nejmarkantněji uplatňuje u hypokoristik. Cenná svědectví o sociálně klasifikující funkci hypokoristik podávají prózy Vlasty Pittnerové. Tato výborná znalkyně života v malých městech a na venkově v 19. století vystihuje pomocí hypokoristik postavení lidí (jednotlivých literárních postav) v popisované společnosti. Dokonce i jejich pokles nebo vzestup na společenském žebříčku je provázen změnou hypokoristika, a to v souladu s novým postavením pojmenovávaného. Z poměrně zámožné *Máry*, někdejší služebné na zámku, která na vesnici upadla pro své činy v opovržení a k tomu zchromla, se stala chromá *Marjána* (povídka Rodina Zamětalova). Naopak chudou dívku *Manču*, která se ve službě ve městě dobře vdala a přijíždí domů do vsi na návštěvu, nazývá stará sousedka paní *Márinkou*, ale zároveň jí připomíná, že jí kdysi tykala a oslovovala „poselsku“ *Mančo* (povídka Do „toho Brna“); podrobněji viz Pleskalová, 2011. Podobně i jiná literární díla svědčí svými antroponymy o rozdílech mezi městem a venkovem.

Vlasta Pittnerová patřila v letech 1900–1940 vedle Boženy Němcové a Karoliny Světlé k nejčtenějším českým autorkám. Později bylo její dílo – především pro svou katolickou orientaci – zcela potlačeno a teprve po roce 1989 znovu objeveno. Bohatá tvorba V. Pittnerové není sice literárními odborníky příliš ceněna, ale její prózy, líčící s národopisnými detaily a s výchovným zaměřením v duchu katolické morálky životní příběhy lidí na venkově a v malém městě, měly a dosud mají své čtenáře. Pro českou literaturu objevila Pittnerová nelehký život obyvatel Českomoravské vrchoviny v 19. století, přitom se inspirovala životem v rodné Polné a ve vesničkách a městečkách Žďárských hor. Pro dnešní dobu mají její knihy hodnotu poměrně pravdivého dokumentu o životě sedláků, chalupníků, mlynářů, lesníků, vesnické chudiny, obyvatel maloměsta i panských úředníků. Proto uchovávají řadu poznatků důležitých jak pro národopis a kulturní historii, tak pro dialektologii (svými dialektismy) a onomastiku (svědectvím o tehdejších pojmenovacích zvyklostech).

A Vlasta Pittnerová není jediná. Obecně lze konstatovat, že se ve jménech české literatury 19. a počátku 20. století odráží jak sociální rozvrstvení společnosti, tak areálové rozdíly mezi městem a venkovem. Je celkem logické, že postavy z rodin venkovských boháčů inklinují svými jmény spíše k módě městské. V současných románech se zase výběr jména odehrává na ose módnost – běžnost – řídkost –

ojedinelost. Tuto skutečnost dokazuje např. dnešní dětská literatura pro mládež. Ta poskytuje jakýsi přehled dobově oblíbených jmen, jen občas zpestřený některým jménem po rodičích. Jméno zařazuje postavy z hlediska národnostního: Postavám jistých národností odpovídají jména pro jejich národ typická: *Jeník – Mařenka, Ivan – Máša, Fritz – Truda*.

- b) Funkce charakterizační** je velmi důležitá. V literární antroponymii jde o tzv. mluvící jména, jež se opírají o apelativní sémantiku základu: řezník *Masorád*, šumař *Kalafuna*.
- c) Funkce asociační, evokační, popř. konotační** odkazuje na různé postavy, reálné i smyšlené, známé zejména z historie nebo literatury (*Napoleon, Metuzalém*), popř. odkazuje na jejich symboliku, pro niž je někdy vyčleňována **funkce mytizační** (*Bivoj*).
- d) Funkce estetická** se uplatňuje zejména prostřednictvím zvukové stránky jména, jeho délky apod., např. *Eulálie Čubíková* (zvukomalba). Estetickou funkci mají také mnohá hypokoristika. Zvláštní postavení má křestní jméno v poezii. Jeho estetická funkce bývá umocněna, neboť do popředí vystupuje závažný požadavek uměleckého účinku (s výjimkou použití jmen reálných postav). Proto bývá v poezii volba křestních jmen motivována zvukovými kvalitami jména, jeho hláskovým složením, délkou a v neposlední řadě potřebami rytmu, rýmu, eufonie, dále i asociacemi a konotativní sémantikou. Zvuková expresivita jména posiluje jeho stylistickou příznakovost. **V první řadě však záleží na autorské individualitě a tvůrčích záměrech.**

Příklad rozboru

Úloha křestních jmen v pohádkách (podle Majtánové, 1971)

Vlastní umělecká činnost B. Němcové začíná její pohádkářskou tvorbou. Jako autorka pohádek není Němcová jen pouhou sběratelkou lidové slovesnosti včetně jejich obsahu a formy. Je **tvůrkyní** pohádek. Vychází sice z lidových zdrojů, ale rozvíjí je tvůrčím způsobem. Naplňuje pohádky vlastními myšlenkami, vtiskuje jim subjektivní rysy svého myšlenkového světa. Tvůrčí přístup B. Němcové k pohádkám se projevuje i ve způsobu pojmenovávání pohádkových postav. Je pozoruhodné, že jak v českých, tak ve slovenských lidových pohádkách se vyskytuje poměrně málo postav s vlastními jmény. Existuje řada pohádek, v nichž ani hlavní hrdinové, zejména z královského, šlechtického a městského prostředí nemají osobní jména. Ve shodě s lidovým územ najdeme i u Němcové pohádky, v nichž se antroponyma vůbec nevyskytují. Jsou to pohádky jako např. *Kdo je hloupější, O třech bratřích, Chytrost nejsou žádné čáry, O neposlušných kůzlátkách*. Velkou většinou převládají v tvorbě Němcové pohádky s nízkým počtem osob pojmenovaných antroponymem.

Zhruba v 75 % všech pohádek v souboru *Národní báchorky a pověsti I, II*, 1956, se pojmenovávají 1–3 osoby, zatímco pouze 21 % pohádek má vlastní jména 4–7 osob.

Němcová nejčastěji pojmenovává vlastním jménem hlavní hrdiny pohádek, především postavy z lidového prostředí. Někdy se však vlastní jméno naopak objevuje u postavy vedlejší, nebo dokonce epizodní, zatímco hlavní postavy jména nemají. Např. v pohádce *Noční stráž*, která vypráví o tom, jak chudý vesnický kantor dostal mouku od lakomého mlynáře, kmotra jeho dětí, za což jej musel tři dny po smrti hlídat. V této pohádce vystupují hlavní postavy **kantor** nazývaný též *pan kantor*, *pan učitel*, *pan kmotr*, a **mlynář** jmenovaný též *pan kmotr*, *pan kmotříček*, *nebožtík kmotr*. Menší úlohu hrají jejich manželky – **paní kantorová**, též *paní kantorka*, *kantorka*, *manželka*, a **paní mlynářka**, též *mlynářka*, *paní kmotra*. Další postavou je místní kněz – *pan farář*, *velebníček*. V nepatrné epizodě vystupuje jediná postava pojmenovaná vlastním jménem, a to mlynářův pacholek *Honza*. „*Stárku, nasypťe korec žita a korec pšenice, až bude semleto, ať to doveze Honza panu kantorovi! ... Večer přijel mlynářův pacholek a přivezl mouku.*“ Postavy se pojmenovávají téměř pravidelně křestními jmény. Příjmení se vyskytuje v pohádkách jen vzácně. V pohádce *O Viktorce* vystupuje *vdova Fialová* a *strejček Příhoda*.

Za příjmení by bylo možné považovat případy typu *kněžna Luciferová*, tj. manželka Lucifera, a *mladá Luciferka*, jejich dcera. – Příjmení může zastávat i funkci křestního jména. Nejmladší z 27 bratří narozených z obrovského vejce je *Šternberk*.

Ve svých pohádkách pojmenovává Němcová nejčastěji postavy z lidového, přesněji vesnického prostředí, přičemž jazyková podoba jména, případně jeho výběr někdy prozrazují, odkud Němcová čerpala, a mohou posloužit i jako charakterizační znak. Např. chudý, všemi opovrhovaný chlapec z vesnice, dítě nebo sluha je obvykle *Honza*, řidčeji *Honzík*, jde-li o dítě, tak i *Honzíček*. Ševcův syn, pokládáný všeobecně za hloupého, je *Janek*, dřevorubcův synek *Jeníček*, chudý chalupník je *Jan*. Přijde-li *Honza* sloužit do města, udělají z něho *Johannesa*, v jiné pohádce je to *Hanserl* (zdrobnělina z *Hans*). Další postavy z lidu nosí jména *Jirka* (rychtářův syn, čeledín, chalupníkův syn), *Jiřík* (pasák, mladý řemeslník), *Jiříček* (pasák), *Jíra* (sedlák), *Josef* (vdovin syn), *Jozífek* (sedlákův syn), *Józa* (ševcův syn). Lidé obdobného sociálního zařazení se dále jmenují *Matěj*, *Martin*, *Jakub*, *Kuba*, *Kubíček*, *Vítek*, *Vojtěch*, *Vojta*, *Boboš*, *Boreš* (kočí), *Bořek* (mladý řemeslník), *Lukeš* (dříve zámožný, dnes zchudlý sedlák), *Marek*, *Michal*, *Mikeš*, *Petr*, *Vávra* (prostí lidé). (Jde o jména typická pro tehdejší venkov.) Z ženských jmen lidových postav se nejčastěji vyskytují *Marie* (*Maruška*, *Maryška*, *Mařenka*, *Manka*) a – zejména v okolí Domažlic – *Dorotka* (*Dorota*, *Dorla*). Z ostatních jmen to jsou ještě *Kačenka*, *Káča*, *Bětuška*, *Lenka*, *Veruna*, *Zuzanka*. Výběr jmen souvisí s místní oblibou v různých částech Čech.

Postavy z městského prostředí, služebnictvo na zámku a nižší šlechta, mívají jména méně obvyklá, příp. cizí. Např. *Leonora*, *Leonorka* je kupcova dcera, *Eliška* dcerka z hospody, *Adlinka* pochází z města, *Johanka*, *Markétka*, *Terezka* jsou dcery zahradníka ze zámku, *Juta* je zámecká komorná. Mladý zeman se nazývá *Štěpán*, kníže *Hynek*, jeho syn *Karlíček*. Dva synkové panského myslivce, kteří nevědomky snědli srdce a hlavu ptáka přinášejícího štěstí, mají jména *Fortunát* (Fortuna = Štěstěna) a *Aleš*.

Rovněž knížecí a královské dcery mívají jména méně obvyklá: *Angelina*, *Angelinka* – *Linka*, *Sába* – *Sábička*, *Lada*, *Milada*.

Bohatou skupinu antroponym představují **jména charakterizační**. Některá jsou převzata přímo z lidových pověstí, jiná si Němcová vytvořila sama. Někdy autorka jméno vysvětluje. Některá jména se svou podobou blíží ke jménům křestním, jiná jsou zřetelné přezdívky: chalupníkův syn *Nesyta*, který „co snědla máma s tátou, snědl on sám, proto mu tak říkali“; *Milostín* je vytoužený syn královny, *Mladoň* je syn chudých rodičů, jenž má být ve dvaceti letech zavražděn; *Radoš* je sirotek, který si ví se vším rady; *Veselín* je voják bubeník.

Podobně je tomu u ženských postav. Krásná a milá princezna je *Liběna* nebo *Milena*, dcery krále pidimužiků, které se staraly o květiny, nazvala Němcová *Narciskou*, *Lilii* a *Jacyntou* (srov. hyacint). Hodná dcera chudé vdovy je *Dobrunka*, zatímco její zlá sestra je *Zloboha*, dále *Popelka*, *Kráska*, *Lada*, *Myší kožíšek* atd. Tuto charakterizační funkci plní dobře jména složená, většinou mají charakterizační příznak oba členy kompozita. Tato jména jsou typická pro lidi urozené, jen výjimečně se vztahují na postavy z lidu (*Zloboha*). Např. knížecí synové, kteří milují svůj lid, se jmenují *Dobromil*, *Ludomír*, *Milboj* je zase velký milovník boje a lovu. *Jaromil* je syn uhlířův, který miluje květiny, *Radovid* je syn rybářův, kterého rodiče rádi viděli. A oba se pak stali králi. Podobně krásná dívka měla jméno *Krasava*. K charakteristice postav užívá Němcová jména existující (už stč. *Dobromil*, *Bohumil*) nebo je sama vytváří (*Milboj*, *Radovid*).

K uměleckému mistrovství Boženy Němcové patří i využívání různých druhů antroponym: křestních jmen, hypokoristik a přezdívek. U jmen s kladným hodnocením se základní podoba příslušného jména střídá s jeho deminutivem či hypokoristikem: *Jaromír* – *Jaromírek*, *Kuba* – *Kubíček*, *Lidumila* – *Lidunka*, v opačném případě se střídá se jménem zhruběným, jako např. *Popelka* – *Popelice* (tak ji nazývá macecha a její sestra). Zdrobněliny jsou typické pro pojmenování dětí: *Honzíček*. Rytmičnými důvody si vysvětlujeme podoby *Smolíček* *pacholíček*, *králíčka* *Sábička*. Jména méně obvyklá, složená, uměle vytvořená a přezdívky bývají zpravidla jen v jedné, nezdrobnělé podobě: *Aleš*, *Bajaja*, *Čestmír*, *Milboj*, *Gabriel*, *Zloboha*, *Treperenda*.

Němcová často přihlížela k zvukové stránce antroponym a mnohá jména, zvláště jména hlavních postav, ladila podle začátečního písmene. *Martin*, *Matěj*, *Michal* jsou tři bratři, synové chudého otce, *Valentin*, *Vojín* a *Veselín* jsou tři zběhlí vojáci, *Mariška*, *Milboj* – mladí manželé, *Mikeš*, *Bobeš* – dva vandrovní tovaryši, *Ludomír*, *Kazimíra* – knížecí pár. Osobní jména se také objevují v ustálených spojeních: *střežček Příhoda*, *poradit se s Vaňkem*.

Závěr: Výběr jmen pohádkových postav je jednou z významných složek uměleckého mistrovství B. Němcové.

LITERATURA

DVOŘÁKOVÁ, Ž. Synchronní a diachronní pohledy na literární antroponyma. In ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. – KLÍMOVÁ, J. (eds.) *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, 2012, 537–542; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989, 59–65; MAJTÁNOVÁ, M. Vlastní jména osob v národních báchorkách a pověstech Boženy Němcové, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 12, 1971, 377–389; PASTYŘÍK, S. *Vlastní jména v literatuře a škola*, 2000.

6. ANTROPONYMUM JAKO SOUČÁST FRAZÉMŮ

Frazém – ustálená kombinace alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam; tento význam zpravidla není rozložitelný na významy jednotlivých složek. Pojmově blízký je termín **idiom** – v protikladu k frazému zdůrazňuje významovou stránku frazeologické jednotky. Podrobněji viz např. Enc. slovník češtiny (2002, 139–142).

Některá antroponyma, zvláště rodná jména, se stala součástí, komponenty různých frazémů. V nich je užití vlastních jmen vždy příznakové, neboť **v nich vlastní jméno ztrácí svou základní, tj. identifikační a individualizační funkci**. Jsou ovšem i jména fiktivní, analogicky tvořená ke jménům skutečným.

Podle vztahu k realitě lze osobní jména, jež se stala součástí různých frazémů, rozdělit do tří skupin:

- 1. Jména bez souvislosti s nějakou konkrétní osobou či událostí.** Sem patří jména, jež náleží do základního repertoáru jmen užívaných v české národní společnosti. Nevztahují se ke konkrétní osobě, nýbrž se stávají jakýmsi symbolem vlastnosti vyzorované na nositelích tohoto jména v určitém prostředí a v delším časovém úseku. Součástí různých rčení se stala především jména mužská, a to podoby základní – *mít filipa*, hypokoristické – *hloupý Honza*. Zdrobnělin se užívá málo, a to zpravidla na odlišení od podoby nezdobnělé: *co se Honzíček nenaučil, Honza už nedohoní*.
- 2. Jména ve vztahu k určité osobě, a to nejčastěji na základě metafory nebo přirovnání.** Vycházejí zpravidla z nějaké skutečnosti, která přímo souvisí s pojmenovanou osobou. Jde převážně o jména, která jsou společným majetkem evropské kultury: biblická jména, mytologická, náboženská v širokém smyslu slova: *silný jako Herkules, zarostlý jako Ezau*, jména literární – *žárlivý jako Othello, bláznivá jako Viktorka*. Nejvíce se čerpá ze jmen biblických. Např. *Adam* je ve frazémech využíván ve významu 'člověk' a 'muž', stává se symbolem počátku – *začít od Adama*, člověka neoblečeného – *v rouše Adamově*, praotce – *Adamovo pokolení*.
- 3. Jména vymyšlená, fiktivní.** Odvozena jsou hlavně od apelativ a od slovesných základů: *dal si Lehára*, tj. od *lehat*, ale vliv jména známého hudebního skladatele

je nepochybný. Jména vytvořená pouhým rýmováním – *Na svatého Dyndy*, tj. 'jindy', pak 'nikdy'.

Přírozený rod vlastních jmen, která jsou součástí frazémů, jejich užití rodově neomezuje; také žena může být silná jako Herkules.

Frazémy obsahující křestní jméno slouží zpravidla

- a) k vyjádření různých lidských vlastností, tělesných i duševních, popř. různých psychických stavů: *je starý jako Metuzalém*, *kouká jako Kuba na jelito*, tj. vyjeveně, *jsem z toho Matěj*, tj. zmatený, *je to nevěřící Tomáš*;
- b) k vyjádření nějaké činnosti: *chodit od Petra k Pavlovi* 'chodit sem a tam a neuspět';
- c) k vyjádření nejrůznějších skutečností: *Achillova pata*, *Jobova zvěst*, *Jobovka*;
- d) k vyjádření různých řečových obrátů: *Petr nebo Pavel*, tj. kdokoliv.

Frazémy obsahující antroponyma tvoří speciální formální struktury. Vlastní jména ve frazémech pouze přispívají k větší, plastičtější intenzifikaci představy o vyjadřované skutečnosti. Obvykle se stává, že lidé tyto frazémy aktivně užívají, znají jejich smysl, ale nevědí, proč se tomu tak říká.

Frazémy mají široké komunikační využití. Jeden pól představují frazémy knižní (*Achillova pata*), uprostřed jsou frazémy neutrálně užívané hlavně publicisty, druhý pól frazeologismy expresivní – užívané především v mluveném jazyce. A na samém jejich okraji jsou frazémy slangové až argotické.

LITERATURA

ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989, 26–28.

7. VÝVOJ ANTROPONOMASTIKY

Vývoj české antroponomastiky je rozdělen do následujících vývojových období (podrobněji Šrámek, 2007; tam další, velmi podrobná literatura a detailní bibliografické údaje).

- 1. Období předvědecké** se datuje od prvních etymologií antroponym (v Kosmově Kronice české např. *Václav* = maior gloria, tj. větší sláva, ten, kdo má větší slávu) až do přelomu 18. a 19. stol. Rozsah proprií v pramenech postupně vzrůstal: u Kosmy se vykládají jen jako zvláštnosti, u P. Stránského a T. Pešiny z Čechorodu jsou již součástí popisu země a jazyka. Metodologií předvědecké etapy byla nahodilost a voluntarismus, tj. etymologie lidová (naivní) a bakalářská (řádoby učená). Jejich velké množství najdeme např. v Kronice české V. Hájka z Libočan (1541), např. *Říp* od *zřieti*, tj. zřít, dívat se.
- 2. První polovina 19. století** je charakterizována kriticizmem a racionalismem a v tomto duchu jsou zkoumána i antroponyma. V oné době započal proces profilování onomastiky jako relativně samostatné vědní disciplíny, který byl završen až v polovině 20. stol. Protože se o onymický materiál opírala především historiografie, začala být onomastika vnímána jako pomocná věda historická. Za zakladatele antroponomastiky je považován **J. Dobrovský** (podrobněji J. Svoboda, Dobrovského studium vlastních jmen. In Josef Dobrovský 1753–1953, 156–181). Dobrovský shromáždil hojný antroponymický materiál z českých historických pramenů a z něho načerpal poznatky o zásadách krácení složených osobních jmen (*Vratěžir* > *Žir*, *Vratek*). Jak vyplývá z jeho korespondence, objevil tento zvláštní způsob tvoření dříve než němečtí jazykovědci August Fick a F. Stark, ale protože to nikde neuveřejnil (jeho pozorování zůstala jen v jeho soukromých dopisech), bývá prvenství tohoto objevu připisováno oběma Němcům. Dobrovský dále usiloval o objasnění obecných zákonitostí vlastních jmen. Konstatoval ztrátu lexikálního významu slov, která se stala vlastními jmény (pan *Pokorný* může mít prudkou a výbušnou povahu). Jeho zásady etymologického výkladu proprií platí dodnes. Zpřístupnil a uspořádal podle sufixů antroponyma Nekrologu podlažického (ovšem ne vždy si při tom počínal správně). Získal pro onomastiku **F. Palackého**, který si velice cenil onymického (a tedy i antroponymického) materiálu jako důležitého svědectví o naší minulosti. Palacký je považován za zakladatele toponomastiky (nauky o vlastních jménech místních). Palacký využil sbírky stč. osobních jmen z pozůstalosti Dobrovského a také sbírek svých, které si shromáždil při studiu historických pramenů, a to ve své rozsáhlé studii

Popis staročeských osobních a křestných jmen (Časopis Českého museum 6, 1832, 66–69). Tento soupis byl jedním z hlavních pramenů pro českou část materiálu osobních jmen, které zpracoval **F. Miklosich** ve svém díle *Die Bildung der slavischen Personennamen* (1860). V tomto článku Palackého je představena základní slovní zásoba stč. osobních jmen, ale je částečně znehodnocena příbráním domněle staročeských jmen z novočeských padělků Rukopisů královédvorského a zelenohorského (např. *Kruvoj*). Jména z tohoto článku včlenil také Jungmann do svého slovníku. Dobrovský se chystal sestavit slovník slovanských osobních jmen a sbíral k tomu průběžně materiál (*Onomasticon slavicum*). Jak rozsáhlé dílo by to bylo, lze tušit z českého materiálu, který zůstal v jeho literární pozůstalosti a který byl čerpán většinou z archivních, listinných a literárních pramenů. Obdobným způsobem chtěl Dobrovský shromáždit antroponyma z jiných slovanských jazyků.

Menší slovník sestavil **Jan Kollár** (*Jmenoslav čili slovník osobních jmen rozličných kmenů a nářečí národu slovanského*, Budapešť 1828). Materiál je čerpán z historických pramenů (kroniky, listiny, nekrologia i sbírky lidových zpěvů). Cílem díla je – jak říká předmluva – nahradit přejatá cizí jména jmény domácími, slovanskými, pomocí jmen objasnit starodávný život předků, ukázat ohebnost a bohatství řeči, dát rodičům a spisovatelům příležitost k volbě jmen domácích, národních. Jeho etymologie jsou většinou nesprávné, jako ostatně ve všech jeho dílech (*Vuk*, tj. vlk, z něm. *Volk*). **P. J. Šafařík** rovněž využívá jmen ve svých *Slovanských starožitnostech* (1837). Vysoce si jich cení jako vzácného historického pramene, ale při konkrétních výkladech rovněž chybuje. **F. Miklosich** má ve svém díle *Die Bildung der slavischen Personennamen* (1860) ve výkladech podobné nedostatky, ale jeho slovanský materiál je důležitou základnou pro srovnávací studia.

3. Druhá polovina 19. století do roku 1913. V té době vzrostl zájem o osobní jména. Staročeský antroponymický materiál zpřístupňovaly vydávané stč. památky literární a neliterární. Jim byla věnována řada studií. Např. **H. Jireček** se zabýval osobními jmény v *Kosmově kronice* (*Studie ke kronice Kosmově*, Čas. Českého museum, 1894, 114–117), ale jeho výklady jsou většinou nesprávné. (Podrobněji viz Svoboda, Stč. osobní jména a naše příjmení, 1964, 225n). Na přelomu 19.–20. stol. využil některých stč. propriet **J. Gebauer** ve své *Historické mluvnici jazyka českého I–IV* (1894–1929) a zařadil je též do svého *Slovníku staročeského I, II* (1903, 1904). Sám se sice speciálně onymickým materiálem nezabýval, v mluvnici jím pouze podle potřeby ilustroval své výklady, ale jeho základní práce o staré češtině měly rozhodující význam pro rekonstrukci a interpretaci staročeských

vlastních jmen; těm věnovali pozornost až jeho žáci. Byli to např. **V. Flajšhans** v dílech Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého (1903).

4. V období 1913–1945 pokračuje zájem o osobní jména řadou studií historiků a jazykovědců. Např. výše uvedený V. Flajšhans vydal článek Naše nejstarší jména osobní (Naše řeč, 1926) a **F. Černý** Osobní jména v Gebauerově Slovníku staročeském (Lidové noviny, 1916). Bohemika v edici Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1, 2 (1907, 1912), sledoval ve třech studiích **F. Bergmann** (Listy filologické 1921, 1923, 1924). Autory drobných, ale vynikajících onomastických příspěvků byli **J. Zubatý** a **O. Hujer** (hlavně v Naší řeči). První pokus o standardizaci křestních jmen představuje kniha **L. Šípka** Schematismus jmen křestních i jiných, s českým jich významem a s případnými českými i slovanskými obměnami (1905). Z r. 1941 pochází dílo Česká jména osobní a rodová autorů **V. Davídka**, **K. Doskočila**, **J. Svobody**, obsahující pojednání o jménech nejstarších, přehled českých osobních jmen z hlediska jazykového a náčrt dějin českých osobních jmen křestních a příjmení, ale toto dílo bylo brzy překonáno. Česká jména jako fundující útvary toponym uvádí **V. Šmilauer** ve své Soustavě místních jmen (In Profous, A. – Svoboda, J. – Šmilauer, V. Místní jména v Čechách, 5, 521–642).

5. Období od 1945 do konce 60. let 20. stol. přináší rozsáhlé změny v oboru. Onomastika se stává dílčí disciplínou jazykovědy s jistou mírou samostatnosti. V r. 1960 byl založen časopis Zpravodaj Místopisné komise ČSAV (v r. 1983 přejmenovaný na Onomastický zpravodaj, v r. 1995 na Acta onomastica). Podrobněji se o vývoji onomastiky do pol. 20. stol. zmiňuje **Svoboda** ve své monografii **Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964** (zde je bohatá literatura týkající se historických pramenů i vědeckých onomastických studií). Těžištěm tohoto díla je však soupis a rozbor staročeských antroponym doložených do 15. stol. Tento rozbor je prováděn na pozadí jejich praslovanského východiska a zasazen do širšího kontextu slovanského. Důležitou součástí Svobodova popisu stč. antroponymického materiálu je analýza slovtvorná, která spočívá v uspořádání složených antroponym podle jejich komponentů a v utřídění ostatních osobních jmen podle formantů, ale bez ohledu na jejich konkrétní slovtvorné typy. Obecně pak věnuje pozornost užitým slovtvorným způsobům, jednotlivým formantům a vybraným slovtvorným strukturám antroponym. V podstatě podává základní charakteristiku stč. antroponymie 14. stol. Šíří řešené problematiky se mu dosud nevyrovnalo žádné jiné dílo, a proto je dodnes využíváno jako základní poučení nejen o staročeských osobních jménech, ale i o slovanské antroponymické soustavě. Ve slovanské onomastice bývá pokládáno za úvod do slovanské onomastiky.

Poučení o osobních jménech najdeme ve všech pozdějších historických gramatikách i mluvnicích nové češtiny. Vlastní jména osobní mají své místo též ve Staročeském slovníku, vydávaném od 1968, kde mají za úkol doplnit obraz o stč. slovní zásobě. Proto jsou tam uváděna jen výběrově. Významným dílem tehdejší antroponomastiky je monografie **J. Beneše** O českých příjmeních (1962). Dílo obsahuje genezi „příjmení“ a jejich třídění z hlediska formy a lexikálních základů.

6. Od 70. let 20. stol. do současnosti. V tomto období se začíná významně rozvíjet onomastická teorie, a to především zásluhou R. Šrámka (souhrnně Úvod do onomastiky, 1999), v oblasti antroponomastiky M. Knappové (Rodné jméno v jazyce a společnosti, 1989) a slovenského lingvisty a onomastika V. Blanára (souhrnně např. Teória vlastného mená, 1996). Na tyto práce tvůrčím způsobem navazují další generace jazykovědců, zabývajících se systematicky určitou tematickou oblastí onomastiky.

Nejvýznamnější teoretické dílo současné české onomastiky je publikace **R. Šrámka** Úvod do obecné onomastiky (1999), v níž shrnuje výsledky svého bádání v oblasti onomastické teorie.

K základním knižním dílům české antroponomastiky patří: **F. Kopečný:** Průvodce našimi jmény (1974). Příručka se věnuje etymologii mnohých křestních jmen. Dále je významná tím, že obsahuje první a dodnes citovaný pokus o periodizaci vývoje antroponym z pera **V. Šmilauera**. Slovník Naše příjmení je dílo **J. Beneše**, které v r. 1983 vydala jeho dcera **D. Moldanová** (J. Beneš totiž nesměl od sedmdesátých let publikovat). Jeho další publikaci Německá příjmení u Čechů 1, 2, vydala v roce 1998 **M. Nováková**. Jde o zevrubnou analýzu příjmení německého původu doplněnou rejstříkem analyzovaných antroponym.

Nejvýznamnější postavou současné české antroponomastiky je **M. Knappová**. Její výše citované dílo Rodné jméno v jazyce a společnosti (1989) rozebírá postavení antroponym v jazyce (např. grafika, frekvence jmen, obohacování repertoáru rodných jmen atd.) a je třeba zdůraznit, že se řadí k nejlepším dílům evropské antroponomastiky. Její prakticky zaměřené publikace, vycházející pravidelně v dalších doplněných vydáních, jsou zaměřeny na jména rodná a příjmení. Rodným jménům je věnována příručka Jak se bude jmenovat Vaše dítě (2010 – poslední vydání), příjmením zase monografie Naše a cizí příjmení (2008). V ní autorka – jako vůbec první v ČR – syntetickým způsobem řeší jazykově kulturní aspekty příjmení. Její publikace, knižní i časopisecké, významně obohatily nejen antroponomastiku, ale onomastickou teorii. Staročeským antroponymům věnovala svou monografii Tvoření nejstarších českých osobních jmen (1998) **J. Pleskalová**. V ní analyzovala staročeská

antroponymická bohemika z 11.–13. století s cílem postihnout tvoření a utvářenost těchto jmen a doplnit dosavadní znalosti tvoření staročeských slov o tuto specifickou součást slovní zásoby v jejím počátečním stadiu. Její nejnovější kniha *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010* (2011) popisuje vývoj antroponym od počátků češtiny až do současnosti, přičemž zvláštní pozornost věnuje krystalizaci jednotlivých druhů osobních jmen. **K. Komárek** ve své knize *Osobní jména v českých biblích* (2000) řeší vztah znění jmen k jejich předlohám, vývoj jmen v překladech a jejich začlenění do českého morfologického systému. **S. Pastyřík** postihuje ve své monografii *Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině* (2003) strukturu vztahů v antroponymickém subsystému hypokoristik a uplatněním hledisek jazykovědných a (socio)onomastických dospívá k modelovým vzorcům hypokoristik. Návod na využití vlastních jmen při výuce poskytuje jeho kniha *Vlastní jména v literatuře a škole* (2000).

LITERATURA

SVOBODA, J. Dobrovského studium vlastních jmen. In *Josef Dobrovský 1753–1953*, 1953, 156–181; ŠRÁMEK, R. Onomastika. In PLESKALOVÁ, J. et al. (eds.) *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, 2007, 377–423.

ZKRATKY A SYMBOLY

bulh.	bulharský, bulharsky
čes.	český, česky
dat.	dativ
f.	femininum
gen.	genitiv
hebr.	hebrejský, hebrejsky
lat.	latinský, latinsky
m.	maskulinum
n.	neutrum
něm.	německý, německy
nom.	nominativ
pl.	plurál
pol.	polský, polsky
psl.	praslovanský, praslovansky
r.	rok
rus.	ruský, rusky
řec.	řecký, řecky
sg.	singulár
srb.	srbský, srbsky
stč.	staročeský, staročesky
ukr.	ukrajinský, ukrajinsky
*	rekonstruovaná nebo předpokládaná podoba

Vlastní jména osobní v češtině

Jana Pleskalová

Vydala Masarykova univerzita v roce 2014

1. vydání, 2014

Sazba: ASTRON studio CZ, Veselská 699, 199 00 Praha

ISBN 978-80-210-6939-8